

Politički život

ISSN 2217-7000

Časopis
za analizu politike

Decembar 2022

Broj
23

Globalno

Slobodan G. Markovich

**Legacy of Queen Elizabeth II.
The symbolism of the British Monarchy
and the challenges it faces**

Region

Drago Zajc

**Management of the Risks of Covid-19 - the Role of
the Slovene government and National Assembly
during its First and Second Wave in 2020 and 2021.**

Analiza

Zoran Krstić i Dušan Čorbić

**Evolucija turskog nacionalizma:
od kemalističkog do religijskog modela**

Politički život

Dušan Vučićević i Dejan Bursać

**Manjinsko predstavljanje kao „smokvin list“
za partijsko preduzetništvo na izborima u Srbiji**

Istraživanja

Ivana Jakšić i Despot Kovačević

**Struktura i prediktori stranačkih evaluacija
na parlamentarnim izborima 2022. godine u Srbiji**

Mediji

Danica Čigoja Piper

**Medijsko uokvirivanje Ujedinjenih Arapskih Emirata
na Zapadnom Balkanu**

Pod lupom

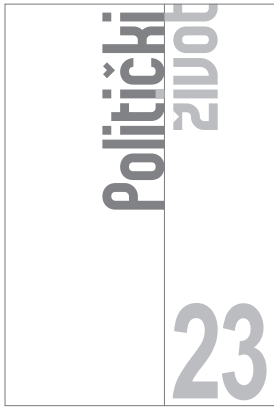
Slobodan Penezić i Jana Vasiljević

**Društvena getoizacija kao tačka preseka
savremenih veza arhitekture i komunikacija**

Prikaz

Strahinja Matejić

Ian Bremer, Moć kriza

Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka

CENTAR ZA
DEMOKRATIJU

Politički život

Redakcija

Prof. dr Slaviša Orlović (FPN; glavni i odgovorni urednik), Prof. dr Slobodan Marković (FPN), Prof. dr Vladimir Vuletić (Filozofski fakultet), Prof. dr Predrag Bijelić (Ekonomski fakultet), dr Gazela Pudar Draško, naučna saradnica (Institut za filozofiju i društvenu teoriju), Prof. dr Dušan Spasojević (FPN), Doc. dr Milan Krstić (FPN, spoljna politika i EU), Doc. dr Despot Kovačević (FPN, Region), Doc. dr Ivana Jakšić (FPN, Političko ponašanje i kvantitativna istraživanja), Doc. dr Milica Kulić (FPN, Mediji i komunikacije)

Međunarodna redakcija

Prof. dr Spiros Economidis, London School of Economics and Political Science (LSE), London, Prof. dr James Ker-Lindsay, London School of Economics and Political Science (LSE), London, Prof. dr Cirila Toplak, Fakultet društvenih nauka, Univerzitet u Ljubljani, Prof. dr Olivera Komar, Fakultet političkih nauka, Univerzitet Crne Gore, Prof. dr Damir Kapidžić, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu

Programski savet

Prof. dr Vukašin Pavlović (predsednik), [prof. dr Vučina Vasović](#), prof. dr Ratko Božović, prof. dr Goran Bašić

Sekretar redakcije

Ivana Jakšić

Izdavač

Centar za demokratiju, Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Za izdavača

Prof. dr Dragan Simić

Adresa

Jove Ilića 165, Beograd
e-mail: politickizivot@fpn.bg.ac.rs

Dizajn

Goran Ratković

Prelom

Olivera Tešanović

Lektura i korektura

Olivera Veličković

Tiraž

100 primeraka

Priprema i štampa

Čigoja štampa

<https://www.fpn.bg.ac.rs/politicki-zivot>

CIP – Каталогизacija y publikacij
Nародна библиотека Србије, Beograd

32

POLITIČKI život : časopis za analizu politike / glavni urednik Slaviša Orlović. – 2022, br. 23 (decembar) – . – Beograd (Jove Ilića 165) : Centar za demokratiju Fakulteta političkih nauka : 2014 – (Beograd : Čigoja štampa). – 24 cm

Dva puta godišnje.

– je nastavak: Analiza politike = ISSN 2217-6233

ISSN 2217-7000 = Politički život

COBISS.SR-ID 186943756

23

Globalno

- Slobodan G. Markovich, Legacy of Queen Elizabeth II.
The symbolism of the British Monarchy and the challenges it faces 7

Region

- Drago Zajc, Management of the Risks of Covid-19 – the Role of the Slovene government and National Assembly during its First and Second Wave in 2020 and 2021. 19

Analiza

- Zoran Krstić i Dušan Čorbić, Evolucija turskog nacionalizma: od kemalističkog do religijskog modela 35

Politički život

- Dušan Vučićević i Dejan Bursać, Manjinsko predstavljanje kao „smokvin list“ za partijsko preduzetništvo na izborima u Srbiji 45

Istraživanja

- Ivana Jakšić i Despot Kovačević, Struktura i prediktori stranačkih evaluacija na parlamentarnim izborima 2022. godine u Srbiji 71

Mediji

- Danica Čigoja Piper, Medijsko uokvirivanje Ujedinjenih Arapskih Emirata na Zapadnom Balkanu 101

Pod lupom

- Slobodan Penezić i Jana Vasiljević, Društvena getoizacija kao tačka preseka savremenih veza arhitekture i komunikacija 111

Prikaz

- Strahinja Matejić; Ian Bremer, *Moć kriza* 131

Globaly

- Slobodan G. Markovich, Legacy of Queen Elizabeth II.
The symbolism of the British Monarchy and the challenges it faces 7

Region

- Drago Zajc, Management of the Risks of Covid-19 – the Role
of the Slovene government and National Assembly during
its First and Second Wave in 2020 and 2021. 19

Analysis

- Zoran Krstić and Dušan Čorbić, The Evolution of Turkish Nationalism:
From the Kemalist to the Religious Model 35

Political life

- Dušan Vučićević and Dejan Bursać, Minority Representation in
Serbian Elections as a “Fig Leaf” for Party Entrepreneurship 45

Research

- Ivana Jakšić and Despot Kovačević, Structure and predictors of
party evaluations during the 2022 elections in Serbia 71

Media

- Danica Čigoja Piper, Media Framing of the United Arab Emirates
in Western Balkan 101

Under the magnifying glass

- Slobodan Penezić and Jana Vasiljević, Social Ghettoization as
a Point of Intersection of Modern Connections of Architecture
and Communication 111

Book review

- Strahinja Matejić; Ian Bremmer, The Power of Crisis:
How Three Threats – and Our Response – Will Change the World 131

https://doi.org/10.18485/fpn_pz.2022.23.1

UDK 342.3:316.3(93/94)

Legacy of Queen Elizabeth II: The symbolism of the British Monarchy and the challenges it faces

Abstract

The British Monarchy is one of the most remarkable remaining monarchies in the world and a prototype of constitutional monarchies. During the 20th century, it became a potent symbol of British national unity, consensus and stability, and in the second half of the century, a reminder of Britain's former imperial grandeur. The funeral of Queen Elizabeth II displayed once again the power of the symbolic meaning of the monarchy for many Britons. However, the British monarchy, which has become highly mediated, has to act within a deeply divided society, face its colonial legacy in an international framework, and endeavour to overcome social, political and age-based differences in terms of its popularity.

Keywords

British monarchy, Queen Elizabeth II, divided societies

* Professor at the Faculty of Political Science of the University of Belgrade.

Monarchy was a form of government that faced serious challenges during the 20th century. Prior to the Age of Revolution (1765–1830/1848), the monarchy was almost a universal form of government for states. In this period, however, the United States, France and many countries of Latin America became republics. Still, on the eve of the Great War, France, Portugal and Switzerland were the only republics in Europe. But the end of World War One ushered in a new era of republics.

In 2022, there were still 12 monarchies (four of which are mini-states) in Europe out of more than 45 European countries. Globally, there were 43 monarchies, with only slightly above 5 per cent of the global population living in them.

The British monarchy is one of the most remarkable remaining monarchies. As V. Bogdanor put it, the monarchy in Britain: “dating back to the time of King Egbert in the ninth century, is by far the oldest continuous dynasty, except, perhaps, for that of Denmark, and constitutes a prototype for other constitutional monarchies.” (Bogdanor, 1997:298) Historians, however, detected a process called “the invention of tradition.” In terms of the British monarchy, this happened in the last decades of the 19th century. As David Cannadine demonstrated, the British monarchy did not enjoy a good reputation in Britain in the early 19th century, and royal ceremonies were neither elaborate nor popular. (Cannadine, 2000[1983]:117–119) It was only between the 1870s and 1914 that rituals of the British monarchy “hitherto inept, private and of limited appeal, became splendid, public and popular”. (Cannadine, 2000[1983]:120) In the first half of the 20th century, the British monarchy, particularly through its symbolism during celebrations, appeared “as the embodiment of consensus, stability and community.” (Cannadine, 2000[1983]:140)

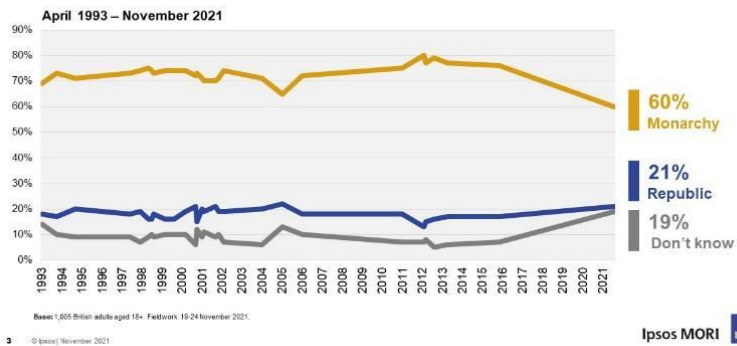
The same symbolism was kept during the reign of Queen Elizabeth II. What is remarkable about the British monarchy is its success in being transformed into the mediated monarchy heralded in the radio broad-

cast of the coronation of King George VI in 1937 and fully developed in the televised coronation of Queen Elizabeth II. Subsequent media narratives on the British royal family focused on “how they represent British values and ways of life, and how they are the envy of other less fortunate nations.” (Chaney, 2005: 212) Through media narratives, the monarchy became a potent symbol of national unity, a reminder of historical grandeur and a source of British national pride.

The celebration of the Platinum Jubilee of Elizabeth II in February 2022 and the Queen’s death in September 2022 created situational bursts of support for the monarchy in Britain, but pollsters will be able to analyse the real effects of these public displays of enthusiasm for the monarchy only after some time has passed. Although republican clubs have had a voice in the United Kingdom since the 1870s, in 2021, only around one-fifth of the electorate declared themselves in favour of the republic, while the percentage of monarchists was still three times higher. Despite the relatively strong endorsement for the monarchy, the support for this institution declined in the period 2012–2021. Opinion polls conducted by Ipsos demonstrated a significant decrease in the support for the monarchy in 2016–2021. In 2016, three out of four Brits supported the British monarchy, and in 2021, the ratio was three out of five. (Ipsos, Nov. 2021) It is for this reason that the first year of the reign of King Charles III may be a very important indicator of future trends.

Should Britain become a republic or remain a monarchy?

Would you favour Britain becoming a republic or remaining a monarchy?

Source: “Ipsos Mori Attitudes to the Royal Family” (Nov. 2021), power point presentation.

The British Monarchy in a divided society

The Monarchy and the sovereign symbolically represent the unity of Britain. However, this institution has had to act in a deeply divided society. The post-Brexit United Kingdom is one such deeply divided society, but the divisions amplified during the process of Brexit had existed for many

decades. Roman Catholics in Northern Ireland and around half of the citizens of Scotland would prefer to separate their regions from the United Kingdom. Divisions that the Brexit campaign laid bare are far from being resolved. Deep-seated social, age-based and regional differences also sharply divide Britain.

In such a divided society, the death of Queen Elizabeth II on September 8, 2022, united the peoples and citizens in Britain in their grief and sorrow with an unprecedented and unanticipated fervour. Any observer who witnessed the atmosphere in Britain in the days following the death of the Queen or who merely watched the relevant video clips may have been somewhat surprised by this sudden display of national unity. Britons from all walks of life, from different ethnic backgrounds, social groups and faiths patiently waited, at one point for as long as 20 hours, to pay their final respects to their beloved Queen. Even those in Britain who were not royalists themselves could not have failed to notice the power of the monarchy's symbolism in Britain.

After seventy years of the reign of Queen Elizabeth II, many came to believe that almost everything could change, but the Queen would remain. Although Queen Elizabeth II was 96 when she died, her mother, Queen Elizabeth the Queen Mother, was aged 101 when she passed in 2002. Many Britons hoped that their monarch would surpass her mother in longevity. Therefore, despite her advanced age, the Queen's death came as a huge shock and deeply affected the citizens of the United Kingdom.

The Queen was the last universally acknowledged symbol of unity, perseverance and grandeur in the period of unusual political turmoil when Britain changed four prime ministers in six years (2016- September 2022). The Queen was a guarantor of British identity and the highest symbol of the unique institution of the British monarchy. With its symbolism, this institution could simultaneously encompass two nexuses: the seemingly unbreakable bond between England and Britain and the unity of the four parts of the United Kingdom. At the same time, the monarchy has remained the only institution connecting contemporary Britain with its lost global prestige and influence. At the end of her reign, the Queen was the head of the remaining 15 countries of Commonwealth realm, and the head of the Commonwealth of Nations, a political association of 56 member states.

After Queen Elizabeth's death, every one of these relations could become more complicated, and the already detectable fractures may become ever wider. The first relation, England-Britain, is undermined by growing English nationalism, which will be discussed in more detail below. The voting results of the Brexit referendum demonstrated substantial regional differences, with 53.4% in favour of Brexit in England but only 38% in favour in Scotland. The very fact that Scotland and Northern Ireland voted to remain in the EU while Wales and England voted in

favour of Brexit illustrated the regional context of division. It also highlighted the problems that British governments are likely to face.

When, in 1910, King George V, the grandfather of Queen Elizabeth, became the British monarch, the last stage of the period known as *Pax Britannica* was taking place. This era of “British peace” emerged at some point after the Congress of Vienna (1815) and was clearly materialised by the mid-19th century. This period of British domination lasted till the outbreak of World War One, and the world experienced a century of relative stability. (O’Brien, 2002:9–13) Britain of that time was a dominant global naval power, and that power was the main pillar of *Pax Britannica*. In 1910, Lady Flora Lugard proudly mentioned in *The Encyclopaedia Britannica* that the British Empire, with its territory of some 12,000,000 sq. miles, occupied nearly one-quarter of the Earth’s surface. At the same time, the Empire’s population of some 400,000,000 inhabitants included more than one-fourth of the global population. (Lugard, 1910:605–615) When, in 1936, King George VI acceded to the British throne, the British Empire was even slightly bigger than at the time of his father’s accession. It was during his reign (1936–1952) that Britain experienced her “finest hour”, but the King also witnessed the beginning of the end of his Empire when India became independent (1947) and then a republic (1950). It was during the reign of King George VI that Britain ceased to be the most powerful global power, and the United States replaced her as the global hegemon no later than 1941.

His daughter, Queen Elizabeth II, succeeded him in 1952 as the ruler of a reduced monarchy. Still, she became the sovereign not only of the United Kingdom but also of the countries of Commonwealth (Canada, Australia, New Zealand, South Africa, Pakistan and Ceylon). During the seven decades of her reign, Queen Elizabeth II was, in addition to the United Kingdom, the head of government in 31 other independent countries. At the end of her reign, the United Kingdom and 14 other countries of Commonwealth realm had 150 million inhabitants or less than 2 per cent of global population.

At the very end of World War Two, the United States, the Soviet Union and the United Kingdom were the three greatest global powers. Britain gradually left this club. During the reign of Queen Elizabeth II, Britain lost its status as a global power. Although no longer the most influential global power, just after the end of World War Two, Britain nevertheless seemed like the most powerful European country (excluding the USSR), but this position was also lost over the following three decades. (Robbins, 2005: 242–245)

The United Kingdom not only became the younger brother in transatlantic relations but also had to change her policy to the European Economic Community. Britain could not escape accepting the new reality that had already emerged in Europe, the reality of the Franco-German axis that represented the main pillar of the European Economic Community. The United Kingdom became a part of this reality in 1973 by joining

the Community but immediately had to face problems with parts of the public opinion that were embedded in an insular mentality and could not accept transfer of power to a transnational organisation.

The emergence of the Commonwealth of Nations softened the psychological transition that accompanied the process of decolonisation of the British Empire that began in 1947. This organisation was “another way in which British politicians and people came to terms with the loss of an Imperial status, and increasingly, the erosion of their international role as an international patron and dispenser of aid.” (Brown, 2001: 707) Or, as Timothy Garton Ash put it, the Queen “smoothed the transition from empire to Commonwealth and, for the UK, from imperial great power to middle-sized Euro-Atlantic power.” (Garton Ash, 15.09.2022)

Global Britain or Small England

The Monarchy and British society are faced with contradictory processes in the United Kingdom. While the Crown theoretically symbolises the unity of the nation, there are also ongoing efforts to separate certain parts of the United Kingdom. In Scotland, voices asking for separate statehood were so insistent that the British government and Parliament had to accept a referendum on Scottish independence. It was held in September 2014, and 55.3% of voters rejected Scottish independence.

It is quite clear that new challenges are just about to appear in Northern Ireland. The census of 2021 revealed, for the first time in the 101-year-long history of Northern Ireland, the existence of a relative Catholic majority in this region. Citizens who either identify as Catholics or were brought up Catholic make up 45.7%, outnumbering the Protestants (43.48%). (Census, BBC News, 22.09.2022)

This already complex situation has an additional problem that internally undermines British unity. The European Football Championship in 2004 signalled to the researchers of nationalism a new feature in Britain. Although Britain has separate football teams competing in international competitions (for England, Scotland, Wales and Northern Ireland), football fans of England normally waved British Union Jack flags during football championships in the 1990s. Therefore, the use of the Cross of St. George (the flag of England) by the supporters of England's team in 2004 indicated a new reality, “the increasing weight which is being attached exclusively to England”. (King, 2006: 253-254) The same feature became apparent during the Brexit campaign when English flags were widely displayed on houses throughout England, either with the Union Jack or alone. This was a symbolic expression of many voters in England suggesting that, for them, support for Brexit meant not only the possibility of regaining British sovereignty but also a chance to maintain and preserve their English identity.

The death of Queen Elizabeth led to new self-reflections, although foreign observers were quicker to express them. *The Guardian* quoted Antonello Guerrera, the British correspondent of *La Repubblica*, who captured the fears of many British monarchists in a single sentence: “The risk is always that the UK ends up not as Global Britain but Little England. This, too, would have been a nightmare for the Queen.”¹ (*The Guardian*, 16.09.2022)

The fact that Queen Elizabeth was the monarch of the United Kingdom for 70 years and that the Kingdom remained united during her entire reign, in spite of many challenges, is something that will certainly be the subject of various analyses. The symbolism of the Crown and its appeal to national unity was, no doubt, helpful in this endeavour.

Ghosts of colonialism in a postmodern monarchy

When in 1908, Leonard Woolf, the British writer and Fabian, became a colonial administrator of a small district in Ceylon (subsequently Sri Lanka), he was quick to realise “the absurdity of a people of one civilization and mode of life trying to impose its rule upon an entirely different civilization and mode of life.” (Ferguson, 2004:320) Unsurprisingly, he resigned from his post several years later. However, what he faced in the early 20th century became, by the end of the same century, the problem of the moral consciousness of British society.

How can an increasingly multicultural state face the ghosts of colonialism? This question was posed both by intellectual and political elites of former colonies, and by the academia, artists and political and social activists in the Isles. The question has been increasingly put forward to the British monarchy because the territories that had been taken by the British Empire had been annexed on behalf of the rulers of Britain.

In 1997, on the 50th anniversary of the independence of India (1997), Queen Elizabeth II visited this country for the third time. On that occasion, she visited Amritsar, the site of a horrible massacre that took place on April 13, 1919, when General Reginald Dyer ordered the execution of 379 Indians who had taken part in a non-violent protest. The Queen had to take a stance about this shameful event during her visit to India. She said on that occasion: “It is no secret that there have been some difficult episodes in our past. Jallianwala Bagh is a distressing example.” She also added: “history cannot be rewritten, however much we might sometimes wish otherwise. It has its moments of sadness, as well as gladness. We must learn from the sadness and build on the gladness.” (Masih, 19.09.2022) This was the closest statement to an actual apology, which the Crown never offered during her reign. Since 1997, relevant parts of public opinion in India expect a full apology. British Prime Minister David

[1] “‘When mourning ends, reality will hit hard’: European journalists on Britain’s mood”, *The Guardian*, Sep. 16, 2022.

Cameron also paid respects to the victims during his visit to the memorial in 2013 but did not apologise for the event. (Wagner, 19.02.2019)

In spite of the fact that some people in India were less than pleased with the Queen's statements, she possessed a well-known charm and was able to make a very good impression on many people in India during her visits. It is, however, very questionable if the same practice can be continued without producing negative emotions in India. Therefore, an apology remains something that the new British king will have to face.

King Charles III is likely to face not only this question but many other issues from the legacy of the British Empire, including the fact that many objects that the nation-states in Africa and Asia consider as their own are now in Britain. A list of jewels, artefacts, paintings and possibly some forms of reparations are likely to emerge every now and then. In a nutshell, the world of the early 21st century is a world of identity politics, and it has become such a potent paradigm that politicians of a very wide ideological spectre need to accommodate it. One should bear in mind that relevant parts of the British academic community and progressive circles have been pointing out for decades how difficult and complex the burden of the imperial and colonial legacy is. These issues are particularly important since King Charles is the head of the Commonwealth of Nations and has taken this position very seriously.

The British Monarchy between tradition and postmodernism

The British Monarchy became a classic example of a parliamentary monarchy during the course of the 19th century. Although the influence of the sovereign was weakened in the 18th century, it was further limited since the mid-19th century, and, during the course of the 20th century, transformed into the purely symbolic impact that British rulers have now.

The British Monarchy underwent several phases since the beginning of the 20th century. The first monarch in this century, Edward VII (1901-1910), had very different views regarding royal ceremonies from his mother, Queen Victoria. Unlike her, he genuinely liked the pageantry and enjoyed it. His successor, George V (1910-1936), witnessed a new phase in the development of the monarchy after 1918. That was the era of ceremonial nationalism. (Cannadine, 2000 [1983]; Chaney, 2005) The televised coronation of Elizabeth II on June 2, 1953, ushered in the latest phase of the British monarchy, which became "the mediated monarchy". The sovereign's subjects changed their role in this type of monarchy, gradually becoming "an audience rather than the awestruck onlookers of a traditional crowd." (Chaney, 2005: 2010)

The monarchy in Britain, in the words of Queen Elizabeth, had to experience its own *annus horribilis*. For the British royals, that shocking year of 1992 included the divorce of the Queen's daughter, Anne, the Princess Royal; the acrimonious separation of Prince Charles and Diana,

Princess of Wales; and extensive media coverage of various love affairs of the members of the royal house. In addition to being mediated, the monarchy in Britain also became a favourite topic in the tabloids. The introduction of social media brought the additional burden of daily interaction of the members of the British royal family with the public. Every single member of the royal family has been under the constant strain of regular opinion polls. British public opinion has become accustomed to regular reports on the popularity of their royal family, and the monarch and members of the royal family have become used to this form of pressure, too.

Queen Elizabeth II ended her reign as a very popular monarch. Following the Platinum Jubilee, her popularity reached 75%, well above the general popularity of the British Monarchy (62%). With 22% of respondents who opted for an elected head of state, the British monarchy was still a very popular institution at the end of her reign. British divisions about the monarchy are, however, clear when one analyses the monarchy in the context of political sympathies and age. While 84% of Conservative voters support the monarchy, only 48% of Labour voters share the same opinion. An even more dramatic difference in opinion emerged between generation Z (18–24) and the 65+ age group. While in the latter group, the support for the monarchy was 77%, with only 13% in favour of an elected head of state, respondents from Generation Z were almost totally divided, with 33% in favour of the monarchy and 31% who said they would prefer Great Britain to be a republic. Another issue that should worry monarchists in Britain is that, for the first time, a YouGov poll showed that a relative majority of Britons (41%) did not believe that the monarchy would survive the next 100 years, and only 39% believed it would still exist in a century. (Kirk, 01.06.2022)

The new king, Charles III, has already confirmed his reputation as a dedicated proponent of ecological values and an advocate of the global movement to tackle the issues and consequences of climate change. That opens up a huge opportunity for King Charles to approach Millennials and Generation Z. It is precisely this point that takes us back to the crucial problem of contemporary Britain: it is a highly divided and polarised society, and that fact brings the British monarchy to uncharted waters and very complex dilemmas. If the new sovereign decides to embrace some key values of the Millennials and Generation Z, he will potentially antagonise the group in which he enjoys the highest level of support (65+). The significance and impact of the reign of Queen Elizabeth II stemmed very much from her ability to be widely accepted across the hugely divided society as someone who was above political divisions.

The previous experience of the British monarchy has demonstrated its unusual ability to adapt itself and accommodate the demands of contemporary tendencies. The monarchy essentially followed the general evolutionary path of the development of the British political system. King Charles III, who succeeded his mother in September 2022, faces a huge

challenge to continue along the lines of accommodation of the monarchy to contemporary British society. If he opts for an inclusive approach, he could overcome some of the controversies that the tradition of the British monarchy includes, but would have to be careful how to make this more inclusive approach acceptable to the core group of the (largely aging) supporters of the monarchy in Britain.

Bibliography

- Bogdanor, Vernon (1997). *The Monarchy and the Constitution*, Oxford: Oxford University Press.
- Brown, Judith M. (2001), "Epilogue", in Judith M. Brown and Wm. Roger Louis (eds.), *The Oxford History of the British Empire. Vol. IV: The Twentieth Century*, Oxford: OUP, 703-711.
- Cannadine, David (2000, 1st ed. 1983), "The Context, Performance and Meaning of Ritual: The British Monarchy and the 'Invention of Tradition', c. 1820-1877", in Eric Hobsbawm and Terrence Ranger (eds.), *The Invention of Tradition*, Cambridge: CUP, Canto Edition, 101-164.
- "Census 2021: More from Catholic background in NI than Protestant" (22.09.2022), BBC News: www.bbc.com/news/uk-northern-ireland-62980394
- Chaney, David (2005), "The Mediated Monarchy", in David Morley and Kevin Robins (eds.), *British Cultural Studies*. Oxford: Oxford University Press, 207-219.
- Garton Ash, Timothy (15.09.2022), "Post-Elizabethan Britain faces a diminished and difficult future - but don't count it out", *The Guardian*: <https://www.theguardian.com/commentis-free/2022/sep/15/post-elizabethan-britain-queen-death-future-brexite>
- Ferguson, Nial (2004), *Empire. How Britain made the Modern World*, London: Penguin Books.
- King, Anthony (2006), "Nationalism and Sport", in Gerard Delanty and Krishan Kumar (eds.), *The Sage Handbook of Nations and Nationalism*, Thousand Oaks, CA: SAGE, 249-259.
- Lugard, Lady Flora (1910), s. v. "British Empire", *The Encyclopaedia Britannica*, the Eleventh Edition, vol. IV, Cambridge: at the University Press, pp. 606-615.
- Masih, Niha, and Anant Gupta (19.09.2022), "In India, the queen's funeral evokes some sadness — and much apathy", *The Washington Post*: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/09/19/india-queen-elizabeth-funeral/>
- O'Brien, Patrick Karl (2002). "The Pax Britannica and American Hegemony: Precedent, Antecedent or Just Another History?" in Patrick Karl O'Brien and Armand Clesse (eds.), *Two Hegemonies. Britain 1846-1914 and the United States 1941-2001*. Aldershot: Ashgate, 3-64.
- Robbins, Keith (2005), *Britain and Europe 1789-2005*, London: Hodder Arnold.
- "'When mourning ends, reality will hit hard': European journalists on Britain's mood" (16.09.2022), *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/world/2022/sep/16/when-mourning-ends-reality-will-hit-hard-european-journalists-on-britains-mood>
- Wagner, Kim (19.02.2019), "Viewpoint: Should Britain apologise for the Amritsar Massacre?", BBC: <https://www.bbc.com/news/world-asia-india-47070534>

Opinion polls:

“Ipsos Mori Attitudes to the Royal Family” (Nov. 2021), power point presentation, https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2022-01/Ipsos%20MORI%20Attitudes%20to%20Royal%20Family%20polling_050122_PUBLIC_0.pdf, accessed October 20, 2022.

Kirk, Isabelle, (01.06.2022), “Yougov: Platinum Jubilee: where does public opinion stand on the monarchy?”, <https://yougov.co.uk/topics/society/articles-reports/2022/06/01/platinum-jubilee-where-does-public-opinion-stand-m>

https://doi.org/10.18485/fpn_pz.2022.23.2

UDK 616-03:005.32"2020/2021"

Management of the Risks of Covid-19 - the Role of the Slovene government and National Assembly during its First and Second Wave in 2020 and 2021.

Abstract

This paper explores the effects of the COVID-19 pandemic on the health of the population, having also strong effects on the national economy and social situation of large groups of population. In extraordinary circumstances a huge shift of power between constitutionally determined branches of power occurred demanding changes in the fulfilment of their functions. The paper is presenting the factors which contributed to the relatively successful adaptation of the government and National Assembly to pandemic during the First and Second Wave of the COVID-19 pandemic. At the same time, it is pointing to particularly strong political polarization leading to diminishing stability of the government. The paper addresses deficiencies in communication between the government and National Assembly and the citizens, as demonstrated by the dramatic decrease of the positive evaluations of both sides. This could be a potential sign of a process of 'deparlamentarization' in a longer period, as similarly displayed in other Central European countries. The paper is a contribution to the

[1] Drago.Zajc@fdv.uni-lj.si

research of the disastrous consequences of the pandemic on contemporary states and provides comparative material for future research on the new field of political science.

Keywords:

Covid-19 pandemic, risk management, government response, Slovenia

Introduction

Amongst the potential unprecedented events that could have strong effects on contemporary states, pandemics are one of the most dangerous. Historical experiences, such as the 'Spanish flu' at the end of World War I, have proven that ignoring or underestimating a pandemic could have catastrophic consequences for an entire population's health. (Cirillo and Taleb, 2020: 7). Pandemics have disastrous effects on a state's economy and social conditions, whilst bringing shifts of power between parliaments and the executives. Containing such diseases demands a responsible management of great risks, by preparing appropriate procedures and taking timely measures with efficient control of their implementation (Flivjberg, 2020: 3).

In the 21st Century governments and national parliaments were unprepared for an outburst of a pandemic. Though epidemiologists predicted it, the pandemic COVID-19 caused a panic reaction (Flivjberg, 2020: 5). A number of governments reacted on the basis of their individual constitutional emergency powers to take urgent independent and authoritative measures to prevent the pandemic's spread and alleviate its consequences. Parliaments adapted to this situation by passing appropriate legislation using fast-tracking procedures, intended primarily to keep a national economy working and alleviate social problems within

the population.² In some countries like Serbia, where the parliaments were subordinated or were temporarily closed a form of serious 'deparliamentarization' occurred (Orlović, 2020: 77), while in more developed countries such as Norway and Sweden, the power of parliaments did not diminish dramatically.³

The outburst of Covid-19 in Slovenia commands particular attention since it is one of new states in East-Central Central Europe. Our investigation is based on the main hypothesis that the effects of the pandemic on a contemporary state depended on the relative level of economic development, quality of democracy and state of law. The second hypothesis is that the Covid-19 crisis strongly affected power relations - while the government in the circumstances of epidemic increased its powers, the role of the parliament (National Assembly) diminished, which in the long term could harm democracy (Pirnat, 2020: 5). At the same time, the outburst of Covid-19 had also a strong impact on government stability, considering political polarization measured by the ideological distances among political parties. The third hypothesis is that the pandemic strongly influenced the manner of communication between a parliament, government and their citizens. The example of the Covid-19 in Slovenia simultaneously enables an evaluation of its complex effects an appreciation of the efficiency of the Slovene government and parliament, in the management of the risks brought by the pandemic. The First Wave of Covid-19 Epidemic in Slovenia

An evaluation of the effects of the Covid-19 pandemic on individual states and the responses taken against it, must take into consideration that Slovenia is one of the countries on the crossroads between the Central Europe and the Balkans. The former northern republic of Yugoslavia (until 1991) has after a short and successful transition, established new political and economic system, while simultaneously lacking democratic tradition and efficient democratic control (Ferfila, 2010: 29). While the new and renewed political parties were efficient in the first period after independence (Jambreč and Rupel, 2018: 368), they lost substantial support of the voters during the great economic crisis in 2008-2012 when the Slovenian GDP dramatically dropped. As in some other European states, a number of new political parties were formed (Mouri and DeGiorgi, 2015: 2) promising quick solutions for the economic and social problems, thus gaining substantial support of the disappointed voters. Consequently, the capacity of the parties to take parliamentary responsibilities and form stable coalitions diminished (Zajc, 2015: 757).

On the Eight Elections in 2018 to National Assembly (Državni zbor), composed of 90 deputies, based on proportional electoral system with 4% threshold (determined in the Constitution of RS, Art. 80), nine parties

[2] Source: Euroactive, Non-political pan-European Network (www.evroactive.com).

[3] Parliaments in the Pandemics, Research Committee of Legislative Specialists of IPSA, Working Paper No. 1, April 15 2021.

entered the NA, contributing to the considerable fragmentation of the main chamber (the second chamber National Council has limited powers). A minority government was formed by four centre-left parties (Social Democrats, AB Party, LMŠ) and the Democratic Party of Pensioners (DeSUS), with the support of radical leftist party (Levica), which deviated significantly from what the citizens expected and violating the basic assumptions of how a democratic parliament operates. It soon proved to be unable to realize its' own goals and collapsed at the beginning of 2020 because of internal conflicts and poor leadership. Prime Minister M. Šarec resigned in February 2020 and the epidemic Covid-19 had been officially declared on 12th March 2020. The new (fourteenth) coalition government stepped into office on March 13, composed of the four right wing and centre parties Social Democratic Party (SDS), New Slovenia (NSi), Party of Modern Centre (SMC) and DeSUS, under the leadership of the experienced SDS leader J. Janša.

Table 1: Party Composition of the National Assembly of RS in 2018

Political Parties	% of Votes	Number of Deputies
NSi	7,1	7
SDS	24,9	25
SD	9,9	10
DeSUS	4,9	5
SNS	4,1	4
SAB	5,1	5
SMC	9,7	10
LMŠ	12,6	13
Levica	9,3	9
National Minorities		2
		90

Source: Report on the Functioning of the National Assembly in the mandate 2018-2022; First Year.

The new coalition government and National Assembly took the fighting against epidemic as an utmost priority and established close cooperation with the National Institute for Public Health (NIJZ), which has been controlling the epidemiologic situation in Slovenia. On the basis of its constitutional powers and responsibilities determined by the Law on Government (Grad et al., 2016: 497) and the Law on Infective Diseases (passed in 1995), the government immediately took urgent measures to limit the effects of the pandemic on citizen's health. This was in the form of decrees, imposing strict limitations on public life, bringing also severe encroachments on the rights and liberties of the citizens. The first lockdown began on 16th March with the government issuing a decree closing schools, unessential shops, restaurants and public transport. The government also prepared a number of 'intervention' laws for the pan-

demic, introducing them to the National Assembly to be passed mainly by fast-track procedure.

The National Assembly quickly adapted to the pandemic by taking prevention measures including the wearing of the masks and keeping distances among the deputies during the sessions (rearrangement of the sitting order). Parliamentary party groups reached an agreement about the organization of the extraordinary sessions (regular sessions required longer preparations and more efforts) while staff were instructed to work from home. The most important role in this process of adaptation, had the Advisory body of the Speaker composed of the leaders of deputy groups, taking decisions on the type of legislative procedure and the duration of the sessions.⁴

On 7th April 2020 the National Assembly also passed the changes to the Standing Orders allowing to convene sessions by distance with the help of information technology, the National Assembly, thus becoming one of the first 'zoom parliaments' in the EU. On the same session, it passed with an overwhelming majority (66:8) the novel to the Law on referendum, banning the calls for popular voting on most important matters dealing with epidemic which had to be passed and implemented without delay.⁵

Fulfilling its functions under extreme pressure the government introduced step by step several packages of laws. The first package of 'intervention laws' consisting of five different laws, was passed in the National Assembly by fast-track procedure with great majority on the 32nd extraordinary session on 20th March (the National Council restrained itself from using a veto). Among these were the Law on the Extraordinary Measures Regarding the Salaries and Contributions (ZIUPPP), the Law on the Measures Regarding Public Finances (ZIUJP) allowing easier settlement of tax duties, the Law on the Measures Regarding the Agriculture and Food (ZIUPKGP), the Law on Short Term Measures Regarding Judicial and Administrative Actions to Control the Epidemic (ZZUSUDJZ) and the Law on the Measures Intended to Delay the Payments for Credits (ZIUPOK).⁶ On the next 33rd extraordinary session on April 2nd the National Assembly passed by the fast track procedure an additional Law on Intervention Measures to Maintain Working Places (ZIUZEOP), making possible also the compensations to the workers left without active jobs, being on the waiting lists, including the contributions to the social security funds.

[4] Standing Orders of the National Assembly of the RS, N. A. Ljubljana 2014 (Art. 21).

[5] The novel (Art. 21.a) prohibits the referendum on the laws dealing with the defence of the state, national security and natural disasters, including infective diseases.

[6] Source: www.dz-rs.si: Državni zbor (National Assembly), Zakonodaja (Legislation), Sprejeti zakoni (Passed laws).

The government soon prepared and introduced to the National Assembly the second package of three 'intervention' laws intended to manage the effects of the pandemic – the deputies passed the laws on 35th extraordinary session on April 28th by fast-track procedure. The first was the Law to Assure the Additional Liquidity of Economy (ZDLGPE), the second was the Law on the Changes of the Law on Intervention Measures to Restrain the Pandemic and Limit its Consequences (ZIUZEOP-A) with intention to enlarge the number of the persons entitled to get some material supports like most vulnerable groups and the third was the Law on the Changes of the Law on Short Term Measures Regarding the Judicial and Administrative Matters (ZZUSUDJZ-A), bringing some new measures regarding the judicial system and administration. Successful implementation of the measures taken independently by the government and the intervention laws passed in the National Assembly allowed Slovenia to limit the first wave of the pandemic. Based on the professional evaluation of the NIJZ, the government cancelled extraordinary measures on the 15th May and proclaimed the end of the pandemic.

Considering that the measures brought by the first two packages of intervention laws would expire on 31st May, the government quickly prepared the third package of three 'intervention laws' which were passed by fast-track procedure on the 38th extraordinary session of National Assembly on 29th May. The first was the Law on Intervention Measures to Soften and Abolish the Consequences of Pandemic (ZIUOOPE) which made possible the prolongation of state subventions for the employed with shortened working time until the end of 2020. State subventions were extended to the workers waiting for re-opening of their temporarily closed jobs in all economic branches. The second was the Law on the Measures to Dismiss Obstacles for Realization of Important Investments for Restarting Economy (IZOOPIZG). The third was the Law on the Guaranties of the Republic of Slovenia in the European Instrument for Alleviation of the Risks of Unemployment in Extraordinary circumstances – SURE, after the outbreak of epidemic (ZPEIPUTB). As a preparation for possible future challenges the government prepared quickly the fourth package consisting of the Law on the Intervention Measures for Preparation for the Second Wave of Pandemic (ZIUPDV). The law made the prolongation of existing measures possible until September 2020 and transferred the payment of subventions for the quarantine of the workers from employer to the state. The law was passed by fast-track procedure with majority on the 19th regular session on July 9th, the last before the parliamentary summer holidays. The next day the National Assembly adopted a decision banning the claims for referendum on the law.

During the First Wave of the Covid-19 pandemic, starting on March 12. and lasting until May 31, the National Assembly passed 33 laws, among them 13 'intervention' laws prepared by the government in a short time and passed mostly by fast-track procedure on extraordinary session; thus limiting the possibility of in-depth debate or adding addi-

tional amendments.⁷ All of them were of crucial importance for the prevention of the spread of the pandemic, giving particular attention to the medical care of infected persons and to the functioning of the key sectors of economy such as: the preservation of working places and social security to a great number of citizens. These intervention laws and measures were to a great degree, proportional and comparable to the legal acts adopted in the other EU member states, based on their positive effects on the health of the citizens or protection of their national economies (Akirav et al., 2021: 18). The European Commission had all the measures and incentives for the restart of the economy considered as positive.⁸

However, these measures and 'intervention' laws could not dismiss all negative effects of the epidemic on the health condition of entire population, neither eliminate its various influences on economy and social security of citizens in a short time. Sudden shrinking of the economy and an increase of unemployment contributed to the growing dissatisfaction with government and its management of this pandemic. A part of the population reacted by organizing public demonstrations and protests with radical slogans against the urgently implemented, harsh measures and intervention laws. Some anti-vaccination groups verbally and even physically attacked the deputies while they were entering or exiting the National Assembly. Adversarial attitudes also increased in the National Assembly, where the deputies belonging to opposition party groups started debates on the responsibility of the government, for the alleged mismanagement of the epidemic and controversial strategy of vaccination. In order to appease discussions and protect the dignity of the deputies, on 12th June 2020 the Advisory Body of the Speaker on June 12th 2020 unanimously accepted the Ethical Codex of Parliamentarians. The Codex determined the lines and borders of tolerable discussions altogether with some sanctions. Political party groups of oppositions which had little opportunity to present their views or offer amendments to the intervention laws, were also critical of government actions which aimed to control various agencies such as the Slovene Press Agency and the media. During the first wave lasting 80 days, the opposition in the National Assembly used several means of control, in particular debates, and 256 parliamentary questions and two interpellations.⁹

Severe measures taken against the pandemic and a number of 'intervention' laws determining most urgent actions brought positive results and allowed Slovenia to exit the First Wave of pandemic. The government declared its end on 31th May 2020.

[7] Report on the Activity of the National Assembly from January to December 2020. Ljubljana, Državni zbor RS, 2021.

[8] European Commission, Economic forecast for Slovenia, November 5th, 2020.

[9] During the first wave of epidemic in 2020 the parties of opposition introduced interpellations against the ministers - the first on May 4th against the minister for economy Z. Počivalšek and the second on June 9th against minister for internal affairs A. Hojs). Both interpellations were rejected.

Management of the Second Wave of Covid-19 Epidemic

While in the summer of 2020, the First Wave seemed overcome in most European countries, a Second Wave unexpectedly came in autumn. Sudden increase of infections, demonstrated by the exponential growth of the number of the infected persons, created new problems in Slovenia. This demanded new and more efficient measures and 'intervention' laws for protection of public health, functioning of economy and alleviating social problems of large groups of population, especially the most vulnerable including the elderly and unemployed.

Due to their experiences from the first wave, The National Assembly and the Government continued their battle against the epidemic by taking new urgent measures and passing new 'intervention' laws. In September 2020, the government prepared the fifth 'package' intended to protect the national economy and labour market. The Law on the Temporary Measures to Soften and Dismiss the Effects of Covid-19 (ZZUOOP) which was passed in National Assembly by fast-track procedure on the 46th extraordinary session on 15th October ensured the prolongation of subsidies for persons waiting for employment, for self-employed persons remaining without work and additional payments to the overburdened health care workers. Taking in account the increase of infections also occurring in a number of other European states, on 16th October 2020 the government closed schools, limited the movement of people only within counties, closed the pubs and shops with unessential products and stopped public transport (second 'lock-down'). After the meeting with the Advisory group at the Ministry for Health the government on October 19th 2020 proclaimed state of epidemic again. Since there were no signs of improvement, the government extended these measures on 12th November.

To limit the pandemic and reduce negative effects on the economy and social care, the government prepared the sixth 'package' of measures (worth of one billion of EUR). The Law on the Intervention Measures to Soften the Consequences of the Second Wave (ZIUOPDVE) extended the subventions for the persons waiting for active jobs until the end of January 2021, exempted the employed from paying the contributions to pension funds and introduced subventions for the companies and moratorium for credits. This most important law which introduced also drastic sanctions for the organization of public gatherings was passed in National Assembly on the 49th extraordinary session by urgent procedure on November 25th. The government had on the 3rd of December, again prolonged all other measures against the epidemic, and at the same time announced the program of loosening some of them under certain explicit conditions.

In anticipation of possible aggravation of the epidemic the government with the help of the Advisory group at the Ministry for Health

prepared the seventh package of measures. The Law on Intervention Measures to Help the Mitigation of the Consequences of epidemic (ZIUPOPVE), intended to accelerate the formal procedures for obtaining state subsidies and bringing new appropriate measures for regulation of the companies' liquidation procedures, passed in the National Assembly on the 55th extraordinary session on December 30th 2020. Since the deputies decided that the law must enter into force as soon as possible, they passed at the same time with sufficient majority (50:16) a decision banning the demands for a referendum. The law made possible a change in employment legislation (possibility to discharge the employees when they reach requirements for retirement), extended the financing of the fund for non-governmental organizations (NVO) and secured the financial support to the Slovene Press Agency (STA).

In the middle of the worsening of epidemiological situation, the government prepared the key instrument of every government - the State Budget Proposal (2021-2022). The proposal was development oriented but foresaw great deficits in the next years. After an extended debate in the National Assembly, the Law on the Realization of the Budget for Two Years (ZIPRS21/22) was passed by fast-track procedure on the 48th extraordinary session (by distance) on 18th November with majority (49 votes for and 32 against). It passed without amendments from the opposition, criticising the government for its unclear sources of finances and poor control of expenditures. In the same session, the deputies discussed the proposal of the Law on the Finances for the Slovene Armed Forces in the Period 2016-2022 where the opposition expressed critical views regarding the increase of financial means for the army in the time of the pandemic. It was perceived that additional funding was justified as the Slovene army had been insufficiently financed for some time and the law passed on 20th November 2021 (48 votes for and 36 against).

In the continuing Second Wave, on 3rd February 2021 the National Assembly passed the eighth 'package', containing the Law on Additional Measures for Mitigation of the Effects of Covid-19 (ZDUOP). This allowed citizens the prolongation of rights while waiting to resume their jobs, and subventions to persons on reduced working time. In early summer, the government finally prepared the ninth 'package' composed of two 'intervention' laws - The Law on the Intervention Measures for the Help to the Economy and Tourism (ZIUPGT) and The Law on the Urgent Measures on the Field of Health Care (ZNUPZ). Both were passed in National Assembly on 7th July 2021 on extraordinary session by urgent procedure. During the Second Wave of the pandemic, October 2020 - July 2021, the National Assembly passed a total of 97 laws, among them six 'intervention' laws.¹⁰

These new urgent measures taken by government brought severe limitations of public life which encroached on human rights. Without due

[10] <https://iusinfo.si>

government explanation, such measures were ill received by citizens.¹¹ These new intervention laws failed to assure sufficient short-term functioning of the economy and an improvement to social situation of large groups of citizens, thus increasing political opposition. Demonstrations against the harsh measures occurred, mirroring the public protests happening occasionally also in other EU countries (Spain, France, Italy etc.). Adversarial positions strengthened in the National Assembly between party groups of coalition and opposition, blocking the possibilities of political bargaining to find positive solutions in common interest.

The government received majority support in the National Assembly until the end of the 2020 when the coalition partner DeSUS suddenly stepped out on 17th December, unsatisfied with its' role in the government and the dominance of the SDS within it. Though the government formally turned into a minority government, it was further supported by the members of DeSUS, Slovene National Party (SNS) and the two deputies of national minorities. Stability was tested again by the constructive no-confidence motion, introduced by the four left wing parties (KUL) on February 2021. However, the motion was rejected at the extraordinary session of National Assembly on 15th February. The operational capacity of the minority coalition government was demonstrated by the election of a new Minister for Health J. Poklukar, by a majority (50: 31 against) on 23rd February 2021. Several new interpellations were introduced by the parties of opposition in March, intending to overthrow the government and call for new elections, however they failed to get sufficient support.¹² Meanwhile, the stability of the government was questioned when three deputies of SMC party, members of coalition government, stepped out of the party and established a new deputy group on 30th March. Since the Speaker of the National Assembly (I. Zorčič) belonged to this group, the coalition introduced the motion to dismiss him. Following two failed attempts, a particular cohabitation appeared among the Government and the Speaker belonging to an independent deputy group. As a result of growing political differences regarding the handling of the pandemic on 2nd April 2021, the opposition parties introduced the motion of impeachment of the Prime Minister which did not get necessary support. The operational capacity of the Government was finally demonstrated in the Spring 2021 when two new ministers were elected in the National

[11] Regular monthly research of public opinion showed dramatic decrease of positive evaluations of the government and National Assembly – positive evaluation of the government diminished from April 2020 to April 2021 by half, while the positive evaluations of the National Assembly diminished even more. Institute for the Research of the Market and Medias, d.o.o., Ljubljana, July 2021.

[12] The first interpellation was against the Minister for education and sport dr. Simona Kustec, rejected on the 65th extraordinary session on the 15th of March. The second was interpellation was against the Minister for work, family and social conditions J. Cigler-Kralj, rejected on the 66th extraordinary session on the 18th of March and the third was against the Minister for culture V. Simoniti, rejected on the 67th session on 23rd of March.

Assembly - a new minister of Justice M. Dikavčič (15th June) and new minister for digitalization M. Andrijanič (15th July).

Since a number of measures taken against the pandemic did not bring expected results, new even stronger temporary measures were taken closing public life from 1st April - 12th April 2021 in a third lockdown. As per the reduction in positive Covid-19 test results, the restrictions started to be lifted. In April and May, Slovenia slowly moved towards the green zone, while the state of epidemic was formally dismissed after 239 days by the decree of the government on 15th of June 2021.

Conclusion

a) The pandemic outburst of Covid-19 at the beginning of 2020 brought great risks to modern states and their political elites. It affected the health of entire populations, caused shrinking of national economies comparable to the economic crisis in the period 2008-2014 (Zajc, 2015: 175) and affected the functioning of political systems. The pandemic exposed the difference between liberal democracies and the increasingly autocratically ruled countries (China, Russia). The responses of individual states to the pandemic depended on background factors such as levels of economic development (wealth expressed in GDP), degrees of freedom and democracy and respect of law; and taking into account the type of governmental system and the institutional character of parliament (Akirav et al.; 2021: 4). Countries took various approaches and steps to handle the pandemic with their governments taking different measures in the form of decrees and orders, trying at the same time to increase their power. The parliaments passed legislative acts or packages of acts (laws), preventing the virus spread and dismissing the effects of the pandemic on different fields of work. Most of the parliaments actively performed their control function, while positive communication with citizens was difficult and inefficient.

b) Slovenia which experienced painful but successful transition from the former communist system to an independent state at the beginning of the nineties, was among the European countries strongly hit by the epidemic. This unexpected shock affected multiple areas and produced a substantial transfer of power from the National Assembly to the government, comparable to the shifts of power in some other developed countries measured by GDP. Slovenia's government and National Assembly adapted to the new situation by immediate organizational adjustments and procedural changes including online participation. Restrictions and limitations were passed and implemented in a formal way by democratic procedures. However, the extraordinary-circumstances of the pandemic were also used to increase the formal power of the executive. Such attempts of 'power grabs' occurred similarly to the attempts made in other countries (Akirav et al.: 2021: 6). Because of the urgency of responses,

many measures were adopted without time to carefully consider the possible alternatives, or foresee all possible negative consequences, in some intervention laws changes were added having no connection with the disease. Planning of the sessions and procedures was efficiently managed by the Advisory body of the Speaker. Legislative output of the National Assembly in these extraordinary circumstances was remarkable – from March 2020 until July 2021 it passed 130 laws, among them 19 intervention laws, intended to provide sufficient health care for the entire population, support the functioning of economy, keeping working places functioning and alleviate complex social problems.¹³ This data can be compared with the legislative output of all parliaments in other affected countries. Because of the complex and long-lasting consequences of pandemics, some ‘intervention’ laws were passed after the first or second wave of epidemic were formally declared as ended.

Table 2: Legislative activity of the National Assembly in the time of Covid-19 – legislative output during First and Second wave of epidemic

First wave	Second wave	Together
March 12. – May 31. 2020	Oct. 19, 2020 – June 15, 2021	
All laws Interv. Laws	All laws Interv. Laws	All laws Interv. laws
33 13	97 6	130 19

Source: National Assembly of Slovenia, Reports on the Functioning of the National Assembly

Because of the extraordinary circumstances demanding immediate answers to the pandemic, the time between the legislative initiative and passing of the laws was shortened. A great number of laws were passed much faster than in the ordinary legislative process- either by fast-track procedure allowing to join three phases of legislative procedure into one or by shortened procedure. In order to adjust to the quickly changing health situation, the National Assembly was often meeting on extraordinary sessions (50) prevailing over regular ones (10) what was typical for a number of parliaments of the affected European countries, which had to process more legislative work.

[13] Report on the Activity of the National Assembly from January to December 2020. Ljubljana: National Assembly (Državni zbor RS), 2021 and Report on the Activity of the National Assembly from January to July 2021. Ljubljana: National Assembly (Državni zbor RS) 2021.

Table 3: Legislative activity of the National Assembly in the time of Covid-19 - legislative procedures during First and Second Wave of the pandemic

	First wave March 12. - May 31, 2020	Second wave Oct. 19, 2020 - June 15, 2021	Together
Regular procedure	7	48	55
Fast track procedure	15	23	38
Shortened procedure	11	26	37
Together	33	97	130

Source: National Assembly of Slovenia, Reports on the Functioning of the National Assembly

The number and quality of the passed laws provided legislative continuity on a variety of policy areas. What confirms the first hypothesis is that the level of economic development and respect of the legal order and democratic procedures are important in the management of pandemics; while the number of 'intervention' laws demonstrates serious efforts to dismiss its consequences and re-establish normal conditions for everyday life of the citizens. The deputies in the time of the pandemic also preserved their legislative initiative as a great number of the laws were introduced by the government (93), the others by the deputies (27), the National Council (8) and the voters (2). However, frequent use of fast-track procedure during the First and Second Waves of the pandemic greatly deviated from the regular model of legislative process.¹⁴ The quality of parliamentary debate declined and the same time, the quality of deliberation suffered from limited possibility to present dissenting opinions (Bar-Siman-Tov et al., 2021: 114).

c) The Slovene National Assembly in the time of the First and Second Wave of the pandemic exercised intensive oversight over the government alike other countries affected by Covid-19. Opposition parties used all means of control in order to overthrow the government and possibly call new elections - especially parliamentary debates on the floor and parliamentary questions during the 'question time' on the regular and extraordinary sessions. In the time of Second Wave when political pressure increased, the opposition used several stronger instruments: interpellations of ministers, constructive no-confidence motion and even impeachment of the Prime Minister. This confirms the second hypothesis of increasing political polarization. Contrary to expectations, the government remained stable and operative even after the DeSUS party deserted coalition in December 2020 and formally became a minority government, despite three deputies of the SMC stepping out of their party in March 2021. It has received sufficient support from individual deputies of DeSUS (taking position of 'constructive opposition'), the Slovene National Party (SNS) and members of national minorities.

[14] Igličar, Albin (2021): *Zakonodajna politika (Legislative Politics)*. Ljubljana: GV Založba.

Table 4: The Means of Government Control used during the epidemic Covid - 19

	First wave - 80 days March 12. - May 31, 2020	Second wave - 239 days Oct. 19, 2020 - June 15, 2021	Number of Means
Questions	256	1161	1.417
Interpellations	2	3	5
Cons. no-confid. Votes	-	1	1
Impeachment	-	1	1

Source: National Assembly of Slovenia, Reports on the Activity of National Assembly

d) Our investigation confirmed also the third hypothesis that the pandemic strongly impacted the ways of communication between the government and National Assembly and the citizens. The National Assembly and the government did not display sufficient responsiveness to the citizens, failing to explain properly the measures taken and the laws and policies which were being formulated. The Slovene government and the National Assembly in the time of pandemic, overlooked the need to maintain positive and active communication with the citizens, its behaviour being frequently directive and even humiliating. A number of intervention measures and laws were lacking clarity and frustratingly, could not motivate the citizens to comply. Such communication did not correspond to the cultural and social behaviours and norms since Slovene citizens are inclined to respect rational decisions which are properly explained to them (Ferlin et al., 2021: 645). Consequently, a radical diminishing of positive evaluation of the main actors in the fight against pandemic occurred among the citizens. The government, leadership of the National Assembly and particular deputy groups made some efforts to improve their communication with the citizens, though the trend of decreasing positive evaluations of the government and National Assembly did not stop. As examples of some other states (Norway, Germany, Finland) show, the positive evaluations of the government and parliament depended on well-intentioned manners of communication, without threatening and the use of emotional intelligence.

e) Taking the lessons from Covid-19 pandemic, Slovenia should develop a greater capacity to foresee future risks of a possible new kind of epidemics and pandemics, which would occur anew, and not be limited to electoral periods or mandate. They should also be prepared for possible new disruptions such as a financial crisis, environmental catastrophes, climate changes or even terrorist attacks. New and possibly deadlier epidemics and pandemics could shake the political and economic stability of existing states and endanger health conditions of the population and harm the quality of social security (Flivjberg, 2020:5). Taking steps to prepare for such disastrous events demands overcoming historical and ideological divisions alongside an increased cooperation among political

parties on the national level and the strengthening of connections with all EU states based on mutual cooperation in the time of crisis.

f) The example of the management of the risks of Covid-19 in Slovenia showed how a smaller state could resist pandemics in modern times by diminishing its effects or alleviating its consequences. This short analysis is a small contribution to the attempts to evaluate very complex effects of the pandemic and efficiency of the responses taken by the governments and parliaments against it in order to prevent its spread and eliminate long-term consequences. It is evident that the judicial branch also had an important role by taking care of constitutionality of the governmental measures and legislation relating to human rights. Its intention is also to provide comparative material for future research on the new field of political science.

Bibliography

- Akirav, Osnat et al. (2021): Parliaments in Pandemic I., RCLS Working paper No. 1/2021, April 16, 2021.
- Bar-Siman-Tov, Ittai et al. (2021): Measuring Legislative Activity During the Covid-19 Pandemics. *International Journal of Parliamentary Studies*, No 1, p. 109-126.
- Cirillo, Pasquale in Nassim Nicholas Taleb (2020): The Risk of Contagious Diseases, <https://arxiv.org/abs/2004.08658>.
- Ferfila, Bogomil (2010): *Slovenia's Transition*. New York: Lexington Books.
- Ferlin Anica, Malešič Marjan in Vuga Janja (2021): Pripravljenost na improvizacijo: Odziv na krizo zaradi Covida -19 v Sloveniji. Ljubljana: TIP, Special Edition (The Readiness for Improvisation: Reaction to the Crisis COVID-19 in Slovenia. Ljubljana: TIP, Special Edition.
- Flyvbjerg, Bent (2020): The Law of Regression to the Tail: How to Mitigate Covid-19, Climate Changes and other Catastrophic Events. <https://www.academia.edu/42949900>,
- Grad Franci, Kaučič Igor, Pogačnik Miha, Tičar Bojan (2002) : *Constitutional System of the RS*. Ljubljana: Est-European Comparative Law Institute SECLI.
- Grad, Franci, Kavčič, Igor in Zagorc, Saša (2017): *Ustavno pravo (Constitutional Law)*. Ljubljana: Pravna fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Igličar, Albin (2021): *Zakonodajno odločanje (Parliamentary Decisionmaking)*, Ljubljana: Lexpera, GV Založba.
- Jambrek, Peter in Rupel, Dimitrij (2018): *Formation of Slovenia (Ustanovitev Slovenije)*. Ljubljana: Nova Univerza.
- Marangoni Franco and Verzichelli Luka (2015): The Impact of Economic Crisis on Parliamentary Government in Italy. *The Journal of Legislative Studies*, No. 1.
- Orlovič, Slaviša (2020): Pad demokratije i redukcija ljudskih prava i sloboda u vre-me pandemije: slučaja Srbija (The Fall of Democracy and Reduction of Human Rights in the Time of Pandemic: the Case of Serbia). *Belgrade: Politički život* , No. 18.
- Pirnat, R. (2020): Kritiko oblasti je nedopustno omejevati (The Critique of the Government Should Not be Limited). Ljubljana: Delo (April 14th 2020).
- Rupel, Dimitrij (1994): *(Čas Politike (Time of Politics)*. Ljubljana: DZS.
- Zajc, Drago (2015): *The Cicle of Instability within the Coalition Government - the Impact of Economic Crisis in Slovenia in the Period from 2008 to 2014*. Ljubljana: FDV.

- Zajc, Drago (2020): A New Parliament in the Economic Crisis – Slovenia’s National Assembly, 2008-2016, in: Legislative Decline in 21. Century, A Comparative Perspective (edt. by I. Khmelko).
- Zorčič, Igor (2020). Intervju (Interview), Ljubljana: Pravna praksa, 16.7.2020.
- Poročilo o delu državnega zbora RS, Januar – December 2020 (Report on the Activities of National Assembly Jan.-Dec. 2020). Ljubljana: Državni zbor RS, Jan. 4th, 2021.
- Polletno Poročilo o delu Državnega zbora RS v letu 2021 (Report on the Activities of National Assembly, Jan.-July 2021). Ljubljana: Državni zbor 19. julij 2021.
- Koalicijska pogodba o sodelovanju v Vladi RS (Coalition Agreement on the Cooperation in the Government of RS). Ljubljana, 25.2.2020.
- Ustava Republike Slovenije (Constitution of the Republic of Slovenia), Uradni list (Official Gazette) No. 33/91.
- Zakon o varstvu pred naravnimi in drugimi nesrečami (Law on Protection from Natural and Other Disasters). Uradni list (Official Gazette), 1995, No51/06.
- Poslovnik Državnega zbora (Standing Orders of the National Assembly). Ljubljana: Državni zbor RS, 2014.

https://doi.org/10.18485/fpn_pz.2022.23.3

UDK 316.75:28(323(5/9))

Evolucija turskog nacionalizma: od kemalističkog do religijskog modela

Apstrakt

Predmet ovog rada je prikaz redefinicije sekularne verzije turskog nacionalizma u periodu nakon uvođenja višestranačja u Republici Turskoj. U okolnostima Hladnog rata turski nacionalizam se otvoreno reinterpreтира u skladu sa islamskim i osmanskim komponentama identiteta čime se postepeno napušta izvorna kemalistička koncepcija. Data evolucija doživljava vrhunac nakon puča 1980. godine kada će tursko-islamska sinteza postati deo zvanične agende, sponzorisane od strane vojnih vlasti. Izborni uspesi i dolazak na vlast islamističke Partije blagostanja (*Refah Partisi*), a nakon toga Partije pravde i razvoja (*Adalet ve Kalkınma Partisi*, AKP) mogu se tumačiti kao logičan sled takvog razvoja.

Ključne reči

Republika Turska, turski nacionalizam, kemalizam, tursko-islamska sinteza, sekularizam, islamizam

[1] Redovni profesor na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Beogradu, E-mail: zorkst@yahoo.com

[2] Institut za političke studije u Beogradu, E-mail: dusancorbic@gmail.com

Uvod

Nakon dve decenije vlasti AKP, kemalistička osnova turske države je u velikoj meri korigovana u skladu sa ideološkim usmerenjima ove stranke. To se posebno odnosi na preispitivanje kemalističkih aspekata turskog nacionalnog identiteta. Reč je o rekonstrukciji turskog nacionalizma u pravcu pojačane islamizacije istog čime se istovremeno podriva izvorni, sekularni karakter države. S tim u vezi, cilj ovog rada jeste evolutivna analiza turskog nacionalizma od kemalističkog, sekularnog modela ka religijskoj verziji.

Hronološkim redom biće prikazano kako je paralelno sa demokratizacijom i otvaranjem zemlje nakon Drugog svetskog rata došlo do uspona temeljnih, a ipak potiskivanih, islamsko-osmanskih činilaca turskog nacionalnog identiteta. Na taj način se pruža šira slika neophodna za valjano sagledavanje etno-religijskih podela sa kojima se savremena Turska suočava. Otuda se turski nacionalizam može označiti kao neizostavna kari-ka u razumevanju trenutnih političkih dešavanja, posebno manifestacije kurdskog nacionalizma.

U nastavku rada, biće izložena pojmovna određenja i klasifikacija nacionalizma na građanski i etnički model kao okvir za dalju analizu turskog slučaja. Nakon toga, biće predstavljen istorijat razvoja, odnosno osnovne konture kemalističkog nacionalizma i hladnoratovska redefinicija turskog nacionalnog identiteta na bazi islamsko-osmanskih elemenata. U skladu sa tim, izborni uspesi islamističke opcije tokom devedesetih, dolazak na vlast AKP 2002. godine i identitetska kretanja nakon toga biće posmatrani kao razvoj određen već pređenim putem.

Između građanskog i etničkog koncepta nacije

Rukovodeći se Gelnerovom (*Ernest Gellner*) definicijom, nacionalizam se može odrediti kao političko načelo po kojem politička i nacionalna

zajednica trebaju biti istovetne (Gelner, 1998: 21). U skladu sa tim, nacija se može definisati kao „imenovana ljudska populacija sa zajedničkom istorijskom teritorijom, zajedničkim mitovima i istorijskim sećanjima, zajedničkom masovnom, javnom kulturom, zajedničkom ekonomijom i zajedničkim zakonskim pravima i dužnostima svih pripadnika“ (Smit, 2010: 30).³ Pritom, važno je naglasiti da je nacionalizam taj koji prethodi, stvara nacije (Gelner, 1998: 75).

Imajući u vidu genezu i razvoj, možemo izdvojiti zapadni, građanski koncept nacije i etnički, svojstven istočnoevropskim i azijskim shvatanjima.⁴ Građanski model je u osnovi teritorijalni koncept po kojem nacije moraju posedovati kompaktne teritorijalne celine. Tako su istorijska teritorija⁵, pravno-politička zajednica, jednakost pripadnika kao i zajednička građanska kultura i ideologija fundamentalni elementi ovakvog shvatanja nacije. S druge strane, etnički model ističe rodnu kulturu i zajednicu rođenja, odnosno zajednicu ljudi iste loze, natporodicu. Nasuprot vernakularnoj kulturi zasnovanoj prevashodno na jeziku i običajima, zapadni koncept se usredsređuje na političku zajednicu koja se pokorava zajedničkim zakonima i institucijama. Može se konstatovati da svaki nacionalizam sadrži elemente oba tipa u većoj ili manjoj meri (Smit, 2010: 23-27).

Prateći takva određenja, kemalistički nacionalizam se može okarakterisati prvenstveno kao građanski tip nacionalizma sa značajnim elementima etničkog modela, naročito tokom tridesetih godina 20. veka. Bez obzira na postojanje etničkih tendencija u okviru turskog nacionalnog pokreta, on je ostao asimilatorski i inkluzivan za sve muslimane u zemlji koji prihvataju turski jezik. Drugim rečima, otvoren za sve one koji prihvataju „tursku kulturu“.⁶ Nacionalizacija kroz religiju ukazuje na osmansko nasleđe millet sistema kao značajnu determinantu u procesu nacionalne izgradnje. U tome leži kontradiktornost kemalističkog nacionalnog projekta zasnovanog na islamu kao ključnoj identitetskoj premisi i istovremenoj tendenciji uklanjanja islama iz javne sfere (Uzer, 2016: 3; Cagaptay, 2006: 161-162).

[3] Kemal Atatürk je naciju definisao kao grupu ljudi koja naseljava istu teritoriju, vezana je istim zakonima, jezikom i moralom (Kirişçi and Winrow, 1997: 97)

[4] Francuski koncept građanskog nacionalizma, koji je u najvećoj meri uticao na kemalizam, evoluirao je kao asimilacioni, nasuprot nemačkoj, organskoj verziji (Greenfeld u: Katalin, 2016: 277).

[5] Teritorija mora biti istorijska, sakralna čak i kada nije zemlja prvobitnog porekla kao u turskom slučaju (Smit, 2010: 23).

[6] Reč je o konceptu glavnog mislioca turskog nacionalizma Zije Gekalpa (*Ziya Gökalp*) i odnosi se na zajedničku istoriju, sistem verovanja, vrednosti, tradiciju i običaje osmansko-turskih muslimana (Cagaptay, 2006: 93). Zija Gekalp i Jusuf Akčura (*Yusuf Akçura*) su presudno doprineli razvoju kemalističkog nacionalizma (Videti više u: Uzer, 2016).

Osnove kemalističkog nacionalizma: nastanak i razvoj

Suočeni sa krizom i postepenim propadanjem Osmanske imperije, osmanski intelektualci su pokušali da formulišu identitetske perspektive u cilju preživljavanja klonulog Carstva. S jedne strane su bili oni, okupljeni u Mladoturskom pokretu, koji su rešenje videli u integrativnoj moći zajedničkog osmanskog državljanstva. Protivnici ove ideje isticali su značaj islamskog identiteta kao temelja solidarnosti i homogenizacije etnički raznolikog muslimanskog stanovništva. Najzad, usled neuspeha osmanskog identitetskog projekta, u okviru pomenutog mladoturskog fronta vremenom je počela da jača i kristališe se ideja o zasebnom turskom nacionalnom identitetu koja će postati osnovna platforma nove turske države predvođene generalom Mustafom Kemalom (*Mustafa Kemal Atatürk*) (Kosebalaban, 2011: 1; Donmez, 2007: 47).

Kemalisti će vođeni takvim idejama o turskoj nacionalnoj posebnosti artikulisati novi, vesternizatorski nacionalizam, oslobođen ranijih panturkističkih ambicija (Smit, 2010: 163-164). Kemalizam se razvija kao nacionalistička doktrina usredsređena na stvaranje, razvoj i očuvanje novoformirane Republike. Taj razvoj pratio je zapadni model kao isključivi način opstanka usled čega se Atatürkove reforme moraju posmatrati u skladu sa takvom paradigmom čiji je najvažniji produkt upravo turski nacionalni pokret (Jović, 2016: 357). Može se konstatovati da je kemalistička modernizacija nastavak i finalizacija osmanskih reformskih tendencija. Shodno tome, važno je naglasiti osmansko nasleđe u kontekstu kemalističkog procesa nacionalnog konstituisanja.

Uprkos kemalističkoj stigmatizaciji osmanske prošlosti i islama, ove reference ostaju temelji na kojima će biti izgrađen nacionalni identitet. U prilog tome svedoči Gekalpova formulacija turske kulture zasnovane na nasleđu osmansko-turskih muslimana. Dakle, islam se može okarakterisati kao ključni činilac homogenizacije identiteta, čime je republikanska Turska nastavila da sledi osmansku politiku milet sistema prilikom markiranja podobnih i nepodobnih grupa za utapanje u turski nacionalni korpus. Osmanski hrišćani tretirani su kao posebna etno-religijska zajednica, izvan turskog nacionalnog bića čak i kada su ispunjavali jezičke predispozicije za inkluziju kao u slučaju hrišćansko-anadolskih Karamanlija (Cagaptay, 2006: 80-83; Uzer, 2016: 97; Jović, 2016: 358).⁷

Kemalistički režim pokušao je da stvori zapadnjačke, moderne i sekularne Turke, svesne svoje nacionalne posebnosti. U tom kontekstu sekularizam treba posmatrati kao metod ograničenja islamskog uticaja na državu i društvo kroz osnivanje institucija kojima je uspostavljena dr-

[7] Sporazum o razmeni stanovništva sa Grčkom iz 1923. godine predviđao je razmenu turkofonih pravoslavnih Karamanlija, dok je muslimansko stanovništvo Krita i Janjine, čiji je maternji jezik bio grčki, preseljeno u Tursku. Ugledni kemalistički intelektualac i političar Sufi Tanriöver (*Suphi Tanriöver*) smatrao je da turkofone Karamanlije nije trebalo uključivati u sporazum o razmeni budući da predstavljaju najčistiji i prvobitni turski rod (Cagaptay, 2006: 83; Klog, 2000: 56-57).

žavna kontrola religije. Prema Ataturku, sekularizam je bio državno oruđe protiv onih ideja koje su mogle ugroziti opstanak same nacije (Uzer, 2016: 92; Katalin, 2016: 284). Na trećem partijskom kongresu vladajuće Republikanske narodne partije (*Cumhuriyet Halk Partisi*, CHP) 1931. godine, sekularizam je proklamovan za jedan od osnovnih principa, pored nacionalizma, na kojem će biti zasnovan dalji razvoj Republike Turske.⁸

U okolnostima rastućeg otpora modernizatorskim tendencijama i sekularnom nacionalizmu, kemalističke vlasti tokom tridesetih godina 20. veka pojačavaju kontrolu zauzimajući tvrđu autoritarnu liniju. Posebno se ističu etnička pripadnost i rasa kao definišući elementi turskog nacionalnog identiteta, o čemu svedoče etnički mitovi izraženi u „istorijskoj tezi“ i „teoriji o solarnom jeziku“.⁹ Važno je naglasiti da se dati model rase odnosio na etničku pripadnost određenu jezikom koji je, uz veru, postao najznačajniji činilac nacionalnosti. Usled toga je poznavanje turskog jezika bio uslov za dalju asimilaciju i homogenizaciju identiteta (Alaranta, 2014: 111; Çağaptay, 2006: 156-157; Smit 2010: 164).

Etnički nacionalizam je zbog velikog broja neturskog stanovništva ostao ograničen na malu grupu intelektualaca poput Rize Nura (*Rıza Nur*), Nihala Atsiza (*Nihâl Atsız*) i Rehe Turkana (*Reha Oğuz Türkkân*). Njihove ideje nikada nisu stekle dominantan uticaj u okviru turskog nacionalnog pokreta usled izraženog rasizma¹⁰ i, u slučaju Atsiza, antiislamizma. Prema tome, kemalistički koncept nacionalizma se može okarakterisati kao teritorijalni nacionalizam sa izraženim etno-religijskim elementima. Svi muslimani koji su bili spremni da usvoje tursku kulturu i jezik smatrali su se pripadnicima turske nacije (Uzer, 2016: 109-128).

Hladnoratovski izazovi: (konzervativna) redefinicija turskog nacionalizma

U izmenjenim međunarodnim okolnostima dirigovanim hladnoratovskom podeljenošću sveta, Republika Turska staje na stranu zapadnog, antikomunističkog bloka čime napušta strogu izolacionističku politiku ranog kemalizma. Međunarodni kontekst vodio je ka demokratizaciji Turske koja je prouzrokovala višestruke promene na unutrašnjem planu. Tako je u uslovima pojačanog otpora trodecenijskoj vladavini Republikanske narodne partije i njenoj politici identiteta došlo do pojave i razvoja novog, konzervativnog oblika nacionalizma kao amalgama turskog nacionalizma, islama i osmanske prošlosti (Uzer, 2016: 218-219).

[8] Vladajuća Republikanska narodna partija je osnovana kao garant nacionalnog jedinstva čiji legitimitet počiva na izgradnji nacije, države i društva (Čorbić, 2020: 145; Jović, 2016: 358).

[9] Reč je o interpretacijama istorije po kojoj Turci predstavljaju tvorce mnogih civilizacija u istoriji, a turski jezik majku svih jezika (Uzer 102, 103).

[10] Njihov rasizam ne treba mešati sa pomenutim kemalističkim konceptom rase. Sam Ataturk je odbacivao rasizam (Videti u: Uzer, 2016; Çağaptay, 2006).

Paradoksalno, konzervativna redefinicija turskog nacionalizma podrazumeva isticanje upravo onih komponenti na kojima je izgrađen turski identitet, a koje su potiskivane od strane kemalističke elite. Prepoznavši privrženost masa datim vrednostima, opoziciona Demokratska partija (*Demokrat Parti*) ih je iskoristila i došla na vlast 1950. godine čime je okončan period dominacije CHP-a. Koketiranje sa islamsko-osmanskim nasleđem donelo je ovoj stranci ogromnu popularnost i podršku kod konzervativnih slojeva turskog društva. Jačanjem islamske komponente turskog nacionalizma armija će postati garant sekularnog koncepta nacionalnog identiteta što je okvir koji uveliko objašnjava česte pučeve u Turskoj (Čorbić, 2020: 149; Jović, 2016: 360).

Konzervativni nacionalizam doživljava vrhunac u drugoj polovini 20. veka proklamovanjem tzv. tursko-islamske sinteze koja će nakon puča 1980. godine postati deo zvanične politike. Reč je o pokušaju da se turski etnonacionalizam spoji sa osmanskim nasleđem i islamom što su vojne vlasti preuzele kao ideološki okvir u borbi protiv radikalnih islamista i marksističkih grupacija. Na taj način je islam iskorišćen za kreiranje tursko-islamskog identiteta naklonjenog režimu.¹¹ Islam postaje krucijalan činilac turskog nacionalizma obezbeđujući mu neophodnu vitalnost i istorijsku utemeljenost u ambijentu ekspolozije prigušenih identiteta i etno-religijske antagonizacije (Çolak, 2006: 600; Houston, 2001: 90; Kadioglu, 2006).

Nakon državne kontrole religije kroz Direkciju za verska pitanja (*Diyanet*)¹² došlo se do državnog sponzorstva sunitsko-hanefijskog islama na uštrb heterodoksne alevijske zajednice i šafijske škole sunitkog islama koju ispoveda većina kurdskog stanovništva (Bose, 2018: 104, 107; Lord, 2016; Yilmaz and Albayrak, 2022: 80).¹³ Tako je, po Uzeru, sa pojavom konzervativnog nacionalizma i formulisanjem tursko-islamske sinteze, turski nacionalizam postao vulgarniji i diskriminatorniji prema različitim društvenim grupama, a posebno prema alevitima, ženama i komunistima (Uzer, 2016: 196).

Između kemalističke prošlosti i islamističke realnosti

Kritikujući vesternizatorske tendencije i njihov uticaj na tursko društvo i nacionalni pokret, konzervativni nacionalisti i islamisti pokušavaju da re-

[11] Kristofer Hjuston (*Christopher Houston*) govori o birokratizovanom ili etatističkom islamu u službi režima, navodeći poznatog imama Fetulaha Gjulena (*Fetullah Gülen*) kao njegovog predstavnika (Houston, 2001: 90-157).

[12] O identitetskoj politici Dijaneta i uticaju AKP na njeno delovanje videti više u: (Yilmaz and Albayrak, 2022).

[13] Procenjuje se da Aleviti čine 15-20% ukupnog stanovništva Turske, s tim da 70% sebe smatra Turcima dok se preostalih 30% pripadnika alevitske zajednice deklariše kao Kurdi. Stigmatizovani kao otpadnici od vere, Aleviti su često meta kako institucionalne diskriminacije tako i otvorene netrpeljivosti ekstremističkih grupa. Tokom devedestih godina 20. veka dolazi do eskalacije nasilja nad ovom zajednicom (Bose, 2018: 107-115; Shankland 2003).

afirmišu osmansko-islamsko nasleđe kao model za izgradnju zajedničkog identiteta koji bi pomirio nekoliko subkulturnih, etničkih i regionalnih identiteta. Konzervativni intelektualci predvođeni predsednikom Turske Turgutom Ozalom (*Turgut Özal*) i islamisti okupljeni u Partiji blagostanja pozivali su se na multireligijsku i multikulturalnu osnovu Osmanskog carstva (Çolak, 2006: 592-596). Partija blagostanja je videla u islamskom identitetu formulu za rešenje kurdskog problema. Naime, nasuprot etatističkom islamu podložnom uticaju režima, oni priznaju postojanje i jednakost Kurda, ali insistiraju na potčinjavanju zajedničkom, islamskom identitetu (Houston, 2001: 157). Kurdski nacionalizam se javlja u odnosu i po uzoru na turski nacionalizam. On se razvija kao otpor zvaničnoj viziji nacionalnog identiteta pa je državno nasilje sprovedeno u tu svrhu odlučujuće doprinelo njegovoj artikulaciji i homogenizaciji (Donmez, 2007: 50-54).¹⁴

Dualizam turskog nacionalizma ogleda se u egzistenciji sekularnog, kemalističkog modela protežiranog od strane duboke države, prvenstveno armije i pravosuđa, i religijskog nacionalizma artikulisanog kroz delovanje Partije blagostanja. Pobjeda ove stranke na izborima 1995. godine, može se okarakterisati kao indikator uspona religijske verzije nacionalizma i neuspeha, odnosno preispitivanja kemalističke dogme (Đurić, Ajzenhamer, 2011: 459). Trend jačanja islamskog nacionalizma kulminira dolaskom na vlast AKP, naslednice ugašene Partije blagostanja.¹⁵

Prihvatajući sekularni karakter turske države, ova stranka se zalaže za redefiniciju sekularizma kroz omogućavanje javne vidljivosti islama (Çınar, 2011:15). Trend jačanja islamističke komponente turskog identiteta potvrđuje i istraživanje sprovedeno 2006. godine. Polovina turskih muslimana dala je primat verskom u odnosu nacionalni identitet, što je bila velika promena imajući u vidu da je samo godinu dana ranije taj broj iznosio 43% ispitanih (Haynes, 2010: 320). Suočeni sa datim okolnostima čelnici CHP-a, kao nosioca kemalističkog nacionalizma, proklamovali su nakon izbora 1999. godine politiku anadolijske levice (*Anadolu Solu*) prilagođavajući programsku agendu stranke tradicionalnim vrednostima turskog društva, uključujući i verske elemente (Čorbić, 2020: 154, Ciddi, 2008: 96).

Međunarodna situacija izazvana sukobom u Siriji i sa njom povezano kurdsko pitanje ojačali su nacionalističke tendencije u okviru vladajuće AKP. Ideološko približavanje i sklapanje koalicije sa ultranacionalističkom Partijom nacionalnog pokreta (*Milliyetçi Hareket Partisi*, MHP) sve-dođe o datim kretanjima. U skladu sa navedenim indikativno zvuči kon-

[14] Status nacionalne manjine priznat je samo nemuslimanskim zajednicama pa se Kurdi, čiji se broj procenjuje na 14 miliona, i dalje bore za priznanje. U zvaničnom diskursu oni su dugo predstavljani kao „planinski Turci“ (Jović, 2016: 357; Donmez, 2007: 61).

[15] AKP je 2001. godine osnovala grupa umerenih i proevropskih članova Partije blagostanja, ugašene pod optužbom da je narušavala sekularni poredak. Podsećanja radi, vlada Nedžmetina Erbakana (*Necmettin Erbakan*) lidera stranke, srušena je pod pritiskom armije 1997. godine (Videti više u: Đurić, Ajzenhamer, 2011).

stacija Sumantre Bousa (*Sumantra Bose*) da je Ataturkova sekularna država mrtva i zamenjena Erdoganovom državom zasnovanom na religioznoj, većinskoj sunitško-hanefijskoj komponenti turskog nacionalnog identiteta (Bose, 2018: 321).

Zaključak

Na osnovu izloženog može se uočiti kontinuitet između konzervativnog nacionalizma oličenog u konceptu tursko-islamske sinteze i identitetske politike AKP. Reinterpretacija kemalističkih principa započeta demokratiskim otvaranjem zemlje, kulminirala je nakon 2002. godine dolaskom ove stranke na vlast. Pušten iz boce, duh osmansko-islamskog nasleđa se nije mogao zaustaviti, usled čega se dalji razvoj može okarakterisati kao prirodan sled događaja.

Potrebno je naznačiti da je ključna skretnica u procesu redefinicije turskog nacionalizma bio puč iz 1980. godine. Usvajanjem koncepta tursko-islamske sinteze kao okvira na osnovu kojeg treba dalje razvijati nacionalni identitet, kemalistička armija je kontraproduktivno žrtvovala izvorni Ataturkov koncept nacionalizma. Na taj način je isti, uprkos kemalističkom potiskivanju islama i osmanske prošlosti, kristalisan upravo u tim kategorijama na osnovu kojih je i izgrađen.

Pozivajući se na nedostatke sekularnog nacionalizma, konzervativni, odnosno islamistički intelektualci i političari, ponudili su revidiranu verziju kao rešenje za problem etničke polarizacije oličene u kurdskom pitanju. Ipak, imajući u vidu aktuelna dešavanja postaje jasno da integracija kurdskog stanovništva na bazi islamske solidarnosti nije dala željene rezultate. Čini se da revidirani model turskog nacionalizma ostaje obeležen kemalističkim tendencijama homogenizacije identiteta što govori o postojanju određenog kontinuiteta politika.

The evolution of Turkish nationalism: from the Kemalist to the religious model

Abstract

The paper intends to demonstrate redefinition of the secular version of Turkish nationalism in the period after the multipartyism introduction in the Republic of Turkey. In the Cold War context, Turkish nationalism has been openly reinterpreted in accordance with the Islamic and Ottoman identity components, thus gradually abandoning the original Kemalist conception. Finally, the evolution climaxed in 1980 when the Turkish-Islamic synthesis became part of the official agenda sponsored by the military authorities. Followed by the Justice and Development Party (Adalet ve Kalkınma Partisi, AKP), the Welfare Party (Refah Partisi) came to power after electoral success, which one may interpret as the expected course of events.

Key words:

Republic of Turkey, Turkish nationalism, kemalism, Turkish-Islamic synthesis, secularism, islamism

Literatura

- Alaranta, Toni (2014). *Contemporary Kemalism: From Universal Secular-Humanism to Extreme Turkish Nationalism*. Abingdon: Routledge.
- Bose, Sumantra (2018). *Secular States, Religious Politics: India, Turkey, and the Future of Secularism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cagaptay, Soner (2006). *Islam, Secularism, and Nationalism in Modern Turkey: Who is a Turk?* London and New York: Routledge.
- Ciddi, Sinan (2008). *Kemalism in Turkish Politics: The Republican People's Party, Secularism and Nationalism*. Abingdon: Routledge.
- Čorbić, Dušan. Razvoj Republikanske narodne partije (CHP) i njena uloga u stvaranju Republike Turske: *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, 14, 23 (2020), str. 141-162.
- Çınar Menderes, (2010). "Turkey's Present Ancien Regime and the Justice and Development Party". U: *Nationalism and Politics in Turkey: Political Islam, Kemalism and the Kurdish issue*. London: Routledge.
- Çolak, Yılmaz, Ottomanism vs. Kemalism: Collective memory and cultural pluralism in 1990s Turkey: *Middle Eastern Studies*, 42,4 (2006), pp. 587-602.
- Dönmez, Rasim Özgür, Nationalism in Turkey: Political Violence and Identity: *Ethnopolitics*, 6, 1 (2007), pp. 43-65.
- Đurić, Živojin i Ajzenhamer Vladimir, Politički sistem Turske na razmeđu kemalizma i islamizma: *Srpska politička misao*, 34, 4 (2011), str. 441-466.
- Gellner, Ernest. (1998). *Nacije i nacionalizam*. Zagreb: Politička kultura.
- Haynes, Jeffrey, Politics, identity and religious nationalism in Turkey: from Atatürk to the AKP: *Australian Journal of International Affairs*, 64:3, (2010), pp. 312-327
- Houston, Christopher (2001). *Islam, Kurds and the Turkish Nation State*. Oxford: Berg.
- Jović, Dejan (2016) „Turska“, u: *Bliski istok*. Zagreb: Fakultet političkih znanosti.
- Kadioğlu, Ayşe, The paradox of Turkish nationalism and the construction of official identity: *Middle Eastern Studies*, 32, 2 (1996), pp. 177-193.
- Katalin, Siska, Fear not...! Turkish nationalism and the six arrows system — A state in search of a nation: *Hungarian Journal of Legal Studies*, 57, 3 (2016), pp. 275-288.
- Kirişçi, Kemal and Winrow, G.M. (1997). *The Kurdish Question and Turkey*. Southgate: Taylor & Francis.
- Klog, Ričard (2000). *Istorija Grčke novog doba*. Beograd: Clio.
- Kösebalaban, Hasan (2011). *Turkish Foreign Policy Islam, Nationalism, and Globalization*. New York: Palgrave Macmillan.
- Lord, Ceren, Between Islam and the nation; nation-building, the ulama and Alevi identity in Turkey: *Nations and Nationalism*, 23 (2017), pp. 48- 67.
- Shankland, David (2003). *The Alevis in Turkey: The Emergence of a Secular Islamic Tradition*. London: RoutledgeCurzon.
- Smit, D. Antoni (2010). *Nacionalni identitet*. Beograd: XX vek.

Uzer, Umut (2016). *An Intellectual History of Turkish Nationalism*. Salt Lake City: The University of Utah Press.

Yılmaz, Ihsan and Albayrak Ismail (2022). *Populist and Pro-Violence State Religion: The Diyanet's Construction of Erdoğanist Islam in Turkey*. Singapore: Palgrave Macmillan.

Dušan Vučićević¹

Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Dejan Bursać²

Institut za političke studije

https://doi.org/10.18485/fpn_pz.2022.23.4

UDK 324.329(323.1:497.11)

Manjinsko predstavljanje kao „smokvin list” za partijsko preduzetništvo na izborima u Srbiji³

Sažetak

Autori analiziraju problem zloupotrebe afirmativnih mera u pogledu kandidature i dodele mandata za partije nacionalnih manjina, a prilikom izbora za Narodnu skupštinu Republike Srbije. Nekoliko kandidatura u poslednjim izbornim ciklusima otvorilo je pitanje liberalnog pristupa institucionalnom dizajnu ovog aspekta izbornog sistema u multietničkim društvima, u čijem kontekstu se omogućava samokonstituisanje manjinskog predstavljanja na samim izborima, gde partije i kandidati sami tvrde da zastupaju interese određene etničke grupe. Za potrebu ispitivanja stvarnog utemeljenja takvih partija u manjinskim zajednicama, autori su kreirali indeks etničkog glasanja, koji su zatim primenili na uzorak od 10 nacionalnih manjina tj. njihovih lista i gotovo 800 naselja sa manjinskim prisustvom većim od 3% udela u ukupnom stanovništvu, tokom poslednjih sedam izbornih ciklusa od uvođenja afirmativnih mera. Odnos manjinskog udela u stanovništvu i izbornih rezultata identifikovanih manjinskih lista otkrio je da, uprkos tome što postoje brojne etničke partije zaista utemeljene u manjinskim zajednicama, u nekoliko slučajeva podrška je dolazila isključivo od većinske etničke grupe. Afirmativne mere su u takvim prilikama korišćene za realizaciju privatnih političkih ambicija, nevezanih za predstavljanje etničkih interesa.

[1] dusan.vucicevic@fpn.bg.ac.rs

[2] dejan.bursac@ips.ac.rs

[3] Rad predstavljen na međunarodnoj konferenciji Sabor politikologa (24-25. septembar 2022, Beograd)

Ključne reči

izborna pravila, predstavljanje etničkih manjina, manjinske partije, indeks etničkog glasanja, parlamentarni izbori

Uvod

Od uvođenja afirmativnih mera za predstavljanje partija nacionalnih manjina u izborni sistem Srbije proteklo je 18 godina i sedam izbornih ciklusa. Od tada ukupno je 48 manjinskih lista učestvovalo na izborima, dok ih je 30 osvajalo poslaničke mandate. Iako se kod većine partija i izbornih lista nesumnjivo radi o iskrenim zastupnicima interesa nacionalnih manjina, nekoliko neuspješnih i par uspješnih kandidatura „sumnjivih“ manjinskih lista otvorilo je pitanje zloupotreba institucionalnih pravila koja olakšavaju političko predstavljanje etničkih grupa. Poslednji takav primer, na nedavno okončanim parlamentarnim izborima, odnosi se na izbornu listu „Zajedno za Vojvodinu – Vojvođani (Demokratski savez Hrvata u Vojvodini, Zajedno za Vojvodinu)“. Proglašena od RIK-a kao koaliciona lista hrvatske i rusinske nacionalne manjine (obe partije tako su i registrovane u Registru političkih stranaka) ova lista odmah se suočila sa napadima predstavnika drugih manjinskih partija, ali i sumnjama u javnosti da se radi o *proxy* listi Lige socijaldemokrata Vojvodine koja po prvi put nije učestvovala na parlamentarnim izborima. Tako je Mirko Bajić, predsednik Saveza bačkih Bunjevaca, tvrdio da se radi „o klasičnoj zloupotrebi izbornog zakona“, da „podršku nisu dobili ni od Hrvata, ni od Rusina u Vojvodini, a javno ih podržava i promovise samo Liga socijaldemokrata Vojvodine“ (Danas, 2022a). Slične primedbe došle su i od predstavnika Demokratske zajednice Hrvata koji su optužili Žigmanova da se kandiduje za ulogu Željka Komšića u Srbiji „pod šinjelom Nenada Čanka“ (Danas, 2022b). Izborna lista „ZZV – Vojvođani“ osvojila je dva

poslanička mandata, a poslanici su postali Tomislav Žigmanov, predsednik DSHV, i Aleksandar Olenik, bivši predsednik Građanskog demokratskog foruma.

Očigledniji primer zloupotrebe afirmativnih mera za pripadnike manjinskih zajednica predstavlja lista „Nijedan od ponuđenih odgovora - NOPO“ koja je na izborima 2012. godine proglašena listom vlaške nacionalne manjine i osvojila jedan mandat. Oba primera ukazuju na potencijalne kontradiktornosti u institucionalnom dizajnu pluralnih društava koje omogućavaju da partije ili kandidati tvrde da zastupaju interese određene etničke grupe, ali dobijaju glasove preko linija etničkih granica, od pripadnika drugih etničkih grupa. Iako su ovakve zloupotrebe jednostavnije u korporativnom podtipu *power-sharing* demokratija, primer Srbije pokazuje da je sličan obrazac moguć i u liberalnom podtipu.

U prvom delu rada bavimo se izbornim pravilima i predstavljanjem manjina iz teorijskog i uporednog ugla. Ukazujemo na razlike između korporativnog i liberalnog podtipa *power-sharinga*, kao i na potencijalne zloupotrebe manjinskog predstavljanja u slučajevima međuetničkog glasanja, izbornog fenomena koji se vezuje za integracionističku školu. U drugom odeljku pratimo genezu izbornih i pravila partijskog organizovanja koja olakšavaju i pospešuju uvećanje broja manjinskih partija u formalnom, elektivnom i parlamentarnom partijskom sistemu Srbije. Konačno, u poslednjem odeljku analiziramo slučajeve učesća manjinskih izbornih lista na izborima i njihove rezultate u mestima naseljenim pripadnicima nacionalnih manjina. U tu svrhu konstruisali smo indeks etničkog glasanja kako bismo razdvojili manjinske liste koje izbornu podršku dobijaju u etničkoj grupi koju predstavljaju i slučajeve zloupotreba izbornih pravila i „manjinskog preduzetništva“ koje menja prirodu etničke reprezentacije u Srbiji. U analizu su uključene sve teritorijalno koncentrisane etničke grupe u Srbiji i njihove manjinske liste ukoliko su makar jednom učestvovala na parlamentarnim izborima.

Teorijski okvir

Odabir izbornih pravila predstavlja jednu od ključnih odluka za ublažavanje i rešavanje konflikata u etnički složenim društvima. Ako izuzmemo savete da je za pluralna društva najbolje rešenje mirni razlaz, ustavnim dizajnerima se preporučuju dva puta. Jedan podrazumeva jasnije institucionalno odvajanje etničkih grupa koje omogućava svakoj od njih da bira svoje predstavnike. Na njemu je zasnovana centrifugalna *power-sharing* škola (Lijphart 1977, 1991, 1996, 2008) koja insistira na proporcionalnom izbornom sistemu. Drugi put ima za cilj integraciju različitih etničkih grupa, deetnifikaciju politike i izgradnju osećaja vezanosti za političku zajednicu nezavisno od partikularnih nacionalnih identiteta. Druga, centripetalna škola zbog toga insistira na izbornim pravilima (npr. AV, STV, SNTV) koja veću šansu daju kandidatima koji imaju podršku u ra-

zličitim etničkim grupama – međuetničko glasanje – a time i političarima koji su usmereni na politiku pomirenja (Horowitz, 1985, 1991, 2003; O’Leary et al., 1993; Reilly, 2001; Bochsler, 2011).

Na prostoru bivše Jugoslavije, ali i šire, u Centralnoj i Istočnoj Evropi (Bochsler, 2018), prihvaćen je prvi put, ali uz znatne razlike u primeni jer se proporcionalno predstavljanje kombinuje sa različitim merama afirmativne akcije, uz dodatnu razliku u zavisnosti od subjekta afirmativnih mera. U odnosu na subjekt moguće je razlikovati četiri pristupa (Bochsler, 2018):

1. različito se tretiraju kandidati u zavisnosti od etničke pripadnosti (npr. Dom naroda u BiH, parlamenti Republike Srpske i Federacije BiH, predsedništvo BiH);
2. različito se tretiraju političke stranke nacionalnih manjina (Srbija, Crna Gora, Kosovo⁴);
3. različito se tretiraju birači pripadnici nacionalnih manjina (Hrvatska, Slovenija);
4. različito se tretiraju područja koja manjine naseljavaju (Crna Gora do 2011, Severna Makedonija indirektno).

Važnije je, međutim, što se kod različitih subjekata mogu primeniti izborna pravila koja garantuju reprezentaciju određenih manjinskih zajednica (korporativni *power-sharing*) i ona koja relativno brojnim nacionalnim manjinama olakšavaju osvajanje mandata (liberalni *power-sharing*). Razlike između ta dva podtipa zasnivaju se na logikama predodređenja i samoodređenja (*predetermination vs self-determination*) (McGarry i O’Leary, 2007; McCulloch, 2012). Korporativni mehanizmi podrazumevaju stroge garancije da će etničke grupe učestvovati u deljenju vlasti zbog čega insistiraju na etničkim kvotama i garantovanim/rezervisanim mestima. One su najčešće zapisane u ustavima koji predeterminišu grupe identitete reprezentovane u institucijama. Liberalni *power-sharing*, s druge strane, ne podrazumeva garancije predstavljenosti etničkih grupa, već im afirmativnim merama omogućava da se samokonstituišu na izborima. Ukoliko pripadnici manjinske zajednice glasaju za svoje etničke partije, biće predstavljeni u parlamentu čak i ako manjina nije previše brojna ukoliko je npr. za manjinske liste ukinut izborni cenzus, a raspodela mandata se odvija u jednoj izbornoj jedinici. Istovremeno se može desiti da korporativne *power-sharing* izborne institucije (npr. Slovenija) osiguravaju predstavljenost samo nekim etničkim grupama, a da druge u praksi sprečavaju da se na izborima politički samokonstituišu, a da liberalne *power-sharing* izborne institucije budu permissivnije za sve etničke grupe (Srbija).

Ako etničke partije ogorman deo izborne podrške dobijaju od određene etničke grupe i zastupaju njene interese (Horowitz, 1985: 291-292; v.

[4] Ovaj naziv je bez prejudiciranja statusa i u skladu je sa Rezolucijom Saveeta bezbednosti Ujedinjenih nacija 1244/1999 i Mišljenjem Međunarodnog suda pravde o Deklaraciji o nezavisnosti Kosova. Ova napomena primenjuje se na sva naredna navođenja termina Kosovo* u daljem tekstu.

Chandra, 2004: 3), glavni test da li je jedna partija etnička jeste distribucija podrške. Pojednostavljeno, ukoliko partija dobija glasove iz različitih i potencijalno konkurentskih etničkih grupa ne može se govoriti o etničkoj partiji. Međutim, kako glavna kritika *power-sharing* mehanizama počiva na tome da se njima promovise koncept reprezentacije isključivo po etničkom ključu, istraživači i dizajneri izbornih pravila zaokupirani su pitanjem da li ih je moguće nadograditi centripetalnim institucijama kako bi se podstakle partije da traže i dobijaju glasove izvan etničke grupe koju reprezentuju (Bogaards, 2019; Murtagh, 2020). Cilj nadogradnje je pospešivanje međuetničkog glasanja. Šta se dešava kada se nadogradnja zaista desi i u kakvom je institucionalnom aranžamanu najjednostavnije obesmisлити afirmativne mere koje obezbeđuju etničku reprezentaciju? Danijel Bohsler dopunjuje podelu na korporativne i liberalne konsocijacije sa tri različita tipa „biračkog prava“ (ko učestvuje u izboru grupnih predstavnika):

1. *vote pooling* izborni sistemi (npr. STV) u kojima su izborne jedinice ili glasački listići kreirani tako da birači daju glasove i kandidata koji ne pripadaju njihovoj etničkoj grupi;
2. etnički segmentirano izorno pravo gde postoje ili zasebni birački spiskovi (Hrvatska, Slovenija) ili indirektno teritorijalno odvajanje (srpski član predsedništva u BiH izabran u Republici Srpskoj);
3. univerzalno biračko pravo u kome se garantovani mandati dodeljuju u jednoj izornoj jedinici (bošnjački i hrvatski član predsedništva BiH izabrani u Federaciji BiH; Kosovo*) ili je ukinut ili snižen izborni cenzus za manjinske partije (Srbija, Crna Gora) (Bochsler, 2022: 6-12).

Poslednji scenario, iako najpogodniji za međuetničko glasanje, može dovesti do paradoksalnih situacija u kojima su predstavnici jedne etničke grupe izabrani glasovima birača koji ne pripadaju toj etničkoj skupini. Željko Komšić, kao kandidat nominalno multietničke Socijaldemokratske partije BiH i kasnije Demokratske fronte, četiri puta je izabran za hrvatskog člana predsedništva BiH (2006, 2010, 2018, 2022), glasovima Bošnjaka. Iako bi se izbor Komšića mogao proglasiti uspehom koncepta međuetničkog glasanja u BiH konsocijaciji, hrvatske partije konstantno osporavaju legitimitet Komšića jer je izabran kao kandidat partije koju pretežno podržavaju Bošnjaci i ne predstavlja interese hrvatskog naroda u institucijama. Sličan obrazac dogodio se i na izborima na Kosovu* 2021. godine kada su kandidati Bošnjaka, odnosno Roma i Aškalija, izabrani glasovima iz opština sa srpskom većinom (Bochsler, 2022). U ovom slučaju, međutim, reagovao je Ustavni sud i anulirao glasove date tim listama na biračkim mestima sa srpskom većinom. Stav suda je bio da etničke zajednice sa većim brojem glasača mogu iskoristiti izbore kako bi kontrolisale predstavnike malobrojnijih zajednica, te da međuetničko glasanje dovodi u pitanje predstavljanje manjina. Iako odluka nije usmerena protiv interesa srpske zajednice, jer se potencijalno na nekim od narednih izbora moglo očekivati da Albanci pribegnu istoj strategiji i

izaberu srpske predstavnike, sud je zauzeo jasan stav da predstavljanje mora biti zasnovano na etnicitetu: „Glasovi nisu validni zato što je nedemokratski da predstavnici jedne zajednice osvoje mandate na osnovu glasova dobijenih u drugoj zajednici” (Bochsler, 2022: 19).

Kombinacija korporativnog *power-sharinga* i univerzalnog biračkog prava predstavlja najpogodnije tlo za stvaranje tenzija između dva pristupa. U takvim situacijama strategije nominovanja kandidata u ime manjine i podsticanje „većinskih” birača da glasaju međuetnički, za manjinsku partiju, veoma je lako sprovesti. Međutim, tenzija može da postoji i u liberalnom podtipu, u kome ne postoje etničke kvote, već samo afirmativne mere koje omogućavaju manjinama da se samokonstituišu na izborima. Naravno, zloupotreba manjinskih prava na reprezentaciju u liberalnom podtipu manje je opasna jer ne sprečava istinske predstavnike manjinskih zajednica da zauzmu mesta u poslaničkim klupama. Ona ovde ima drugačiji smisao i pre svega je koriste ambiciozni pojedinci i grupe, bez podrške u biračkom telu, s ciljem da osvoje mandate švercujući se na blažim, manjinskim izbornim institutima. U Srbiji je nekoliko takvih izbornih instituta koji olakšavaju reprezentaciju partijskim preduzetnicima.

Geneza primene afirmativnih mera za nacionalne manjine u Srbiji

Na prvim parlamentarnim izborima u Srbiji, od repluralizacije političkog prostora, 1990. godine korišćen je dvokružni većinski sistem. Kandidati pet manjinskih partija osvojili su ukupno 14 mandata (Mađari 8, Bošnjaci 3+1, Hrvati i Albanci po jedan) pre svega zbog toga što je najveći broj manjina u Srbiji teritorijalno koncentrisan. Ni kasniji prelazak na proporcionalni sistem sa više izbornih jedinica (1992, 1993 – devet; 1997 – 29) i cenzusom od 5% nije drastično umanjio broj predstavnika etničkih partija u Narodnoj skupštini. Pad na ukupno 10 (1992), sedam (1993) i osam (1997) posledica je pre svega bojkota određenih izbornih ciklusa ili izlaska na izbore sa više izbornih lista (Lončar, 2020: 853-857). Podaci iz devedesetih zapravo potvrđuju tezu da teritorijalno koncentrisanim manjinama odgovaraju većinski i proporcionalni sistemi sa većim brojem izbornih jedinica (Pajvančić, 2015: 53). Neuspeh manjinskih lista na izborima nastupa tek nakon uvođenja jedne izborne jedinice i to sa izbornim ciklusom zakašnjenja (2003) jer su na izborima 2000. manjinske partije nastupale u okviru široke koalicije DOS. Pogubno dejstvo jedne izborne jedinice i cenzusa od 5% na predstavljanje nacionalnih manjina i neosvajanje nijednog poslaničkog mandata potvrđuje tezu da predstavnicima malobrojnih manjinskih grupa može da bude teže da osvoje broj glasova potreban za prelazak cenzusa u proporcionalnom sistemu, nego u većinskim (Bochsler, 2010).

Otuda je prva popravka izbornog zakona iz 2000. godine (Vučićević i Jovanović, 2020: 823-829) ukinula zakonski cenzus od 5% za manjinske stranke koje u raspodeli mandata učestvuju i kada ne pređu izborni prag.

Kako se u Srbiji svih 250 mandata dodeljuje u jednoj jedinici i koristi D'Ontova formula, od izbora 2007. manjinske partije sigurno osvajaju mandat ukoliko preskoče efektivni cenzus (prirodni prag) od 0,39% glasova. Kako u praksi veliki broj glasova „građanskih“ partija ostane ispod cenzusa, te ne ulazi u raspodelu, prirodni prag je često iznosio i manje od 0,35% važećih glasova.

Druga važna promena odnosila se na partijsko zakonodavstvo. Donošenjem Zakona o političkim strankama (2009) napravljena je razlika između političkih stranaka i stranaka nacionalnih manjina i, važnije, omogućeno osnivanje manjinske stranke pod deset puta lakšim uslovima (1.000 umesto 10.000 potpisa). Ono je dalo potpuno drugačiji impuls dinamici partijskog sistema, a posredno uticalo i na izbornu kompeticiju (Jovanović i Vučićević, 2020). Posledica izmena zakona je „poplava“ manjinskih partija. O tome svedoči i udeo osnovanih manjinskih partija u registru (74 od 124 – 59,68%) i udeo novoosnovanih partija nakon zakonodavnih izmena (33 od 52 – 63,46%). Za 13 godina u registar je bilo upisano 13 bošnjačkih partija, po sedam mađarskih, romskih, albanskih, slovačkih i ruskih, pet vlaških, četiri bugarske, po tri makedonske i bunjevačke, po dve hrvatske, crnogorske, rumunske, rusinske i grčke, i jedna partija goranske nacionalne manjine. Verovatno najilustrativniji primer je sedam ruskih stranka iako je po poslednjem popisu u Srbiji 3.427 Rusa. Iako bi se po broju stranaka reklo da su nacionalne manjine u Srbiji izuzetno zainteresovane za politiku, u praksi se radi o velikom broju pojedinaca i grupa koji ovaj modalitet osnivanja stranke vide kao način za izbegavanje dejstva zakonskog izbornog praga i lakše sticanje mandata u predstavničkim telima, kako na parlamentarnim, tako i na pokrajinskim i posebno lokalnim izborima, gde su izborna pravila preslikana sa nacionalnog nivoa.

Treća promena odigrala se u predvečerje izbora 2020. godine. Plašeći se da će, usled najavljenog opozicionog bojkota izbora (Bursać i Vučićević, 2021), dobiti monolitan parlament, SNS je snizila izborni cenzus na 3%, a istovremeno uvela pravilo prema kojem se u postupku raspodele mandata koeficijenti manjinskih stranaka uvećavaju za 35% čime se u pitanje dovodi i ustavno načelo jednakosti biračkog prava. Iako se verovatno radi o koncesiji režima manjinskim strankama (maksimalan udeo glasova za siguran prvi mandat sada iznosi ~0,29%), jer snižavanje cenzusa na 3% smanjuje potencijal bačenih glasova i uvećava visinu prirodnog praga, izmeni se pristupilo bez previše razmišljanja. O tome svedoči i autentično tumačenje zakona, usvojeno desetak dana nakon izmena, prema kome se uvećanje koeficijenata odnosi samo na liste koje imaju manje od 3% glasova. Pritom se autentično tumačenje odnosi samo na lokalne i pokrajinske izbore jer tamo postoji realna „opasnost“ da manjinske liste osvoje daleko više od 3% glasova, te da uvećanje koeficijenata i, posledično, broja mandata manjinskih stranaka ugrozi vlast SNS-a.

Istim izmenama Zakona uvedena je još jedna novina. Naime, liberalan pristup osnivanju manjinskih stranaka prema Zakonu iz 2009. dodatno

je osnažen članom 3. prema kojem je politička stranka nacionalne manjine stranka čije je delovanje usmereno na predstavljanje i zastupanje interesa jedne nacionalne manjine i zaštitu i unapređenje prava njenih pripadnika, pri čemu se takvo usmerenje određuje osnivačkim aktom, programom i statutom. Ukoliko stranka u internim dokumentima navede da joj je osnovni cilj predstavljanje manjinskih interesa, ona će biti registrovana kao manjinska čak i kada se ne bavi manjinskim pitanjima i zastupaju je pripadnici većinskog naroda. Sve ovo imalo je i praktične implikacije na izborima. U praksi, čak i kada bi RIK podnetoj listi odbio da proglasi status manjinske, Upravni sud kao drugostepeni organ gotovo uvek je donosio odluku da rešenje RIK-a poništi jer je stranka u registar upisana kao manjinska. Kako bi se sprečile brojne zloupotrebe RIK je 2020. dobio ovlašćenje prema kome, pri proglašenju liste, može da zatraži mišljenje nacionalnog saveta nacionalne manjine da li je podnosilac liste manjinska stranka. Ovlašćenja RIK-a dodatno su dopunjena 2022. godine, pa RIK može da odbije da proglasi listu kao manjinsku ako je kandidat na listi lice za koje je opšte poznato da je član stranke koja nije manjinska.

Konačno, pre poslednjih izbora promenjeno je i pravilo koje se odnosi na potreban broj potpisa za predaju kandidature manjinskih lista. Sve do 2022. godine manjinske liste predavale su isti broj potpisa kao i građanske (najmanje 10.000) iako je za njihovo osnivanje potreban deset puta manji broj. Rešenje je bilo ne samo čudno jer „ovaj uslov suštinski sprečava kandidaturu partija malobrojnih manjina“ (Lončar, 2020: 849), već i zbog toga što prirodni prag najčešće iznosio samo nekoliko hiljada glasova više od tog broja. Od promena zakona 2020. taj broj je još manji. Tako je na izborima 2020. godine prirodni prag (250. količnik) iznosio 10.393 glasova. U praksi to je značilo da bi manjinska lista sa 7.699 glasova (uz uvećanje prvog koeficijenta za 35%) stekla parlamentarni status, te je za osvajanje mandata bilo potrebno dve hiljade glasova manje od broja potpisa za proglašenje liste. Poslednjim izmenama broj potrebnih potpisa umanjen je na 5.000 (na lokalnim izborima dvostruko manji broj od broja potrebnog za proglašenje „građanske“ liste) što je rešenje slično onom na pokrajinskom nivou (3.000 za manjinsku, 6.000 za građansku).

Navedene afirmativne mere imale su za cilj da olakšaju i podstaknu reprezentaciju različitih etničkih grupa. Iako Srbija nije duboko podeljeno društvo, kombinacija proporcionalnog predstavljanja, jedne izborne jedinice i niskog prirodnog praga svrstava je u red liberalnih *power-sharing* izbornih sistema. Izborna pravila u Srbiji omogućavaju svim etničkim grupama sa oko 10.000 glasova da se politički samokonstituišu na izborima i steknu parlamentarni status. Ona se, međutim, kombinuju sa veoma liberalnim pristupom osnivanja manjinskih stranka, pri čemu zakonske promene i pokušaji da se RIK-u dodele veća ovlašćenja nisu imali efekta u sprečavanju zloupotreba. RIK je sprečio kandidovanje Koalicije za mir 2020. godine, na kojoj se pored registrovanih manjinskih stranaka nalazio i Čedomir Jovanović, predsednik LDP, ali zbog neblagovreme-

nosti predloga. Ova lista je ipak učestvovala na pokrajinskim izborima. Dodatno, zaustavljena je kandidatura Ruske stranke 2022. godine, a osporen je bio i status liste „Ruski manjinski savez – Milena Pavlović, Pavle Bihali Gavrin (Srpsko ruski pokret, Srpsko ruska partija Vukovi, Pokret Grka Srbiza)“, ali je Upravni sud poništio odluku RIK-a. RIK je istovremeno proglasio listu „Zajedno za Vojvodinu“ kao manjinsku, iako je šest članova RIK-a glasalo protiv proglašenja, uz dvoje uzdržanih i četvero koji nisu glasali, a član RIK-a Vladimir Todorčić tvrdio da „postoje čvrsti dokazi da kandidati za poslanike nisu pripadnici stranaka nacionalnih manjina, nego funkcioneri LSV“, navodeći i primer Aleksandra Olenika iz GDF (*NovaS* 2022).

Navedeni primeri ukazuju na tenziju između međuetničkog glasanja i afirmativnih mera za predstavljanje manjina i u liberalnom podtipu *power-sharing*. Tenziju u Srbiji, međutim, kreiraju partijski preduzetnici iz većinske grupe koji koriste afirmativne mere za sticanje parlamentarnog statusa i obezbeđivanje budžetskog finansiranja. Oni mandate osvajaju glasovima Srba, bez realne podrške u manjinskoj grupi, navodno zastupajući manjinske interese u predstavničkim telima. Ako prihvatimo da etničke partije ogromni deo izborne podrške dobijaju od određene etničke grupe, Srbija predstavlja solidan poligon za testiranje strukture biračke podrške jer su gotovo sve etničke skupine teritorijalno koncentrisane.

Analiza

Dosadašnje empirijske analize etničke reprezentacije bile su usmerene na utvrđivanje proporcionalnosti manjinskog predstavljanja. Koristeći indeks etničke reprezentacije (Bloemraad, 2013: 657-658), koji predstavlja srazmeru između udela osvojenih mandata i učešća manjine u ukupnoj populaciji, Lončar utvrđuje da su manjine u Srbiji, s izuzetkom bojkotovanih izbora 2020, konstantno potpredstavljene (Lončar, 2020: 855-856). Tako se npr. indeks za Mađare kreće od minimalnih 0.31 (2007) do maksimalnih 0.83 (1992) uz izuzetak 2020. godine (1.02). Lončar, međutim, opravdano ne računa indeks za manjinske liste koje ni po čemu ne predstavljaju nacionalne manjine (NOPO, Zelena stranka). Indeks etničke reprezentacije nam ipak ne pomaže da u potpunosti sagledamo kako glasaju pripadnici manjina i kakav rezultat ostvaruju manjinske stranke jer je zasnovan na broju mandata, a ne ukupnom broju glasova, zbog čega ispušta iz vida stranke malobrojnijih manjina koje ostaju bez mandata. Ukoliko bismo kao pokazatelj uzeli srazmeru između udela glasova i učešća manjine u ukupnoj populaciji u analizu bismo mogli uključiti i vanparlamentarne stranke. Ovaj indikator nas, međutim, može navesti na pogrešan put jer su neke manjinske stranke najverovatnije bile podržane glasovima većinske etničke grupe. Tako npr. Vlaha u Srbiji, prema popisu iz 2011, ima 0,49%, dok je NOPO, partija vlaške nacionalne manjine, osvojila na izborima 2012. godine 0,59% glasova. Iako već i ovaj

podatak ukazuje da su za NOPO glasali i Srbi, ili pripadnici neke druge etničke grupe, i dalje postoji mogućnost da je pretežna podrška stigla upravo od Vlaha. Iz tog razloga naša empirijska analiza nije usmerena na nacionalni nivo, već je fokusirana na rezultate etničkih partija na biračkim mestima i u naseljima u kojima žive pripadnici manjina. Pritom, u analizu uključujemo sva naseljena mesta u kojima je pripadnika etničke grupe više od 3% (model 1), 10% (model 2) i 50% (model 3). Formula koju smo konstruisali i po kojoj izračunavamo indeks etničkog glasanja (*Iev*) glasi:

$$Iev = \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n \left(\frac{Vs_i}{Ps_i} \right)$$

gde je Vs udeo glasova manjinske partije u naseljenom mestu i , a Ps udeo populacije etničke grupe u naseljenom mestu i , pri čemu je n ukupan broj naseljenih mesta i zavisi od korišćenog modela.⁵

Jedan od ključnih nedostataka analize je što popis iz 2011. nema podatke o nacionalnoj pripadnosti stanovništva po naseljenim mestima (najniži nivo analize: opštine i gradovi). Zbog toga koristimo podatke iz 2002. godine. Iako najverovatnije neprecizni, posebno za manjine čije su matične države u međuvremenu stekle status članice EU što je moglo dovesti do većeg iseljavanja, podaci će ukazati na jasne obrasce razlikovanja između klasičnih etničkih partija, etničkih partija za koje ne glasaju svi pripadnici etničke grupe kojoj se obraća i lažnih etničkih partija koje glasove dobijaju od nepripadajuće etničke grupe. Imajući u vidu dubinu rasepa između srpske i nevećinskih zajednica očekujemo da etnički obrazac glasanja bude najizraženiji kod Albanaca, pa Bošnjaka (deo Bošnjaka glasa za SDPS koja na parlamentarnim izborima nastupa unutar širih građanskih koalicija). Veće preklapanje, pre svega zbog trodecenijske institucionalizovanosti SVM-a, trebalo bi da postoji i kod Mađara, dok kod ostalih etničkih partija, zbog slabe institucionalizovanosti i tek povremenog učešća na izborima, očekujemo niže vrednosti jer su pripadnici tih manjina kao *non-opportunity voters* (Ferrara, Herron i Nishikawa, 2005: 87) naviknuti da glasaju za građanske partije. Najniže vrednosti treba da imaju lažne etničke partije.

Albanci

Albanci u Srbiji žive teritorijalno koncentrisani u tri opštine na jugu (Preševo, Bujanovac, Medveđa). U tim opštinama je 64 naseljenih mesta sa više od 3% Albanaca, 63 sa više od 10% i 56 sa više od 50%. Prema po-

[5] Empirijske analize u odeljku zasnovane su na podacima iz izveštaja Republičke izborne komisije o rezultatima parlamentarnih izbora po biračkim mestima (RIK, 2007, 2008, 2012, 2014, 2016, 2020, 2022), izveštajima Republičkog zavoda za statistiku o lokalnim izborima (RZS, 2008, 2012, 2016, 2020) i podacima iz popisa stanovništva (RZS, 2002, 2011).

pisu iz 2002. Albanaca u Srbiji ima 0,82%, dok su pripadnici albanske manjine bojkotovali popis iz 2011. Albanske etničke partije učestvovala su na svim parlamentarnim izborima od 2007, najčešće s jednom listom, kao Koalicija Albanaca preševske doline (2007, 2008, 2012), Partija za demokratsko delovanje (2014, 2016), Albanska demokratska alternativa (2020), dok su 2022. nastupile sa dve odvojene liste (KAPD, ADA). Udeo glasova koji su osvajale na izborima kretao se od 0,32% do 0,82%.

Tabela 1. Albanske etničke partije

izbori	glasovi (%)	indeks (3%)	indeks (10%)	indeks (50%)
2007	0.42	0.95	0.96	0.97
2008	0.41	0.89	0.90	0.89
2012	0.32	0.89	0.89	0.88
2014	0.68	0.84	0.84	0.83
2016	0.43	0.74	0.74	0.74
2020	0.82	0.84	0.85	0.86
2022	0.37	0.97	0.97	0.98
prosek	0.50	0.87	0.88	0.88

Podaci iz tabele nisu kontradiktorni. Iako su albanske etničke partije osvajale manji udeo glasova u pojedinim izbornim ciklusima (2012, 2022, 2008, 2007) indeks etničkog glasanja zadržava visoke vrednosti. Podaci zapravo pokazuju da su Albanci u pomenutim izbornim ciklusima manje izlazili na izbore (0,82% iz 2020. posledica je bojkota izbora i niže izlaznosti), ali da su oni koji su na izbore izlazili, u mestima naseljenim pretežno Albancima, glasali gotovo isključivo za albanske etničke partije. Kada su u pitanju poslednji izbori, na kojima su Albanci nastupili sa dve liste, indeks za KAPD iznosi od 0.69 do 0.72 (u zavisnosti od modela), a za ADA od 0.26 do 0.28. Nalazi su tako u potpunosti u skladu sa očekivanjima, a visoke vrednosti ukazuju da vrlo mali broj Albanaca glasa za neetničke partije.

Bošnjaci

Bošnjaci u Srbiji žive teritorijalno koncentrisani u šest opština na jugozapadu (Sjenica, Novi Pazar, Tutin, Prijepolje, Priboj, Nova Varoš). U tim opštinama u 246 naseljenih mesta ih ima više od 3%, u 234 više od 10%, a u 188 čine više od 50% stanovništva. Prema popisu iz 2002. u populaciji Srbije ih ima 1,81%, dok prema popisu iz 2011. udeo raste na 2,01%. Od bošnjačkih partija Stranka demokratske akcije Sandžaka učestvovala je na svim parlamentarnim izborima od 2007, ali od 2012. na izborima uvek imamo još jednu izbornu listu koja se može smatrati bošnjačkom. Na izborima 2012. i 2014. radilo se o koalicionim listama partija različ-

tih etničkih grupa (2012 - Sve zajedno: bošnjačke, slovačke, mađarske i hrvatske partije; 2014 - Lista nacionalnih zajednica Emir Elfić, ovog puta bez Slovaka), ali je noseća partija bila Bošnjačka demokratska zajednica (BDZ) o čemu svedoči i struktura izborne podrške ove liste u sredinama naseljenim pripadnicima različitih etničkih grupa. Od 2016. druga etnička partija Bošnjaka postaje Stranka pravde i pomirenja (SPP) muftije Zukorlića (na izborima 2016. nastupa u koaliciji sa Demokratskom partijom Makedonaca). U bošnjačkom nacionalnom korpusu ne treba, međutim, zanemariti ni Socijaldemokratsku partiju Srbije (SDPS) Rasima Ljajića, partiju naslednicu Sandžačko demokratske partije (SDP) koja doduše još uvek postoji, ali ne učestvuje na nacionalnim izborima.

Pregled izbornih rezultata ukazuje da je udeo glasova za bošnjačke partije počeo da raste sa pojavom SPP, u proseku gotovo za duplo, u odnosu na period dok je SDA Sandžaka nastupala na izborima kao jedina bošnjačka etnička partija. Odličan rezultat liste koju je predvodila BDZ bio je kratkog daha, ali se udeo glasova bošnjačkih partija povećava u trenutku kada SDPS postaje deo SNS koalicije i nastaje SPP (2016) što ukazuje da se deo Bošnjaka koji je glasao za prozapadne koalicione liste na kojima se nalazio SDPS, nakon promene koalicionog partnera, seli ka etničkim partijama Bošnjaka.

Tabela 2. Bošnjačke etničke partije

izbori	glasovi SDA (%)	glasovi druga lista (%)	ukupno glasova (%)	indeks (3%)	indeks (10%)	indeks (50%)
2007	0.84	-	0.84	0.63	0.57	0.56
2008	0.92	-	0.92	0.49	0.46	0.46
2012	0.71	0.64	1.35	0.85	0.78	0.72
2014	0.98	0.11	1.09	0.70	0.63	0.57
2016	0.80	0.86	1.66	0.96	0.85	0.75
2020	0.77	1.00	1.77	0.94	0.87	0.77
2022	0.56	0.97	1.53	1.08	0.97	0.86
prosek			1.31	0.81	0.73	0.67

Indeks etničkog glasanja ima očekivano visoke vrednosti, posebno uzevši u obzir da deo Bošnjaka podržava SDPS. Interesantno je da indeks pada kada iz analize isključimo naseljena mesta u kojima živi 3-10% Bošnjaka, a zatim i ona sa 10-50% pripadnika bošnjačke nacionalne manjine. Logična pretpostavka bi bila da indeks raste sa povećanjem udela populacije manjine, jer se pripadnici etničke grupe osećaju slobodnije da izražavaju svoju etničku pripadnost, dok su u sredinama gde su u manjini podložniji „političkoj asimilaciji” i glasanju za neetničke partije. Objašnjenje za ovakve nalaze može biti dvojako. Najpre, postojanje SDPS može imati obrnuti efekat. U naseljima sa manjim udelom Bošnjaka etnička identifikacija

i obrasci etničkog glasanja mogu biti jači, dok se u sredinama predominantno naseljenim Bošnjacima otvara prostor ne samo za delovanje dve etničke partije, već i za SDPS kao formalno građansku partiju. Drugo, i verovatno važnije, ekonomske prilike u jugozapadnoj Srbiji utiču i na visoku stopu iseljavanja Srba. Kako koristimo podatke o etničkoj strukturi naselja iz 2002. godine pretpostavljamo da se udeo Bošnjaka u prethodne dve decenije povećao baš u mestima gde ih je po popisu iz 2002. bilo manje od 50%. Tome u prilog govore i neke pojedinačne opservacije u analizi gde je udeo glasova za bošnjačke stranke veći od udela Bošnjaka u populaciji. Bez obzira na to, i kod Bošnjaka, analiza ukazuje na jasan obrazac etničkog glasanja koji je u poslednjim izbornim ciklusima sve izraženiji. Ovo posebno važi za SPP. Gledano pojedinačno, vrednost indeksa za SPP raste od 0.42 (2016), preko 0.48 (2020) do 0.57 (2022).

Mađari

Mađari u Srbiji žive na teritoriji AP Vojvodina. Predominantno naseljavaju sever Bačke i Banata i natpolovičnu većinu čine u pet opština (Kanjiža, Senta, Ada, Bačka Topola, Mali Iđoš). U još sedam opština čine 20-50% stanovništva, ali naseljavaju i veliki broj drugih opština u Vojvodini. Čak i u opštinama gde je ukupan broj Mađara mali postoje naselja sa značajnom mađarskom većinom (npr. opština Bela Crkva <3%, naselje Dobričevo ~90%). Sveukupno, Mađari čine više od 3% stanovništva u 194 naselja u 34 opštine u Vojvodini. U 128 naseljenih mesta ih ima više od 10%, dok natpolovičnu većinu čine u 72 naselja. Prema popisu iz 2002. u ukupnoj populaciji bilo ih je 3,91%, dok se udeo 2011. smanjuje na 3,53%. Imajući u vidu da je trend iseljavanja Mađara iz Srbije nastavljen u poslednjoj deceniji, a da za analizu koristimo podatke o etničkoj strukturi naselja iz 2002, dobijene vrednosti indeksa verovatno potcenjuju obrasce etničkog glasanja kod mađarskih etničkih partija najmanje za jednu četvrtinu.

Mađarske partije učestvuju na parlamentarnim izborima konstantno od uspostavljanja višestranačja. Od 2007, Savez vojvođanskih Mađara (SVM) po pravilu učestvuje samostalno, uz izuzetak izbora 2008. kada je nastupio kao noseća partija tročlane mađarske koalicione liste, i predstavlja, po broju mandata, najsnažniju manjinsku partiju u Srbiji. Uz SVM, na izborima 2007. godine, nastupila je i lista Mađarska sloga koju su činile DZVM i DSVM. Na kasnijim izborima manje mađarske etničke partije nastupale su na izborima uglavnom u okviru širih multietničkih manjinskih izbornih lista (Sve zajedno, Lista nacionalnih zajednica), ali su one u mađarskim sredinama ostvarivale vrlo slabe rezultate. Konačno, na izborima 2016, kao mađarska manjinska lista, nastupa i Republikanska stranka Nikole Sandulovića, jedan od klasičnih primera zloupotrebe prava na manjinsko kandidovanje.

Tabela 3. Mađarske etničke partije

izbori	glasovi SVM (%)	glasovi druga partija (%)	ukupno glasova	indeks (3%)	indeks (10%)	indeks (50%)
2007	1.30	0.32	1.62	0.31	0.40	0.51
2008	1.81		1.81	0.32	0.40	0.48
2012 ^{6*}	1.75	0.64	1.75	0.37	0.42	0.50
2014	2.10	0.11	2.10	0.50	0.59	0.70
2016	1.50	0.12	1.62	0.38	0.44	0.53
2020	2.23		2.23	0.47	0.58	0.71
2022	1.63		1.63	0.39	0.49	0.62
prosek			1.82	0.39	0.47	0.58

Iako nije uvek nastupao kao jedina mađarska manjinska lista SVM je po pravilu osvajao ogroman deo glasova Mađara. Izuzetak predstavlja lista Mađarska sloga (2007) sa 0,32% glasova (dovoljno za osvajanje mandata sa trenutnim pravilima) i, pojedinačno gledano, vrednostima indeksa od 0.06 (3%), 0.08 (10%) i 0.10 (50%). U slučaju Mađara potvrđuje se i teorijska pretpostavka da će etnički obrazac glasanja biti izraženiji u sredinama sa većinskim mađarskim stanovništvom. U proseku, u takvim naseljima indeks ima vrednost 0.58, što ga približava vrednostima za bošnjačke partije. U slučaju Mađara pretpostavljamo i da su vrednosti indeksa u modelu 3 (natpolovična većina pripadnika manjine) bolji indikator etničkog glasanja jer je, usled trenda emigracije, udeo Mađara u preostalim naseljima verovatno dodatno snižen u odnosu na 2002. Takođe, interesantno je da su najveće vrednosti indeksa zabeležene 2014. i 2020. godine, verovatno zbog toga što je neposredno pre izbora 2014. došlo gotovo do potpune deinstitutionalizacije na opozicionom delu partijske scene, dok su izbori 2020. bojkotovani od relevantnih opozicionih proevropskih partija. Kako deo Mađara, još od 1990, glasa za ove partije, pomenuti situacioni faktori uticali su na to da i oni, nekadašnji glasači neetničkih partija, na glasačkom listiću zaokruže SVM. Pritom, saradnja SVM sa SNS, uspostavljena nakon izbora 2012, očigledno nije uticala na glasače SVM, što se može objasniti i bliskom saradnjom predstavnika vladajućih režima u Srbiji i Mađarskoj. Konačno, vrednosti indeksa za Republikansku stranku kreću se od 0.02 (3%) do <0.01 (u modelima 10% i 50%). No ovo nije iznenađenje jer je RS katastrofalan rezultat ostvarila i na nivou Srbije. Interesantnije je, međutim, da je od ukupnog broja glasova (4.522) RS osvojila samo 87 glasova u 72 naselja (na ukupno 230

[6] Glasovi lista Sve zajedno (2012) i Lista nacionalnih zajednica (2014) nisu dodati u ukupan zbir glasova jer su pretežno osvajani u bošnjačkim nacionalnim mestima. U zbirni indeks, međutim, jesu uračunati, upravo da bi ukazalo na stepen podrške koji su ove liste imale u mestima naseljenim Mađarima. Kako se u svim modelima (3%, 10%, 50%), u oba ciklusa, indeks kreće između 0.01 i 0.02, ukupnu vrednost indeksa za ova dva ciklusa nosi SVM.

biračkih mesta) sa natpolovičnom većinom Mađara, približno jedan glas na svakom trećem biračkom mestu.

Vlasi

Vlasi žive teritorijalno koncentrisani na istoku Srbije. Naseljavaju pre svega teritoriju 15 opština u Zaječarskom, Borskom, Braničevskom i Pomoravskom okrugu. U 140 naselja udeo Vlaha prelazi 3%, u 113 je veći od 10%, dok u 34 naselja Vlasi čine apsolutnu većinu. Prema popisu iz 2002. u ukupnoj populaciji bilo ih je 0,53%, a prema popisu iz 2011. godine 0,49%. Ukoliko bi veliki deo Vlaha glasao za vlašku manjinsku listu na izborima jedan poslanički mandat bio bi praktično garantovan. Vlaške partije retko su, međutim, samostalno učestovale na izborima, pa je tako na poslednjim izborima Vlaška stranka nastupila unutar koalicije Ujedinjeni za pobjedu Srbije. U dva izborna ciklusa (2008, 2012) pojavile su se dve različite, makar formalno, vlaške manjinske liste. Na izborima 2008. učestvovala je koaliciona lista Ujedinjeni Vlasi Srbije (Vlaška demokratska stranka Srbije, Vlaška demokratska stranka, Vlasi demokratske Srbije). Lista je osvojila nešto manje od 7.000 glasova (0,17%) i nije uspela da preskoči prirodni prag. Četiri godine kasnije, partija Nijedan od ponuđenih odgovora, prema registru takođe partija vlaške manjine, osvojila 0,59% glasova i dobija parlamentarni status.

Tabela 4. Vlaške etničke partije

izbori	glasovi (%)	indeks (3%)	indeks (10%)	indeks (50%)
2008	0.17	0.23	0.19	0.15
2012	0.59	0.02	0.01	0.01

Relativno niske vrednosti indeksa etničkog glasanja kod vlaških partija nisu preveliko iznenađenje. Etničke partije Vlaha nisu dovoljno institucionalizovane, a Vlasi tradicionalno na izborima u Srbiji glasaju za neetničke partije. U prilog tome govori i podatak da vlaške etničke partije, na lokalnim izborima u Srbiji, nisu osvajale ni odborničke mandate sve do 2008. godine, kada su osvojena ukupno četiri mandata u opštinama Kučevo i Petrovac na Mlavi. Indeks za 2008. ipak nije nezanemarljiv (u zavisnosti od modela od 0.15 do 0.23) i pojednostavljeno bi značio da je u proseku, u svakom naseljenom mestu, svaki pet Vlah glasao za listu Ujedinjeni Vlasi Srbije. Realne vrednosti su verovatno i više jer opštine u kojima žive Vlasi predstavljaju tradicionalne gastarbajterske sredine u kojima veliki broj popisanih stanovnika privremeno živi i radi u inostranstvu i nema priliku da glasa na izborima. No da se, bez obzira na slab izborni rezultat tri vlaške stranke, radi o pravim etničkim partijama Vlaha govori i podatak da je 3.923 (56,40%) glasova liste osvojeno u gore pomenutih 140 naselja.

Potpuno suprotan primer predstavlja NOPO za koju se nedvosmisleno može reći da predstavlja lažnu etničku partiju Vlaha. I to ne samo zbog vrednosti indeksa koji u modelima 10% i 50% iznosi <0.01 , već i što je NOPO osvojio 1% od ukupnog broja glasova (242) u naseljima u kojima Vlaha ima više od 3%. Pritom trećina tih glasova otpada na Bor u kome je najverovatnije najviše glasača NOPO pripadalo većinskom narodu. Kako je u tih 140 naselja formirano 262 biračkih mesta ispostavlja se da je u krajevima naseljenim Vlasima NOPO osvajao manje od jednog glasa po biračkom mestu. Lista NOPO osvojila je i dva odbornička mandata, na lokalnim izborima 2012, po jedan u Novom Sadu i Vladičinom Hanu. U Novom Sadu, prema popisu iz 2011, živi 13 Vlaha, dok se u Vladičinom Hanu nijedan stanovnik na popisu nije izjasnio kao Vlah. Tako je NOPO uspeo da postane partija koja u predstavničkom telu zastupa i štiti interese vlaške nacionalne manjine u opštini u kojoj nema nijednog pripadnika te manjine.

Slovaci, Hrvati i Rusini

Slovačka, hrvatska i rusinska nacionalna manjina teritorijalno su koncentrisane u pojedinim vojvođanskim opštinama. Više od 3% Slovaka ima u ukupno 24 naselja u devet opština, u 17 ih je više od 10%, dok apsolutnu većinu čine u 10 naselja u Vojvodini. Prema popisu iz 2002. u populaciji Srbije Slovaci su činili 0,79% stanovništva, a prema popisu iz 2011. godine 0,73%. Ti podaci ukazuju da liberalni tip *power-sharinga* omogućava i slovačkoj manjini da se samokonstituiše na izborima, čak i kada bi polovina Slovaka glasala za neetničke stranke. U sličnoj poziciji nalaze se i Hrvati kojih je 2002. bilo 0,93%, a čiji se ukupan udeo u populaciji smanjio 2011. godine na 0,81%. Međutim, za razliku od Slovaka, Hrvati čine većinu u samo tri naseljena mesta, u 24 ih je više od 10%, a u 62 više od 3%. Konačno, Rusini čine 0,21% (2002), odnosno 0,20% (2011) ukupne populacije Srbije. Kao jedna od malobrojnijih manjina u Srbiji, uz trenutna izborna pravila, oni bi se mogli politički samokonstituisati na izborima isključivo u malo verovatnim uslovima koja podrazumevaju veliki broj bačenih glasova za neetničke partije, ogromnu izlaznost Rusina i gotovo jednoobrazno etničko glasanje za rusinsku etničku partiju. Rusini u Vojvodini čine više od 3% stanovništva u samo 12 naselja, u šest ih ima više od 10% (u dva po 47%), dok samo u Ruskom Krsturu čine natpolovičnu većinu (86%).

Politički predstavnici slovačke, hrvatske i rusinske nacionalne manjine najčešće su na izborima nastupali u okviru širih koalicionih manjinskih lista, mada ima i slučajeva kada su se njihove partije nalazile na koalicionim listama građanskih i partija većinskog naroda. Tako je Slovačka stranka (današnja Zelena stranka Srbije) na izborima 2012. nastupala u okviru širokog manjinskog saveza Sve zajedno, dok je Slovačka demokratska stranka (SDS) 2014. godine formirala „Koaliciju građana

svih naroda i narodnosti” zajedno sa Rusinskom demokratskom strankom (RDS). Na izborima 2016. godine Zelena stranka Gorana Čabradija nastupila je samostalno, kao slovačka etnička partija, iako se po imenu ne bi moglo reći da je njen cilj promocija i zaštita interesa slovačke nacionalne manjine. Demokratska zajednica Hrvata (DZH) nastupala je na izborima 2012. u okviru koalicije Sve zajedno, a 2014. godine je nastavila saradnju sa BDZ i mađarskim partijama nastupivši na izborima u okviru koalicije Lista nacionalnih zajednica. Konačno, na izborima 2022. Demokratski savez Hrvata u Vojvodini (DSHV) pravi koalicionu manjinsku listu sa formalno rusinskom etničkom strankom Zajedno za Vojvodinu. Rusini, osim dva pomenuta koaliciona nastupa različitih partija nisu pojedinačno učestvovali na nacionalnim izborima.

Slovačke etničke partije do 2016. nisu ostvarivale zapažene izborne rezultate. Lista Sve zajedno jeste osvojila jedan mandat (0,64% glasova) na izborima 2012, ali Jan Paul, predsednik Slovačke stranke, kao sedmi na izbornoj listi nije imao velike šanse da osvoji poslanički mandat. Da se podrška listi zasnivala na glasovima Bošnjaka (prva tri mesta na listi zauzimali su bošnjački predstavnici) pokazali su i nalazi iz prethodnih odeljaka. Indeks te liste u bošnjačkim sredinama iznosi 0.39, čak i uz postojanje druge bošnjačke partije (SDA Sandžaka) i treće partije (SDPS) koja na izborima čini deo koalicije okupljene oko DS-a. S druge strane, u mađarskim (.02), slovačkim (.03) i hrvatskim sredinama (.04) Sve zajedno ima zanemarljivu izbornu podršku. Nastup SDS u koaliciji sa Rusinima 2014. bio je rezultatski neuspešan (0,09%), pa ne iznenađuju ni niske vrednosti indeksa (.02) u slovačkim sredinama. Ipak, ključni razlog neuspeha slovačkih stranaka na izborima 2012. i 2014. godine posledica je činjenice da Slovaci dominantno glasaju za neetničke partije. Na lokalnim izborima 2012. u opštinama Bački Petrovac (65,37% Slovaka) i Kovačica (41,85% Slovaka) slovačke etničke partije osvojile su ukupno pet (tri u Bačkom Petrovcu, dva u Kovačici) od 70 odborničkih mandata. Situacija se, međutim, promenila na izborima 2016. godine kada je, formalno etnička partija Slovaka, Zelena stranka osvojila 0,63% glasova i jedan mandat u Narodnoj skupštini. Da se ne radi o etničkoj partiji Slovaka jasno ukazuju i podaci iz tabele 5. Vrednost indeksa etničkog glasanja u slovačkim sredinama za Zelenu stranku kreće se, u zavisnosti od modela, od .01 do .03. Tvrdnju o klasičnom primeru „smokvinog lista” za manjinsko predstavljanje potvrđuju i rezultati lokalnih izbora u dve slovačke opštine. U Kovačici i Bačkom Petrovcu Zelena stranka nije osvojila nijedan mandat (po dva su u Petrovcu pripala Slovačkoj stranci i partiji Slovaci napred koja na nacionalnom nivou saraduje sa SNS). Zelena stranka je, međutim, na lokalnim izborima u samostalnom nastupu uspela da osvoji po odbornički mandat u Zemunu, Irigu, Rumi i Vranju, a čak dva u Užicu. Tako je etno-biznis Zelene stranke doveo do situacije da 16 Slovaka u Irigu i sedam Slovaka u Vranju predstavlja po jedan odbornik, a da manjinske interese pet Slovaka u užičkom lokalnom parlamentu zastupa i štiti čak dvoje odbornika Zelene stranke.

Tabela 5. Slovačke etničke partije

izbori	glasovi (%)	indeks (3%)	indeks (10%)	indeks (50%)
2012	0.64*	0.03	0.02	0.03
2014	0.09*	0.02	0.01	0.01
2016	0.63	0.05	0.03	0.02

* u koaliciji

Dve etničke partije Hrvata (DZH i DSHV) nastupale su, od uvođenja afirmativnih mera u srpsko izbornu zakonodavstvo, triput na izborima u okviru višeetničkih manjinskih koalicija (2012, 2014, 2022). DSHV bio je redovni učesnik izbora i tokom 90-ih. Na izborima 1990, po većinskom sistemu, osvojili su jedan parlamentarni mandat, mada je Antun Skenderović bio predložen od više etničkih i neetničkih političkih partija, ali je DSHV formalno bio prvi predlagač. Kasnije je DSHV najčešće nastupao na izborima u okviru širokih koalicija koje su predvodile DS i LSV. DZH je, s druge strane, češće saradivala isključivo sa partijama drugih etničkih manjina. I 2012. i 2014. Đorđe Čović, predsednik DZH, bio je četvrti na izbornim listama Sve zajedno i Lista nacionalnih zajednica. Doprinos DZH tim koalicijama bio je, međutim, minimalan, a vrednosti indeksa kreću se od .00 do .04 u zavisnosti od modela i godine izbora. Iz ugla međuetničkog glasanja i zloupotrebe afirmativnih mera u liberalnom *power-sharingu* interesantniji je, međutim, primer DSHV iz 2022. godine. Lista DSHV-ZZV od trenutka kandidature optuživana je da ne predstavlja ni Hrvate, ni Rusine u Srbiji, i to kako od pripadnika neetničkih partija i članova RIK-a, tako i od predstavnika drugih etničkih partija (DZH, Savez bačkih Bunjevaca). Iako je LSV nesumnjivo bila u bliskoj vezi sa ovom listom, i zvanično je podržala na izborima, iz vrednosti indeksa ne može se reći da etnički Hrvati nisu glasali za listu DSHV-ZZV. Veći deo glasova liste verovatno jeste došao od glasača Lige, ali je oko 16% glasova liste prikupljeno u mestima u kojima Hrvati čine više od 10% stanovnika i još 11% u onima gde ih je više od 3%. U naseljima u kojima Hrvati čine većinu stanovništva (Sonta, Bački Monoštor i Bački Breg), ali i u nekoliko većih naselja u kojima ih je 30-50% (Mala Bosna, Donji i Gornji Tavankut, Đurđin, Stari Žednik, Bikovo) lista je osvajala 10-25% glasova. Ako uzmemo u obzir i da koristimo podatke o etničkoj strukturi naselja iz 2002, da se udeo Hrvata u Srbiji smanjio već 2011, a da je nakon ulaske Hrvatske u EU verovatno još manji, može se reći da je značajan broj Hrvata u Vojvodini podržao listu DSHV-ZZV. U svakom slučaju, ova lista se drastično razlikuje od primera NOPO i Zelene stranke, koje su do mandata dolazile gotovo isključivo zahvaljujući glasovima većinskog naroda. Za razliku od njih, kod DSHV-ZZV radi se o kombinaciji etničkog glasanja i međuetničke podrške glasača LSV.

Tabela 6. Hrvatske etničke partije

izbori	glasovi (%)	indeks (3%)	indeks (10%)	indeks (50%)
2012	0.64*	0.04	0.03	0.00
2014	0.11*	0.02	0.02	0.01
2022	0.65*	0.43	0.34	0.25

* u koaliciji

Iako u manjoj meri, ovi zaključci se odnose i na rusinsku nacionalnu manjinu. Na izborima 2014. koalicija RDS-SDS ostvarila je vrlo slabe rezultate u rusinskim naseljima u Vojvodini. U Ruskom Krsturu samo 2,12% glasova, a u dva naselja (Bikić Do, Kucura) gde Rusini čine gotovo polovinu stanovništva (po 47%) 1,42%, odnosno 3,45%. Iako rezultati na izborima 2022. nisu dramatično drugačiji, vrednosti indeksa (0.12 do 0.26 u zavisnosti od modela), ali i podatak da je u Ruskom Krsturu 14,15% birača (u proseku svaki šesti Rusin) glasalo za DSHV-ZZV ukazuju da je poslanik Aleksandar Olenik, bivši predsednik neetničkog Građanskog demokratskog foruma, u nešto drugačijoj situaciji od Gorana Čabradija (ZS) i Nikole Tulimirovića (NOPO) jer barem deo izborne podrške vuče iz etničke grupe čije interese njegova partija u parlamentu formalno zastupa. DSHV i ZZV zapravo predstavljaju partije koje se nalaze u „sivoj zoni“. Iako verovatno primeri zloupotrebe prava na manjinsko kandidovanje, uz podršku neetničke partije i glasača iz većinske nacionalne zajednice, one nisu klasični primeri „smokvinog lista“ za partijske preduzetnike koji pokušavaju da mandat osvoje bez ikakve podrške u etničkoj grupi koju tvrde da predstavljaju.

Tabela 7. Rusinske etničke partije

izbori	glasovi (%)	indeks (3%)	indeks (10%)	indeks (50%)
2014	0.09*	0.04	0.04	0.02
2022	0.65*	0.26	0.12	0.16

* u koaliciji

Ostale manjine i njihove etničke partije

Etničke romske partije, na osnovu udela Roma u populaciji (2002 - 1,44%; 2011 - 2,05%), mogle bi da očekuju osvajanje nekoliko poslaničkih mandata u svakom sazivu Narodne skupštine. Jedini uspeh romskih partija dogodio se, međutim, 2007. godine, na prvim izborima po uvođenju afirmativnih mera, kada su dve romske partije (Unija Roma i Romska partija) osvojile po mandat. U narednim godinama romske etničke partije nisu preskakale prirodni prag iako su zabeležile nekoliko učešća na izborima (2008 - tri liste; 2022 - jedna). Romi, međutim, nisu teritorijalno koncentrisani ni u jednom delu Srbije što otežava analizu

strukture izborne podrške romskih partija, zbog čega nisu deo naše empirijske analize.

Na parlamentarnim izborima u Srbiji učestvovala su i etničke partije pojedinih malobrojnijih, ali teritorijalno koncentrisanih nacionalnih manjina. Crnogorska partija (CP) nastupila je na izborima 2008 (0,07% glasova), 2012 (0,10%) i 2014. godine (0,18%). Kako je Crnogoraca prema popisu iz 2002. bilo 0,92%, a iz 2011. godine 0,54% etnički obrazac glasanja mogao bi da dovede do prelaska prirodnog izbornog praga. Podaci za tri ciklusa ukazuju ipak da Crnogorci dominantno glasaju za neetničke partije. Iako su mahom teritorijalno disperzovani širom Srbije, tri opštine u Vojvodini (Kula, Vrbas, Mali Idoš) odskaču po delu Crnogoraca u ukupnom stanovništvu. U tim opštinama u 13 naselja Crnogoraca ima više od 3%, u devet ih je više od 10%, dok u Lovčencu živi više od 50% Crnogoraca. Vrednosti indeksa u modelima 1 i 2 u tim ciklusima kreću se od .04 do .06, ali u Lovčencu CP osvaja nešto veći broj glasova. Razlog tome je verovatno što Nenad Stević, bivši predsednik CP i nosilac liste, živi upravo u Lovčencu. Iako vrednosti indeksa za CP očekivano nisu visoke, one i dalje nadmašuju uspeh NOPO u vlaškim i Zelene stranke u slovačkim sredinama. Uostalom, CP je na lokalnim izborima u Malom Idošu uspevala da osvoji po jedan mandat (od 25) 2008, 2012. i 2016. godine.

Tabela 8. Crnogorske etničke partije

izbori	glasovi (%)	indeks (3%)	indeks (10%)	indeks (50%)
2008	0.07	0.05	0.05	0.17
2012	0.10	0.05	0.06	0.16
2014	0.14	0.04	0.05	0.18

Na izborima 2008. samostalno je učestvovala i bunjevačka etnička partija, Savez bačkih Bunjevaca (SBB). Osvojila je samo 0,05% glasova (2.023). Bunjevaca u ukupnoj populaciji ima 0,27% (2002), odnosno 0,23% (2011), tako da bunjevačke etničke partije, poput rusinskih, teško mogu da očekuju prelazak prirodnog praga, osim u specifičnim uslovima. Oni žive teritorijalno koncentrisani na teritoriji dve opštine (Subotica i Sombor) gde čine više od 3% stanovništva u 17 naselja, a u 11 ih ima više od 10%. Vrednosti indeksa za SBB u tim mestima iznosi 0.08 (3%) i 0.09 (10%) što bi pojednostavljeno značilo da je gotovo svaki deseti Bunjevac u tim naseljima glasao za vlastitu etničku partiju. Takođe, različite bunjevačke stranke (SBB, Bunjevačka stranka Vojvodine, Bunjevačka stranka, Bunjevci građani Srbije) osvajale su mandate u svim sazivima Skupštine grada Subotice od uvođenja afirmativnih mera. Vrednosti slične bunjevačkoj i crnogorskoj etničkoj partiji dobijaju se i za etničku partiju Makedonaca. Demokratska partija Makedonaca (DPM) na izborima 2016. nastupila je u koaliciji sa bošnjačkom partijom SPP. Iako Makedonci čine 0,34% (2002), odnosno 0,32% stanovništva Srbije, u većem su broju kon-

centrisani u dve opštine (Pančevo i Plandište) u sedam naselja sa preko 3% i pet sa više od 10% stanovništva. U oba modela vrednost indeksa za koaliciju SPP-DPM iznosila je 0.05. DPM je i na lokalnim izborima u samostalnom nastupu imala uspeha u opštinama Plandište (2008) i Opovo (2020), dok je u Pančevu ulazila u skupštinu u širim koalicijama. Konačno, na izborima 2008. učestovala je i goranska etnička partija (Građanska inicijativa Goranaca – GIG). Iako u Srbiji bez KiM živi samo 0,06% (2002), odnosno 0,11% (2011) Goranaca zanimljivo je da ih u Borči ima najviše (1,32%). GIG je na izborima 2008. ostvarila veoma slab rezultat, ali je na 20 biračkih mesta formiranih u Borči daleko nadmašen izborni prag osvojanjem 0,91% glasova.

Tabela 9. Bunjevačke i makedonske etničke partije

izbori	glasovi (%)	indeks (3%)	indeks (10%)
SBB 2008	0.05	0.08	0.09
DPM 2016	0.86*	0.05	0.05

* u koaliciji

Poslednji klasičan primer etno-partijskog preduzetništva predstavljaju ruske etničke partije. Ukupno sedam njih upisanih u registar pokušava da zaštiti manjinske interese Rusa u Srbiji kojih je 2002. godine bilo 2.588, a 2011. ukupno 3.247. Neke od njih (Ruska stranka, Srpsko-ruski pokret, Srpsko-ruska partija Vukovi) pojavljuju se na parlamentarnim izborima od 2014. godine, a Ruskom manjinskom savezu koji je predvodio Pavle Bihali, vođa Levijatana, koalicionalnoj listi dve ruske i jedne grčke partije, na izborima 2022. nedostajalo je nekoliko stotina glasova da uđe u Narodnu skupštinu. Iako bez uspeha na nacionalnim izborima, ruske etničke stranke često su osvajale mandate u lokalnim skupštinama na izborima 2016. (Ruska stranka – 13 mandata u 10 opština; Stranka Rusa Srbije – 6 mandata u 5 opština; Srpsko ruski pokret – 4 mandata u 4 opštine; Jedinstvena ruska stranka – 2 mandata u 2 opštine) i 2020. godine (Ruska stranka – 7 mandata u 6 opština; Stranka Rusa Srbije – 2 mandata u 2 opštine; Srpsko ruska partija Vukovi – jedan mandat). Verovatno ne treba naglašavati da u velikom broju tih opština nema nijednog Rusa čiji bi manjinski interesi bili štice u lokalnim skupštinama.

Zaključak

Liberalni podtip sve se češće preporučuje kao efikasnija varijanta *power-sharing* institucionalnog aranžmana. Za razliku od korporativnog podtipa koji predeterminiše etničke identitete predstavljene u institucijama, liberalni podtip ne okoštava i ne produbljuje linije etničkog rascepa. U njemu su pravila osmišljena tako da etničkim grupama omogućavaju, ako pripadnici grupe to uopšte žele, da se politički samokonstituišu

na izborima. Pokazali smo, međutim, da i u liberalnom podtipu postoji potencijal za tenzije između koncepta međuetničkog glasanja i afirmativnih mera za predstavljanje manjina, iako su one manje opasne po funkcionisanje institucija. U liberalnom *power-sharingu* ne postoji opasnost da će međuetničko strateško glasanje brojnije etničke grupe za lažne predstavnike manje etničke grupe dovesti do preuzimanja garantovanih mesta jer njihovi realni predstavnici i dalje mogu da osvoje poslanički mandat. No bez obzira što ne potkopava institucionalne temelje kao u postkonfliktnim i duboko podeljenim društvima, ovakva izborna praksa predstavlja klasičan primer zloupotrebe u kojoj se afirmativne mere za manjine koriste kao „smokvin list“ za lične političke ambicije.

Trenutni dizajn izbornih pravila u Srbiji, s jednom izbornom jedinicom, ukidanjem zakonskog izbornog cenzusa i uvećanjem manjinskih koeficijenata za 35%, dovodi do toga da je maksimalan udeo glasova koji manjinska lista treba da osvoji za siguran prvi mandat ~0,29%. No kako je udeo „bačenih“ glasova za građanske partije obično veliki, prirodni prag će u praksi, uz prosečnu izlaznost u narednim ciklusima, iznositi oko 10.000 glasova. Takva izborna pravila, međutim, ne bi podsticala izbornu participaciju lažnih manjinskih partija bez postojanja dva dodatna faktora: 1. liberalnog i nedovoljno preciznog pristupa formiranju manjinskih partija; 2. niskih kriterijuma i nedostatka realne političke i pravne moći izbornih komisija u postupku proglašavanja manjinskih lista.

Konstruisanje indeksa etničkog glasanja koji meri utemeljenost etničkih partija u sredinama koje naseljavaju pripadnici manjina omogućilo nam je da empirijski testiramo strukturu njihove podrške i izdvojimo nekoliko tipova etničkih partija u Srbiji. U prvu grupu spadaju albanske (*Iev* 2007-2022 = 0.87-0.88) i, naročito od 2016. godine i učešća SPP na izborima, bošnjačke etničke partije (*Iev* 2007-2022 = 0.67-0.81). One predstavljaju, i po dubini i po širini, snažno utemeljene etničke partije za koje glasa ogroman deo pripadnika njihovih etničkih grupa, u gotovo svim naseljima. Za njima sledi SVM koji uživa veliku podršku mađarske etničke manjine, ali je iz podataka vidljivo da deo Mađara u Srbiji glasa na izborima za neetničke partije (*Iev* 2007-2022 = 0.39-0.58), posebno do trenutka slabljenja građanskih i prozapadnih političkih opcija.

U treću grupu spadaju izborne liste poput Ujedinjenih Vlaha Srbije (2008) i Mađarske sloge (2007) koje nisu stekle parlamentarni status, ali im je značajan broj pripadnika etničke grupe dodelio glasove. Ovde bi se mogli ubrojiti i Savez bačkih Bunjevaca, Crnogorska partija, Demokratska partija Makedonaca, pojedine mađarske, hrvatske, slovačke i rusinske partije koje, uz nisku etničku podršku, često osvajaju mandate u lokalnim parlamentima u opštinama naseljenim pripadnicima etničke grupe kojoj se obraćaju. Njihov relativni uspeh na lokalnim i neuspeh na nacionalnim izborima istovremeno podcrtava prednosti liberalnog *power-sharinga*: ukoliko pripadnici etničkih grupa u većoj meri obraćaju pažnju na ekonomska, ideološka ili neka druga politička pitanja, a zane-

maruju etničke i identitetske podele, na izborima se etničke partije neće samokonstituisati kao važan politički faktor.

U poslednju kategoriju spadaju lažne etničke partije: Republikanska stranka, NOPO i Zelena stranka. Njihova izborna podrška u etničkoj grupi čije interese tvrde za zastupaju je nepostojeća. Pritom su NOPO (*Iev* model 3 <.01) i ZS (*Iev* model 3 = .02) do mandata dolazile zahvaljujući glasovima Srba i time izigrale afirmativne mere za manjine, kako na nacionalnom, tako i na lokalnom nivou. Ovde možemo ubrojiti i ruske etničke stranke. Iako bez uspeha na parlamentarnim izborima, one su često dolazile do odborničkih mandata, i to u opštinama u kojima je broj Rusa zanemarljiv ili nepostojeći. Konačno, lista DSHV-ZZV spada u sivu zonu jer se nesumnjivo radi o pokušaju LSV da u parlamentarne klupe progura svoju *proxy* listu, ali se ne može reći da hrvatska i rusinska etnička partija, koje su činile koaliciju, podršku nisu dobile ni od Hrvata (*Iev* = 0.25-0.43), ni od Rusina (*Iev* = 0.12-0.26) u Vojvodini.

Ključni nedostatak naše empirijske analize jeste korišćenje podataka o etničkoj strukturi naseljenih mesta dobijenih u popisu iz 2002. godine. Kako je Srbiju, poput ostalih država u regionu, u poslednje dve decenije zapljusnuo ogroman talas emigracije, ostaje pitanje koliko su podaci o etničkoj strukturi naselja tačni nakon 20 godina. Posebno kada se uzme u obzir da su matične države pojedinih manjina u međuvremenu ušle u EU što je moglo izazvati natprosečan odliv pripadnika tih etničkih grupa. Popis najavljen za kraj 2022. godine otkloniće neke od tih dilema i omogućiti pouzdanije analize u narednim izbornim ciklusima. Posebno ako RIK i opštinske izborne komisije ne pronađu praktično rešenje za odbacivanje lažnih manjinskih kandidatura. I ako primere etno-biznisa u narednim ciklusima nadogradi najnovija praksa, u kojoj nekada relevantne političke stranke poput LSV pokušavaju da očajnički sačuvaju pozicije kroz sumnjive manjinske kandidature.

MINORITY REPRESENTATION IN SERBIAN ELECTIONS AS A “FIG LEAF” FOR PARTY ENTREPRENEURSHIP

Abstract

The authors analyze the abuses of affirmative measures in terms of candidacy and seat allocation for parties of ethnic minorities in Serbian parliamentary elections. Over the last electoral cycles, several questionable candidacies have opened the question of a liberal approach to the institutional design of electoral rules in multi-ethnic societies. In this context, the self-constitution of minority representation is enabled in the elections themselves, through parties and candidates who claim to represent the interests of different ethnic groups. In order to examine the actual establishment of such candidacies in minority communities, the authors have created the Index of ethnic voting, applying it on the sample of 10 ethnic minorities in almost 800 settlements with a minority presence, over the last seven electoral cycles since the introduction of affirmative measures. Despite numerous ethnic

parties which are truly based in minority communities, the ratio between the minority share of a local population and electoral results revealed that there are several cases when support for alleged ethnic lists came exclusively from majority group. In such cases, affirmative measures were clearly misused in order to accomplish private political ambitions, unrelated to the representation of a particular ethnic interest.

Keywords

electoral rules, representation of ethnic minorities, ethnic parties, Index of ethnic voting, Serbian parliamentary elections

Literatura:

- Bloemraad, Irene. Accessing the Corridors of Power: Puzzles and Pathways to Understanding Minority Representation: *West European Politics*, Vol. 36, No. 4 (2013), pp. 652-670.
- Bochsler, Daniel. Electoral Rules and the Representation of Ethnic Minorities in Post-Communist Democracies: *European Yearbook of Minority Issues Online* 7, 1 (2010), pp. 153-180.
- Bochsler, Daniel. Nediskriminativna pravila i etnička predstavljenost: izbor Državnog predsedništva Bosne i Hercegovine: *Godišnjak*, Vol. 5, No. 5 (2011), str. 79-102.
- Bochsler, Daniel (2018). *Izborna takmičenje ili etničko predstavljanje? Političke stranke i etničke podela u Centralnoj i Istočnoj Evropi*. Beograd: Insitut za političke studije
- Bochsler, Daniel (2022). Checkmate? Corporate Power-sharing, Liberal Voting Rights and the Kosovo Supreme Court: *Ethnopolitics*, DOI: 10.1080/17449057.2022.2093563
- Bogaards, Matthijs. Consociationalism and Centripetalism: Friends or Foes?, *Swiss Political Science Review*, Vol. 25, No. 4 (2019), pp. 519-537.
- Bursać, Dejan and Vučićević, Dušan. Election boycott in a hybrid regime: The case of 2020 parliamentary elections in Serbia: *New Perspectives*, Vol. 29, Issue 2 (2021), pp. 187-196.
- Chandra, Kanchan (2004). *Why ethnic parties succeed: Patronage and ethnic headcounts in India*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Danas 2022a. Bajić (SBB): Lista "Zajedno za Vojvodinu – Vojvođani" ne predstavlja "autentične Vojvodane". 28.3. 2022. <https://www.danas.rs/vesti/politika/izbori22/bajic-sbb-lista-zajedno-za-vojvodinu-vojvodjani-ne-predstavlja-autenticne-vojvodjane/>
- Danas 2022b. Subotica: DZH tvrdi da se Žigmanov kandiduje za ulogu "Željka Komšića". 22.2.2022. <https://www.danas.rs/vesti/politika/dzh-dshv-precutno-odbio-poziv-za-formiranje-zajednicke-manjinske-izborne-liste/>
- Ferrara, Frederico, Herron, Erik and Nishikawa, Misa (2005). *Mixed Electoral Systems: Contamination and its Consequences*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Horowitz, Donald (1985). *Ethnic Groups in Conflict*. Berkeley: University of California Press.
- Horowitz, Donald (1991). *A Democratic South Africa. Constitutional Engineering in a Divided Society*. Berkeley: University of California Press.
- Horowitz, Donald. Electoral Systems: A Primer for Decision Makers': *Journal of Democracy*, Vol. 14, No. 4 (2003), pp. 115-127.
- Jovanović, Milan and Vučićević, Dušan (2020). „Dinamika političkog organizovanja u Srbiji od obnove partijskog pluralizma: izborni avanturisti u stilu „pečuraka pre kiše“, u: *Trideset*

- godina obnovljenog višešpartizma u Srbiji – (ne)naučene lekcije. Beograd: Centar za demokratiju Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu i Hanns Seidel Stiftung
- Lijphart, Arend (1977). *Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration*. New Haven: Yale University Press.
- Lijphart, Arend. The Alternative Vote: A Realistic Alternative for South Africa: *Politikon*, Vol. 18, No. 2 (1991), pp. 91-101.
- Lijphart, Arend. The Puzzle of Indian Democracy: A Consociational Interpretation: *American Political Science Review*, Vol. 90, No. 2 (1996), pp. 258-268.
- Lijphart, Arend (2008). *Thinking about Democracy: Power Sharing and Majority Rule in Theory and Practice*. New York: Routledge
- Lončar, Jelena (2020). „Izbori i predstavljanje nacionalnih manjina u Republici Srbiji“, u: *Kako, koga i zašto smo birali: Izbori u Srbiji 1990-2020*. Beograd: Službeni glasnik
- McCulloch, Allison. Consociational settlements in deeply divided societies: the liberal-corporate distinction: *Democratization*, Vol. 21, No. 3 (2012), pp 501-518.
- McGarry, John and O’Leary, Brendan. Iraq’s Constitution of 2005: Liberal consociation as political prescription: *International Journal of Constitutional Law*, Vol. 5, No. 4 (2007), pp. 670-698.
- Murtagh, Cera. The plight of civic parties in divided societies: *International Political Science Review*, Vol. 41, No. 1 (2020), pp. 1-16.
- NovaS (2022). RIK odbio prigovore na podnošenje lista Vojvođani i Dveri. 2.2.2022. <https://nova.rs/vesti/politika/rik-odbio-prigovore-na-proglasenje-lista-vojvodjani-i-dveri/>
- O’Leary, Brendan, Lyne, Tom, Marshall, Jim and Rowthorn, Bob (1993). *Northern Ireland: Sharing Authority*. London: Institute for Public Policy Research.
- Pajvančić, Marijana. Reprezentovanje žena i nacionalnih manjina u skupštinama lokalnih zajednica: *Polis – Časopis za javnu politiku*, Vol. 9 (2015), str. 49-55.
- Reilly, Benjamin (2001). *Democracy in Divided Societies. Electoral Engineering for Conflict Management*. Cambridge: Cambridge University Press
- Republička izborna komisija (2007). *Izbori za narodne poslanike 2007: rezultati izbora po upravnim okruzima, opštinama i biračkim mestima*. Beograd: RIK
- Republička izborna komisija (2008). *Izbori za narodne poslanike 2008: rezultati izbora po upravnim okruzima, opštinama i biračkim mestima*. Beograd: RIK
- Republička izborna komisija (2012). *Izbori za narodne poslanike 2012: rezultati izbora po upravnim okruzima, opštinama i biračkim mestima*. Beograd: RIK
- Republička izborna komisija (2014). *Izbori za narodne poslanike 2014: rezultati izbora po upravnim okruzima, opštinama i biračkim mestima*. Beograd: RIK
- Republička izborna komisija (2016). *Ukupni rezultati izbora 2016: rezultati izbora po biračkim mestima*. Beograd: RIK
- Republička izborna komisija (2020). *Ukupni rezultati izbora za Narodne poslanike Narodne skupštine 2020. godine: rezultati izbora po biračkim mestima*. Beograd: RIK
- Republička izborna komisija (2022). *Ukupni rezultati izbora za Narodne poslanike Narodne skupštine 2022. godine: rezultati izbora po biračkim mestima*. Beograd: RIK
- Republički zavod za statistiku (2002). *Nacionalna ili etnička pripadnost – podaci po naseljima, Popis 2002*. Beograd: RZS
- Republički zavod za statistiku (2008). *Lokalni izbori 2008: konačni rezultati izbora*. Beograd: RZS

- Republički zavod za statistiku (2011). *Popisni podaci – eksel tabele: stanovništvo prema nacionalnoj pripadnosti i polu, po opštinama i gradovima*. Beograd: RZS
- Republički zavod za statistiku (2012). *Lokalni izbori 2012: konačni rezultati izbora*. Beograd: RZS
- Republički zavod za statistiku (2016). *Lokalni izbori 2016: konačni rezultati izbora*. Beograd: RZS
- Republički zavod za statistiku (2020). *Lokalni izbori 2020: konačni rezultati izbora*. Beograd: RZS
- Vučičević, Dušan and Jovanović, Milan (2020). „Reforme i reformski predlozi za izmenu izbornog sistema“, u: *Kako, koga i zašto smo birali: Izbori u Srbiji 1990-2020*. Beograd: Službeni glasnik

Struktura i prediktori stranačkih evaluacija za vreme izbora 2022. godine u Srbiji

Apstrakt

Cilj istraživanja bio je da se ispita latentna struktura evaluacija političkih stranaka za vreme izbora 2022. godine u Srbiji, kao i da se testira skup socio-demografskih (pol, starost, obrazovanje, životni standard), dispozicionih (politički stavovi, autoritarnost i religioznost) i kontekstualnih prediktora (informisanje posredstvom različitih televizija) ekstrahovanih dimenzija. U studiji sprovedenoj u nedelji uoči izbora na prigodnom uzorku od 636 punoletnih građana i građanki utvrđeno je da se simpatije prema strankama koje su učestvovala na parlamentarnim izborima organizuju u tri međusobno nezavisna faktora: 1) stranke režima (SNS, SPS, SRS), 2) stranke građanske opozicije (PSG, SSP, NDBGD, NS, DS, Ekološki ustanak, SDS) i 3) stranke nacionalne opozicije (Dveri, Suverenisti, DSS, Zavetnici). Regresione analize pokazale su da se evaluacije tri navedena stranačka bloka najbolje mogu predviđati na osnovu praćenja različitih televizija. Simpatije prema strankama režima najbolje predviđa praćenje televizije PINK i nisko interesovanje za politiku. Simpatije prema strankama građanske opozicije jedine se mogu predviđati pomoću dispozicionih faktora (stavovi i autoritarnost), pored praćenja televizije N1. Prediktivna moć svih navedenih prediktora bila je slabija u modelovanju simpatija prema strankama nacionalne opozicije, gde samo mlađe životno doba i praćenje TV RTS objašnjavaju skroman procenat razlika u stranačkim evaluacijama.

[1] Kontakt adresa: ivana.jaksic@fpn.bg.ac.rs

Rezultati pokazuju da stranački rascep u Srbiji nije ideološke prirode, kao i da je u značajnoj meri proizvod socijalnog uticaja posredovanog medijima.

Ključne reči:

stranačka evaluacija, glasačko ponašanje, ideološke orijentacije, autoritarnost, medijska pristranost

Demokratsko uređenje počiva na donošenju informisanih političkih odluka. U kontekstu izbornog procesa, od građana i građanki se očekuje da prikupe i razmotre informacije o alternativnim političkim ponudama i opredele se za one koje opažaju kao instrumentalne za zadovoljenje njihovih politički relevantnih motiva. Istraživanja u oblasti političkog ponašanja problematizuju sve elemente ovog procesa, ukazujući na nizak nivo političkog znanja i interesovanja građana (Barbas et al., 2014; Carpini & Keeter, 1993), podložnost socijalnom uticaju u procesu informisanja (Druckman & Parkin, 2005; Eberl, Boomgaarden, & Wagner, 2017), brojne pristrasnosti u procesu donošenja glasačkih odluka (Baron, 2010; Fortunato & Stevenson, 2019), kao i raznovrsnost i složenost politički relevantne motivacije (Caprara et al., 2017; Chirumbolo & Leone, 2010). Iako je tokom proteklih decenija unapređeno razumevanje zakonitosti glasačkog ponašanja, još uvek smo daleko od obuhvatnih modela koji objašnjavaju na koji način građani i građanke unose smisao u brojne informacije o političkim akterima i u kojoj meri se oslanjaju na njih prilikom donošenja politički relevantnih odluka, najpre u oblasti glasačkog ponašanja. Reč je o saznanjima koja imaju direktnu praktičnu primenu u optimizaciji demokratskih procesa.

Problem organizacije informacija o političkim akterima dobio je veću teorijsku i empirijsku pažnju u oblasti političkog liderstva (Bittner, 2011; Costa & da Silva, 2015; George & George, 1998). Redi su pokušaji modelovanja procesa i kriterijuma kroz koje građani i građanke organizuju su-

bjektivne doživljaje političkih stranaka. Raspoložemo dovoljnim brojem empirijskih dokaza da se u navigaciji kroz ponudu političkih stranaka građani i građanke oslanjaju na kognitivne i afektivne sheme oličene u političkim znanjima i stavovima (Dancey & Goren, 2010), politički relevantne motive koji proizilaze iz strukture njihove ličnosti (npr. autoritarност i orijentacija ka socijalnoj dominaciji, Ludeke, Klitgaard, & Vitriol, 2018), vrednosti (Goren, 2005) i strukturalnih okolnosti (klasa, Evans, 2017), ali i da su podložni socijalnom uticaju kroz niz kanala, prvenstveno kroz medije koji plasiraju politički relevantne informacije (Dewenter, Linder, & Thomas, 2019). Ipak, potrebno je još istraživanja kako bismo utvrdili relativnu snagu i dinamiku delovanja navedenih faktora (odnose moderacije i interakcije). Takođe, u traganju za univerzalnim zakonitostima, modele glasačkog ponašanja nužno je validirati u najširem mogućem skupu demokratija i uz uvažavanje njihovih kontekstualnih specifičnosti. Trenutno, najveći broj takvih studija potiče iz zapadnih demokratija, a domaća istraživanja su ređa.

Struktura i prediktori stranačkih evaluacija

Terminom stranačka evaluacija označavamo subjektivni doživljaj koji osoba ima o političkoj stranci, a koji se najčešće reprezentuje na dimenziji pozitivno-negativno (Norpoth, 2009). Percepcija stranaka jedan od ključnih faktora i bolji prediktor glasačkog ponašanja od evaluacija pojedinačnih kandidata/kinja (Wagner & Weßels, 2012). U domaćim istraživanjima, stranačke evaluacije operacionalizovane su preko: stepena sviđanja (simpatije) (Todosijević, 2016; Todosijević i Pavlović, 2020), ocena rada stranaka (Kuzmanović i Petrović, 2010; Međedović i Petrović, 2013; Petrović i Međedović, 2017), stepena verovatnoće glasanja za određenu stranku (Dulić, 2015). Pozitivne evaluacije deluju stimulatивно na glasačku participaciju, dok isključivo negativne stranačke evaluacije vode u glasačku apstinenciju. Pronalaze se i pozitivni efekti stranačke afektivne polarizacije: što je veća razlika između najpozitivnije i najnegativnije evaluirane stranke, motivacija za glasačku participaciju je veća (Todosijević i Pavlović, 2020). Ovi nalazi ukazuju na značaj stranačkih evaluacija, ali ne otkrivaju na osnovu kojih kriterijuma glasači i glasačice evaluiraju stranke.

Od uvođenja višestranačja, u domaćim istraživanjima može se pratiti linija istraživanja strukture i korelata stranačkih evaluacija. Rane studije strukture stranačkih evaluacija, spredene tokom devedesetih godina prošlog veka, ukazivale su na polarizaciju stranaka vlasti i opozicije (Mihajlović, 2006). Na kvotnom uzorku stanovnika/ca Subotice u studiji sprovedenoj 2010. godine, Dulić pronalazi dvofaktorsku strukturu stranačkih evaluacija. Ova autorka prvi faktor naslovljava „liberalno-socijalne stranke“ i oko njega su bile okupljene demokratske, građanske i liberalne stranke tadašnjeg režima (Liga socijaldemokrata Vojvodine,

Liberalno demokratska partija, Demokratska stranka, G17+, itd.), dok su oko drugog faktora bile okupljene „nacionalno-konzervativne stranke“ (Srpska radikalna stranka, Demokratska stranka Srbije, Nova Srbije, Srpska napredna stranka i Socijalistička partija Srbije). Autorka pronalazi slabe korelacije ovih dimenzija sa socijalnom ideološkom dimenzijom (ekonomska nije ispitivana), a utvrđeni stranački rascep tumači i u kontekstu etničkih podela i religioznosti.

Međedović i Petrović (2013) u studiji sprovedenoj iste, 2010. godine na manjem, prigodnom studentskom uzorku pronalaze identičnu strukturu stranačkih evaluacija, a izveštavaju i o korelaciji između dimenzija stranačkih evaluacija i osobina ličnosti i socijalnih stavova. Oni ekstrahovane dimenzije tumače kao dve ideološke dimenzije (liberalna i konzervativna) i pronalaze slabu negativnu korelaciju između njih. Ipak, ovakvo tumačenje nije u skladu sa modelima političkih ideologija, koji ekonomski i socijalni liberalizam smeštaju na jednu dimenziju (Jost, Federico, & Napier, 2009), kao ni sa dvodimenzionalnim modelima koji ih razdvajaju (Swedlow, 2008). Da percepcije stranačkog rascepa u Srbiji, kao što je tvrdila i Dulić, nisu posledica prevashodno ideološkog rascepa među glasačima/cama pokazuju i podaci Petrovića i Međedovića o korelacijama ekstrahovanih faktora sa socijalnim stavovima, na osnovu kojih se u različitoj meri može predviđati podrška strankama različitih blokova. U studiji iz 2016. godine, Todosijević ispituje vezu stranačkih simpatija i ideološkog samopozicioniranja na dimenziji levica-desnica i ne pronalazi supstancijalne korelacije.

Petrović i Međedović (2017) i u naknadnoj studiji izveštavaju o strukturi stranačkih evaluacija izmerenih 2014. i 2016. godine i pronalaze istovetne dimenzije, ali i premeštanje pojedinih stranaka na dimenzijama i promene u kongruenciji dve dimenzije. Dok je prethodno SPS u percepcijama ispitanika/ca bio povezan sa oba stranačka bloka, tokom vremena je isključen iz socio-liberalnog bloka, a percepcije DSS-a su počele da zasićuju i nacionalno-konzervativni blok. Takođe, nacionalno-konzervativni blok je ostajao koherentan, dok je socio-liberalni gubio na kongruenciji tokom vremena. Prediktori iz domena ideologija slabije su predviđali evaluacije na nacionalno-konzervativnom bloku nego ranije, dok je ta veza bila vrlo slaba i sa strankama socijalno-liberalnog bloka, ukazujući na svojevrsnu „križu ideologije“ u srpskoj politici u celini, a posebno u opozicionim strankama. Ovi podaci ukazuju da se u svesti građana i građanki stranke grupišu na osnovu dva različita kriterijuma (ili dva skupa kriterijuma), ali da ti kriterijumi ni pre deset godina, a još manje sa protkom vremena, nisu prevashodno ideološke dimenzije.

I dok studije koje za objašnjenjem strukture stranačkih evaluacija tragaju u domenu političkih ideologija pretpostavljaju da građani/ke vrednuju stranke procenjujući koliko odražavaju njihove lične vrednosti i političke stavove (organizovane u političke ideologije) (Goren, 2013; Tomz & van Houweling 2008), postoji i teorijska i empirijska tradicija koja je skeptična prema političkim ideologijama kao organizatorima javnog mnjenja. Ovi autori/ke zagovaraju ideju da političke elite oblikuju politič-

ke stavove građana, organizujući političku debatu oko odabranih pitanja i informišući građane/ke kroz različite kanale komunikacije (Carsey & Layman, 2006; Highton & Kam, 2011; Lenz, 2012). Argument za ovo stanište predstavlja variranje u korespodenciji između stranačkih evaluacija i ideoloških orijentacija. U zemljama u kojima je politička kompeticija organizovana duž jedne ideološke dimenzije, poput SAD-a, pronalazi se povezanost između stranačke i ideološke polarizacije, dok je u zemljama Južne, Centralne i Istočne Evrope ta veza znatno slabija (Reiljan, 2020). Takođe, ova perspektiva objašnjava i zašto se kod politički sofisticiranijih glasača/ica, odnosno onih koji više prate politička dešavanja, postoji veća korespodencija između političkih vrednosti i stavova i stranačkih preferencija (Boonen, Pedersen, & Hooghe, 2017). Domaće studije konzistentno pokazuju da građani i građanke ne evaluiraju političke stranke primarno kroz prizmu ideološke orijentacije, no nisu ispitivale faktore pomoću kojih bi se mogli rasvetliti „odozgo-na-dole” mehanizmi formiranja stranačkih evaluacija.

Kontekst izbora

Parlamentarni izbori u Srbiji 2022. raspisani su 15. februara na Dan državnosti sa datumom održavanja 3. aprila. Izbori su raspisani u skladu sa ranijom najavom predsednika Aleksandra Vučića i oročavanjem mandata vlade pri njenom formiranju posle izbora 2020. i bojkota istih od strane dela opozicionih partija. Parlamentarni izbori odžavali su se zajedno sa predsedničkim i lokalnim izborima u Beogradu i nekolicini opština. Održavanje izbora za različite nivoe vlasti, a posebno predsedničkih ima veoma značajnu ulogu u kontekstu Srbije. Partijski sistem Srbije se u poslednjoj deceniji može okarakterisati kao sistem sa predominantnom partijom (Kovačević, 2020). Jačanje jednog političkog aktera SNS-a i raspad, nestanak i slabljenje partija bivšeg režima i nosioca demokratskih promena 2000. godine glavna je karakteristika političke kompeticije u Srbiji. Vladajuća partija SNS sa svojim predizbornim (SDPS, PUPS, SNP, PS, SPO itd.) i postizbornim (SPS i JS) koalicionim partnerima uz podršku manjinskih partija ima stabilnu vladajuću većinu u dužem periodu. Izaživači iz opozicije nisu ugrozili stabilnu vlast SNS na izborima od 2012. godine. Najveći uspeh opozicije bio je na predsedničkim izborima 2017. (Vučić 55.08% vs Janković 16.36%), dok su na svim parlamentarnim izborima (2014, 2016, 2020) opozicione liste pojedinačno imale jednocifren učinak u procentima glasova. Efekti bojkota izbora 2020. posmatrani su sa mnogo kontroverzi oko (ne)uspeha ove opozicione aktivnosti. Važna posledica bila je parlament bez opozicije (posle ulaska SPAS-a u vladu a potom i utapanja u SNS), dok je sistemski važna promena bila smanjenje izbornog praga sa 5% na 3% uoči izbora (Orlović, 2020). Sa ovim pravilom ušlo se u izbore 2022. a posledice su bile očigledne i u formiranju koalicija ili samostalnim izlascima na izbore i posebno u rezultatima izbora.

Stabilnu vladajuću većinu prati nestabilna opozicija koja se fragmentira i frakcionije. Dok unutar vlasti imamo sveobuhvatnu partiju koja na po svim političkim pitanjima ima različite partnere, opozicione partije unutar svojih okvira imaju niz podela od koji su dominantni rascepi nacionalno vs. građansko i rascep pro-EU vs. anti-EU. Postojalo je nekoliko pokušaja da dođe do ukрупnjavanja opozicione scene ali su se završili neuspehom. Jedan od njih bio je Savez za Srbiju koji se funkcionisao od 2018. do 2020. ali se raspao nakon izbora. SZS je imao svoje rezultate kroz organizovani bojkot parlamenta i ulične proteste, ali je na drugoj važnoj ideji bojkota izbor 2020. deo Saveza (ZS, ZZS) izašao na lokalne i parlamentarne izbore, kao i druge opozicione partije koje nisu pratile ovu ideju pa su bile i deo parlamentarnih izbora 2020 (SPAS, PSG, Suverenisti (DJB), Metla (DSS), Zavetnici, POKS itd.). Posledica bojkota za partije (SSP, NS, DS, Dveri itd.) bila je izostanak iz parlamentarnog života i gubitak državnog finansiranja, kao važne pretpostavke u političkom organizovanju. Iz SZS formiran je UOPS (Ujedinjena opozicija Srbije).

Izborna kampanja u susret izborima 2022, kao i prethodne kampanje, bila je tematski diktirana od strane vladajuće koalicije. Početak kampanje obeležen je sloganima „Dela govore“ i „Zajedno možemo sve“ (SNS), dok su ključne opozicione partije išle sa listom „Ujedinjeni za pobjedu Srbije“ (SSP, NS, DS, PSG itd). Drugi deo opozicije išao je po različitim aranžmanima: Dveri-POKS, Nada (DSS-POKS), Zavetnici, SRS, Suverenisti, Moramo itd. SPS kao koalicioni partner nametnuo je svoju kampanju „Ivica Dačić - premijer Srbije“ u odsustvu kandidata iz svoje partije na predsedničkim izborima i podrške Aleksandru Vučiću kao kandidatu za predsednika Srbije. Ipak, sa promenom međunarodnih okolnosti i početkom rata u Ukrajini došlo je do promene dominantne teme u kampanji i atmosfere krize u društvu. Dok su opozicione partije sa smanjenim kapacitetima kampanju ostavile na početnom pravcu uz pokušaje prilagođavanja, SNS je svoju kampanju potpuno preusmerio u pravcu novog slogana „Mir. Stabilitnost. Vučić“ koja je trebalo biračima da garantuje očuvanje bezbednosti i životnog standarda u stabilnoj vlasti i kontinuitetu (Jović, Jakšić i Krstić, 2022).

Važne sistemske karakteristike koji utiču na kontekst izbora možemo istaću u generalnom stanju demokratije u Srbiji. Srbija je prepoznata kao hibridni režim (Freedom House, 2022) i sistem sa demokratskim nazadovanjem u pravcu kompetitivnog autoritarizma (Bieber, 2020; Vladislavljević, 2019). Ključne oblasti nazadovanja su vladavina prava i medijske slobode (Kovačević, 2019; Vladislavljević, 2019) sa direktnim posledicama po suženu partijsku kompeticiju i polarizaciju kroz medije. Tradicionalno, višepartizam u Srbiji pati od deideologizacije partija (Stojiljković i Spasojević, 2018), prezidencijalizacije partija i personalizacije politike (Orlović, 2017; Spasojević i Stojiljković, 2019; Kovačević, 2021), niskog nivoa institucionalizacije partija i partijskog sistema pa samim tim i smanjenih mogućnosti predviđanja ponašanja političkih aktera (Kovačević 2020b) i porasta i etabiliranja populizma kao vladajuće ideologije (Spa-

sojević 2019). Svi navedeni kontekstualni uslovi govore o smanjenoj mogućnosti demokratskog delovanja i smanjenoj informisanosti građana o političkim procesima, kao i niskim kapacitetima da se racionalno odlučuje u politikom takmičenju.

Cilj istraživanja

Cilj istraživanja je da opiše kako su glasači i glasačice u Srbiji uoči parlamentarnih izbora opažali ponudu relevantnih političkih stranaka i od čega su njihove percepcije zavisile. Deskripcija opaženog stranačkog pejzaža izvršena je kroz analizu latentne strukture stranačkih evaluacija, odnosno, kroz pokušaj da se uoče potencijalne latentne varijable/dimenzije pomoću kojih glasači i glasačice na mentalnom planu organizuju svoje simpatije i antipatije prema političkim strankama. Zatim je testiran skup potencijalnih prediktora stranačkih evaluacija: individualne (politički relevantna znanja, emocije i motivi, organizovani u političke stavove, politički relevantne osobine ličnosti i interesovanje za politiku), kontekstualne (izloženost različitim narativima o političkim strankama kroz medije) i strukturalne (klasa). Analizirajući odnos navedenih odlika glasačkog tela i simpatija spram stranačke ponude, bili smo u prilici da utvrdimo u kojoj meri različite stranke uspevaju da privuku glasače i glasačice apelujući na njihove politički relevante motive ili pak oblikujući ih kroz dostupne kanale socijalnog uticaja.

Metod

Uzorak. Istraživanje je sprovedeno na prigodnom uzorku od 636 punoletnih ispitanika/ca, od čega 57% muškaraca. Uzorkom su obuhvaćene osobe stare između 18 i 84 godine ($AS = 34.10$, $SD = 14.46$), od čega 55% uzorka čine mladi/e od 30 godina, 41% osobe stare između 30 i 60 godina, dok stariji/e od 60 godina čine tek 4% uzorka. Kada je reč o obrazovnoj strukturi uzorka, 2% ispitanika/ca ima završenu samo osnovnu školu, 57% srednju školu, dok je 41% uzorka ima više ili visoko obrazovanje. U uzorku su najzastupljeniji stanovnici/ce Beogradskog regiona (56%), 22% ispitanih živi u Šumadiji i Zapadnoj Srbiji, 10% u Južnoj i Istočnoj Srbiji, 9% u Vojvodini, dok 3% živi na teritoriji Kosova i Metohije. Njih 8% živi u selima, 10% u malim mestima između 1000 i 5000 stanovnika, 20% u manjim gradovima do 50 000 stanovnika, 14% u gradovima srednje veličine, dok polovina uzorka živi u gradovima sa više od 200 000 stanovnika. U odnosu na populaciju, u uzorku su nedovoljno reprezentovani stariji, manje obrazovani, stanovnici/ce ruralnih područja i u nešto manjoj meri žene.

Instrument. Istraživanje je sprovedeno korišćenjem elektronskog upitnika koji se sastojao iz 15 pitanja zatvorenog tipa raspoređenih u 5 celina.

U okviru prve celine ispitani su socidemografski pokazatelji: pol, starost, obrazovanje, teritorijalna pripadnost, veličina mesta stanovanja i životni standard.

Druga celina obuhvatila je skale za merenje političkih stavova oko kojih se organizuju političke ideologije. Skala je u celini preuzeta iz Evropske izborne studije iz 2019. godine. Sastoji se iz 6 stavki sa kojima su ispitanici/ce izražavali slaganje na petostepenoj skali Likertovog tipa (prvi podeok je imao značenje „Uopšte se ne slažem“, a peti „U potpunosti se slažem“). Stavke su glasile: 1) Zalažem se da država kontroliše i interveniše u oblasti ekonomije, 2) Zalažem se za raspodelu dobara od bogatih ka siromašnima, 3) Podržavam istopolne brakove, 4) U redu je oduzeti ljudima pravo na privatnost u cilju borbe protiv kriminala, 5) Smatram da naša država treba da bude restriktivna prema imigrantima, 6) Ekonomski rast treba da bude prioritet čak i po cenu zaštite životne sredine. Faktorska analiza nad odgovorima na ovih 6 pitanja ukazuje na postojanje tri dimenzije, od kojih su dve klasični socijalni liberalizam/konzervativizam (dimenzija zasićena stavkama 3 i 5) i ekonomski liberalizam/konzervativizam (dimenzija zasićena stavkama 1 i 2). Treća dimenzija zasićena je stavkama 4 i 6.

U okviru treće celine ispitani su autoritarnost i religioznost. Autoritarnost je izmerena pomoću Altemejerove skale desničarske autoritarnosti (RWA) koja se sastoji iz 12 stavki raspoređenih u tri subskale: 1) autoritarna submisivnost, 2) autoritarna agresivnost, 3) konvencionalizam. Pouzdanost skale u celini bila je zadovoljavajuća ($\alpha = .72$). Ispitanici/ce su izražavali odgovore na stavke preko petostepene skale slaganja Likertovog tipa (prvi podeok je imao značenje „Uopšte se ne slažem“, a peti „U potpunosti se slažem“). Religioznost je registrovana jednim pitanjem „U kojoj meri biste za sebe rekli da ste religiozni?“ uz koje je ponuđena četvorostepena Likertova skala koja je varirala od „Nimalo nisam religiozan/na“ do „Veoma sam religiozan/na“.

Četvrta celina upitnika posvećena je ispitivanju političke sofisticiranosti i preferentnih načina informisanja o političkim događajima. Politička sofisticiranost ispitana je preko interesovanja za politiku, jednim pitanjem: „U kojoj meri biste za sebi rekli da ste zainteresovani za politiku“. Odgovori su pružani na četvorostepenoj Likertovoj skali, od „Uopšte nisam“ do „Veoma“. Ispitanici/ce su izvestili preko kojih televizija se informišu o politici i izborima. Ponuđeno je ukupno 7 različitih televizija (RTS, Pink, N1, Nova S, Prva, Hepi i B92) i petostepena skala učestalosti Likertovog tipa koja je varirala od „Nikad“ do „Stalno“.

Naposletku, peta celina upitnika posvećena je merenju stranačkih evaluacija, kriterijumske varijable ovog istraživanja. Preko petostepene Likertove skale dopadanja (od „Uopšte mi se ne dopada“ do „Veoma mi se dopada“) ispitano je koliko pozitivno građani i građanke opažaju sledeće političke stranke: Srpska napredna stranka (SNS), Socijalistička partija Srbije (SPS), Stranka slobode i pravde (SSP), Narodna stranka (NS), Demokratska stranka (DS), Pokret slobodnih građana (PSG), Dveri, Ne davimo Beograd (NDBGD), Nova demokratska stranka Srbije (DSS),

Zavetnici, Srpska radikalna stranka (SRS), Socijaldemokratska stranka (SDS), Ekološki ustanak i Suverenisti. Ispitanici/ce su imali mogućnost da označe i 6 ponedeljak kojim su indikovali da ne znaju za postojanje stranke o kojoj su upitani, a takvi odgovori su tretirani kao nedostajući. Ispitani su i deskriptivni pokazatelji glasačkog ponašanja: da li ispitanici nameravaju da izađu na izbore (glasačka participacija/apstinencija) i kojoj stranci/koaliciji nameravaju da poklone svoj glas na parlamentarnim izborima (glasačka orijentacija).

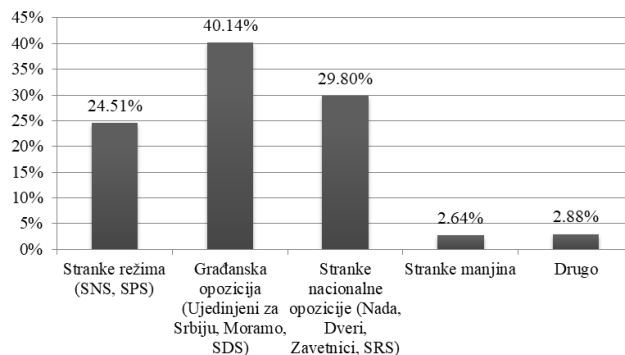
Procedura. Istraživanje je sprovedeno u periodu između 28. marta i 3. aprila 2022. godine. Diseminaciju upitnika sproveli su studenti i studentkinje Fakulteta političkih nauka u okviru kurseva Političko ponašanje i Socijalna psihologija. Popunjavanje upitnika je bilo anonimno za ispitanike/ce, a trajalo je oko 15 minuta.

Rezultati

Deskriptivni pokazatelji o glasačkom ponašanju: participacija, apstinencija i orijentacija. Ispitane su namere ispitanika/ca u pogledu izborne participacije i apstinencije. U trenutku realizovanja studije, odnosno tokom nedelje uoči parlamentarnih izbora 2022. godine, ukupno 72% ispitanih je izvestilo da planira da izađe na izbore, 14% saopštava da neće iskoristiti svoje glasačko pravo, dok se takođe 14% ispitanika/ca još uvek kolebalo u pogledu izlaska na izbore.

Ukupno 65% ispitanika/ca je izvestilo o glasačkim preferencijama, odnosno za koju će stranku najverovatnije glasati na predstojećim parlamentarnim izborima. Na grafikonu 1 prikazana je raspodela ispitanika/ca u pogledu glasačkih preferencija. U odnosu na populaciju, u uzorku su preterano zastupljeni glasači i glasačice opozicije. Ipak, sve grupacije su predstavljene sa dovoljnim brojem ispitanika/ca za sprovođenje analiza koje odgovaraju na ciljeve ovog istraživanja: utvrđivanje strukture stranačkih evaluacija i identifikovanje prediktora stranačkih evaluacija.

Grafikon 1. Glasačke preferencije: za koga će ispitanici/ce najverovatnije glasati na predstojećim parlamentarnim izborima

Latentna struktura stranačkih evaluacija. Kako bi bila utvrđena latentna struktura stranačkih evaluacija uoči izbora 2022. godine u Srbiji, sprovedena je faktorska analiza (sa PAF metodom ekstrakcije i Varimax rotacijom) nad procenama ispitanika/ca o tome koliko im se dopadaju pojedinačne stranke koje su samostalno ili u okviru koalicija nastupale na parlamentarnim izborima 2022. godine. Kajzer-Mejer-Olkinova mera adekvatnosti uzorkovanja ($KMO = .88$) i Bartletov test sferičnosti ($\chi^2 = 2055.82$, $p < .01$) ukazuju da između pojedinačnih procena postoje interkorelacije, te da je adekvatno sprovesti faktorsku analizu nad podacima o stranačkim evaluacijama utvrđenim u ovom istraživanju. U prilogu 1 prikazana je matrica interkorelacija procena pojedinačnih stranaka.

Ekstrahovana su tri faktora koja objašnjavaju ukupno 58% varijanse u stranačkim evaluacijama ispitanika/ca (Tabela 1). U okviru prvog faktora, naslovljenog „Građanska opozicija“, grupišu se stranke opozicije okupljene oko liberalnih, demokratskih, proevropskih, levih i zelenih ideja. Pokret slobodnih građana (PSG) najviše zasićuje ovaj faktor, sledi ga Stranka slobode i pravde (SSP), Ne davimo Beograd (NDBGD), Narodna stranka (NS), Demokratska stranka (DS) i Ekološki ustanak. Iako je programski nesumnjivo reč o stranci građanske opozicije, Socijaldemokratska stranka (SDS) ima najmanje zasićenje u ovom skupu, a jedina je koja zasićuje i druge faktore, iako u znatno slabijoj meri. Drugi faktor okuplja dve stranke koje u kontinuitetu vrše vlast u Srbiji tokom poslednjih deset godina, te je naslovljen „Stranke režima“. Pored Srpske napredne stranke (SNS) i Socijalističke partije Srbije (SPS) koje u jednakoj meri zasićuju ovaj faktor, on okuplja i Srpsku radikalnu stranku (SRS) koja ne vrši vlast. Treći faktor, naslovljen „Nacionalna opozicija“ okuplja sve opozicione stranke koje su programski opredeljenje za nacionalističke i konzervativne politike i protive se evrointegracijama. To su Dveri, Suvrenisti, Demokratska stranka Srbije (DSS) i Zavetnici. Faktorska struktura stranačkih evaluacija je invarijanta u pogledu obrazovanja, dok je moderira zainteresovanost za politiku. Identična trofaktorska struktura je postojana na delu uzorka glasača i glasačica zainteresovanih za politiku, dok se na uzorku nezainteresovanih za politiku registruje dvofaktorska struktura, gde se na jednom faktoru okupljaju stranke opozicije, a na drugom stranke režima (pri čemu evaluacije stranaka Dveri i Zavetnici zasićuju oba faktora).

Tabela 1: Faktorska struktura stranačkih evaluacija

	Faktori		
	Stranke građanske opozicija	Stranke režima	Stranke nacionalne opozicija
Pokret slobodnih građana (PSG)	.835		
Stranka slobode i pravde (SSP)	.819		
Ne davimo Beograd (NDBGD)	.798		
Narodna stranka (NS)	.782		
Demokratska stranka (DS)	.772		
Ekološki ustanak	.728		
Socijaldemokratska stranka (SDS)	.620		.385
Srpska napredna stranka (SNS)		.810	
Socijalistička partija Srbije (SPS)		.809	
Srpska radikalna stranka (SRS)		.612	.381
Dveri			.628
Suverenisti	.321		.574
Demokratska stranka Srbije (DSS)			.566
Zavetnici		.319	.553

Kako bi bili testirani prediktori stranačkih evaluacija, izračunati su i faktorski skorovi za tri ekstrahovana faktora. Dalje korelacione i regresione analize vršene su nad faktorskim skorovima stranačkih evaluacija: 1) stranaka građanske opozicije, 2) stranaka režima, 3) stranaka nacionalne opozicije'. Između utvrđenih faktora ili nema povezanosti ili je ona vrlo slaba ili marginalno značajna, što opravdava upotrebu ortogonalne rotacije u faktorskoj analizi (Tabela 2). Korelaciona analiza pokazuje da između evaluacija stranaka režima i građanske opozicije ne postoji povezanost, što bi mogao biti pokazatelj da su simpatizeri stranaka režima i građanske opozicije sasvim distinktna grupa, motivisane različitim političkim potrebama i preferencijama, i među kojima je prelivanje malo verovatno. Slabe pozitivne korelacije između evaluacija stranaka građanske opozicije i stranaka nacionalne opozicije, kao i stranaka režima i nacionalne opozicije ukazuju na potencijal za premeštanja glasača. Postojanje više faktora i odsustvo negativnih korelacija među faktorima evaluacija moglo bi se tumačiti i odsustvom jednodimenzionalne ideološke polarizacije u domaćem političkom životu (pozitivno evaluiranje stranaka jedne grupacije ne implicira i negativnu evaluaciju stranaka drugog bloka). Jedina značajna negativna korelacija između pojedinačnih evalu-

acija stranaka (prikazane u Prilogu 1) beleži se između evaluacije SNSa i stranaka koalicije Moramo (Ne davimo Beograd i Ekološki ustanak). Glasači/ce koji/e pozitivno vrednuju SNS, imaju tendenciju da ne vrednuju stranke koalicije Moramo i obrnuto.

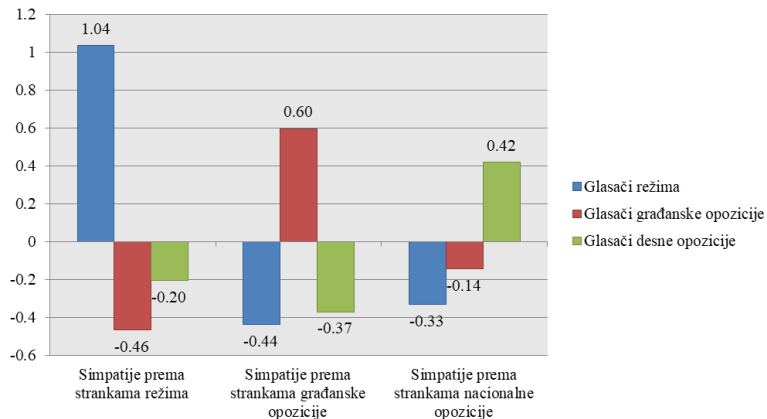
Tabela 2: Interkorelacije faktorskih skorova stranačkih evaluacija

	2.	3.
1. Evaluacija stranaka građanske opozicije	-.03	.12*
2. Evaluacija stranaka režima		.10*
3. Evaluacija stranaka nacionalne opozicije		

* korelacija značajna na nivou $p < .05$

Odnos stranačkih evaluacija i glasačkog ponašanja. Stranačke evaluacije dobro predviđaju glasačke preferencije. Ovo je potvrđeno sprovođenjem tri jednofaktorske analize varijanse za neponovljena merenja, gde je faktor bio glasanje za režim, građansku ili nacionalnu opoziciju, a zavisne varijable evaluacija stranaka režima ($F(2,229) = 87.76, p < .01$), evaluacija stranaka građanske opozicije ($F(2,229) = 43.75$) i evaluacija stranaka nacionalne opozicije ($F(2,229) = 16.62, p < .01$). Utvrđeno je da glasači/ce režima pozitivno evaluiraju stranke režima, a negativno stranke opozicije. Glasači/ce oba opoziciona bloka pozitivno evaluiraju svoje stranačke blokove, a negativno drugi opozicioni blok i režim. No, primetno je da glasači/ce režima imaju snažnije simaptije prema režimu, nego što glasači/ce opozicije imaju prema opoziciji. Glasači/ce režima opažaju negativnije stranke građanske opozicije, nego što vrednuju stranke nacionalne opozicije. Glasači/ce građanske opozicije opažaju pozitivnije stranke nacionalne opozicije, nego što glasači/ce nacionalne opozicije opažaju stranke građanske opozicije. Dodatno, glasači/ce nacionalne opozicije negativnije opažaju građansku opoziciju, nego režim. Intenzitet evaluacija stranačkih blokova, u odnosu na glasačke preferencije (izbor jedne stranke na parlamentarnim izborima) prikazan je na Grafikonu 2. Neke od ovih razlika posledica su heterogenosti opozicionih blokova, a u Prilogu 2. prikazani su detaljni podaci o pojedinačnim stranačkim evaluacijama u zavisnosti od glasanja za pojedinačne stranke.

Grafikon 2. Razlike u stranačkim evaluacijama u zavisnosti od glasanja za različite stranačke blokove (y osa: faktorski skorovi za tri faktora stranačkih evaluacija)

Prediktori stranačkih evaluacija. Kako bi odgovorili na pitanje da li se glasači prilikom evaluacije političkih stranaka oslanjaju na političke stavove o pitanjima oko kojih se organizuju dimenzije ideoloških orijentacija (socijalni i ekonomski liberalizam nasuprot konzervativizmu), pristupili smo preliminarnoj korelacionoj analizi u okviru koje je utvrđeno da li između političkih stavova i evaluacija različitih stranačkih blokova (na koje je ukazala faktorska analiza) postoji povezanost.

Korelacije između evaluacije stranaka režima i političkih stavova ukazuju na konzistentnu, iako vrlo slabu tendenciju da su ove stranke privlačne glasačima i glasačicama sa populističkim preferencijama, kao i da se stranke režima i građanske opozicije u percepcijama glasača razdvajaju duž socijalne ideološke dimenzije. Ispitanici/ce koji/e povoljno gledaju na stranke režima, imaju blagu tendenciju da prihvataju ekonomski liberalizam i socijalni konzervativizam: oni i one podržavaju državni intervencionizam u sferi ekonomije ($r = .13, p = .03$) i raspodelu bogatstva od bogatih ka siromašnima ($r = .14, p = .02$), a protive se istopolnim brakovima ($r = -.16, p < .01$). Reč je o složaju političkih preferencija koji označavamo populističkom ideologijom ili komunitarizmom. Korelacije ukazuju i da se socijalni konzervativizam glasača/ica režima odnosi prvenstveno na očuvanje tradicionalnih vrednosti i morala, a ne i ksenofobiju, budući da nisu registrovane značajne korelacije sa stavovima prema imigraciji. Glasajući/ce režima ne vrednuju visoko građanske slobode ($r = -.17, p < .01$), a ekonomski rast stavljaju ispred zaštite životne sredine ($r = -.16, p < .01$). Uvid u korelacije između stavova i evaluacija pojedinačnih partija (Prilog 3.) pokazuje da je nisko vrednovanje građanskih sloboda i zaštite životne sredine posebno povezano sa pozitivnom evaluacijom SNSa, ali ne i SPSa.

Utvrđeno je da su pozitivne evaluacije građanske opozicije u Srbiji povezane sa socijalnom, ali ne i ekonomskom ideološkom dimenzijom. Glasači/ce koji/e pozitivno evaluiraju građansku opoziciju, imaju i pozitivnije stavove prema istopolnim brakovima ($r = .31, p < .01$) i imigraciji ($r = .30, p < .01$). Utvrđene su statistički značajne i pozitivne, ali vrlo slabe korelacije između evaluacija građanske opozicije i vrednovanja građanskih sloboda (pravo na privatnost, $r = .12, p = .05$) i zaštite životne sredine (nasuprot ekonomskom rastu, $r = .12, p = .05$). Nisu utvrđene veze sa stavovima koji se odnose na preferencije ekonomskih politika. Analiza povezanosti stavova i evaluacija pojedinačnih partija (Prilog 2.) pokazuje da simpatizeri/ke stranaka građanske opozicije pokazuju tendencije ka ekonomskom konzervativizmu, odnosno ne odobravaju državni intervencionizam u oblasti ekonomije. Reč je o vrlo slabim korelacijama. Iako se neke od stranaka građanske opozicije izjašnjavaju kao stranke levice, ideološki, njihovi/e glasači/ce su bliži libertarijanizmu.

Konačno, pozitivno vrednovanje stranaka nacionalne opozicije povezano je sa socijalnim konzervativizom, kako negativnim stavom prema istopolnim brakovima ($r = -.18, p < .01$), tako i neodobravanjem imigracije ($r = -.13, p = .03$). Ovi podaci sugerišu da je socijalna ideološka dimenzija linija razdvajanja za preferiranje stranaka građanske naspram nacionalne opozicije, a spajanja za preferiranje režima i nacionalne opozicije. Ekonomska dimenzija je linija razdvajanja preferiranja stranaka režima i stranaka opozicije u celini, pri čemu se čini da stranke režima uspeavaju da privuku glasače apelujući na njihove ekonomske preferencije, što stranke opozicije ne čine.

Tabela 3: Interkorelacije faktorskih skorova stranačkih evaluacija i političkih stavova

	<i>Državne intervencije u ekonomiju</i>	<i>Raspodela bogatstva</i>	<i>Istopolni brakovi</i>	<i>Građanske slobode</i>	<i>Imigracija</i>	<i>Zaštita životne sredine</i>
Evaluacija stranaka režima	.13*	.14*	-.16**	-.17**	-.08	-.16**
Evaluacija stranaka građanske opozicije	-.10	.02	.31**	.12*	.30**	.12*
Evaluacije stranaka nacionalne opozicije	.09	.09	-.18**	.01	-.13*	.09

* korelacija značajna na nivou $p < .05$, ** korelacija značajna na nivou $p < .01$

Evaluacija različitih stranačkih blokova na konzistentan način sa stavovima korelira i sa autoritarnošću i religioznošću (Tabela 4). Glasači i glasačice koji visoko vrednuju tradicionalne i hijerarhijski ustro-

jene društvene odnose i tradicionalni moral i religiozniji su, pozitivnije evaluiraju stranke režima i nacionalne opozicije, a negativnije stranke građanske opozicije. U Prilogu 3. prikazane su interkorelacije evaluacija pojedinačnih stranaka i mera religioznosti i autoritarnosti.

Tabela 4: Interkorelacije faktorskih skorova stranačkih evaluacija, autoritarnosti i religioznosti

	<i>Autoritarnost</i>	<i>Religioznost</i>
Evaluacija stranaka režima	.29**	.20**
Evaluacija stranaka građanske opozicije	-.39**	-.25**
Evaluacije stranaka nacionalne opozicije	.23**	.15*

* korelacija značajna na nivou $p < .05$, ** korelacija značajna na nivou $p < .01$

Obrazovanje i životni standard nisu povezani sa evaluacijama različitih stranačkih blokova, dok starost jeste i to sa vrednovanjem stranaka režima i stranaka nacionalne opozicije. Stariji/e ispitanici/ce su nešto skloniji da pozitivno vrednuju stranke režima ($r = .13$, $p = .03$), a mlađi stranke nacionalne opozicije ($r = -.13$, $p = .03$).

Podaci ove studije ukazuju da glasače različitih stranačkih blokova odlikuje i različit nivo političke sofisticiranosti. Ispitanici/ce koji/e pokazuju više interesovanje za politiku nešto su skloniji da pozitivno evaluiraju stranke građanske opozicije ($r = .15$, $p = .01$). Ova veza je intenzivnija kada je reč o evaluacijama stranaka režima, koje pozitivnije evaluiraju ispitanici/ce koji/e pokazuju manje interesovanja za politiku ($r = -.32$, $p < .01$).

U Tabeli 5. prikazane su veze između praćenja različitih televizija i evaluacija stranačkih blokova. Pozitivne evaluacije građanske opozicije povezane su sa praćenjem TV N1 ($r = .44$, $p < .01$) i TV Nova S ($r = .40$, $p < .01$). Stranke režima pozitivnije opažaju gledaoci TV Pink ($r = .50$, $p < .01$) i TV Hepi ($r = .37$, $p < .01$). Isto važi i za nacionalni servis, ali je veza slabija ($r = .18$, $p < .01$). Upečatljive su i negativne veze evaluacija režima i praćenja televizija N1 ($r = -.46$, $p < .01$) i Nova S ($r = -.40$, $p < .01$). U sličnoj meri u kojoj je praćenje TV Pink i TV Hepi povezano sa odobravanjem stranaka režima, gledanje TV N1 i TV Nova S je povezano sa neodobravanjem režima. Gledaoci i gledateljke TV Pink, Prva, B92 i Hepi korespondentno imaju tendenciju da nešto negativnije opažaju stranke građanske opozicije, ali ove veze su znatno slabije. Pozitivne evaluacije stranaka nacionalne opozicije u slabijoj su vezi sa praćenjem različitih televizija (Tabela 5).

Tabela 5: Interkorelacije faktorskih skorova stranačkih evaluacija i informisanja posredstvom različitih televizijskih kanala

	<i>RTS</i>	<i>Pink</i>	<i>N1</i>	<i>Prva</i>	<i>B92</i>	<i>Hepi</i>	<i>Nova S</i>
Evaluacija stranaka režima	.18**	.50**	-.46**	.22**	.27**	.37**	-.40**
Evaluacija stranaka građanske opozicije	-.20**	-.14*	.44**	-.15*	-.13*	-.15*	.40**
Evaluacije stranaka nacionalne opozicije	.21**	.10	-.02	.13*	.25**	.20**	.02

* korelacija značajna na nivou $p < .05$, ** korelacija značajna na nivou $p < .01$

Na osnovu korelacionih analiza, sprovede su tri hijerarhijske linearne regresije, za svaku od tri evaluacije stranačkih blokova. U svakoj su u prvom koraku testirani pol i starost, u drugom politički stavovi, u trećem autoritarnost i religioznost, u četvrtom politička sofisticiranost i obrazovanje, a u petom praćenje različitih televizija. U Tabelama 6-8 prikazani su rezultati ovih analiza.

Utvrđeno je da navedeni prediktori objašnjavaju čak 39% razlika u evaluacijama stranaka režima i to model koji uključuje interesovanje za politiku i praćenje TV Pink i TV N1. Glasači i glasačice koji pokazuju manje interesovanje za politiku, češće prate TV Pink, a ređe TV N1, skloniji su da pozitivno evaluiraju stranke režima. Iako prema strankama režima više simpatija imaju muškarci, starije i autoritarnije osobe, ovi prediktori gube na značaju kada se u model uključe interesovanje za politiku i praćenje televizija Pink i N1.

Testirani prediktori objašnjavaju gotovo trećinu varijanse u evaluacijama stranaka građanske opozicije (29%). U finalnom modelu, statistički značajni prediktori su: stav prema imigraciji, autoritarnost, praćenje TV RTS, TV N1, TV Prva i TV Nova S. Ispitanici koji imaju pozitivan stav prema imigraciji, nisu autoritarni, češće gledaju TV N1 i TV Nova S, a ređe TV RTS i TV Prva, skloniji su da pozitivno evaluiraju stranke građanske opozicije.

Tabela 6: Hijerarhijski linearni model predikcije evaluacije stranaka režima

	<i>Prediktori</i>	<i>R2</i>	<i>R2 promena</i>	<i>F</i>	<i>df</i>	<i>B</i>
Korak 1	Pol					-.12*
	Starost	.02	/	3.46*	2, 231	.14*
Korak 2	Državne intervencije u ekonomiju					-.01
	Raspodela bogatstva					.09
	Istopolni brakovi			2.95**	8, 231	-.13
	Građanske slobode	.06	.04			.10
	Imigracija					.05
	Zaštita životne sredine					.11
Korak 3	Autoritarnost					.24**
	Religioznost	.10	.06	3.42**	10, 231	.05
Korak 4	Interesovanje za politiku					-.30**
	Obrazovanje	.16	.06	4.79**	12, 231	.01
Korak 5	TV RTS					-.05
	TV PINK					.33**
	TV N1					-.35**
	TV PRVA	.39	.23	8.84**	19, 231	.01
	TV B92					.05
	TV HEPI					.08
	TV NOVA S					-.04

Tabela 7: Hijerarhijski linearni model predikcije evaluacije stranaka građanske opozicije

	<i>Prediktori</i>	<i>R2</i>	<i>R2 promena</i>	<i>F</i>	<i>df</i>	<i>B</i>
Korak 1	Pol					-.18**
	Starost	.02	/	3.66*	2, 231	.05
Korak 2	Državne intervencije u ekonomiju					.01
	Raspodela bogatstva					-.01
	Istopolni brakovi					.24**
	Građanske slobode	.14	.12	5.77**	8, 231	-.07
	Imigracija					-.20**
	Zaštita životne sredine					-.06
Korak 3	Autoritarnost					-.26**
	Religioznost	.18	.04	5.99**	10, 231	-.04
Korak 4	Interesovanje za politiku					.07
	Obrazovanje	.18	/	5.12**	12, 231	.05
Korak 5	TV RTS					-.14*
	TV PINK					.11
	TV N1					.21*
	TV PRVA	.29	.11	5.93**	19, 231	-.17*
	TV B92					.08
	TV HEPI					-.07
	TV NOVA S					.18*

Opisani set prediktora najslabije predviđa evaluacije stranaka nacionalne opozicije, tek 13% varijanse. U finalnom modelu, statističku značajnost dosegli su starost ispitanika i praćenje TV RTS i B92. Mlađi ispitanici/ce i oni koji češće prate ove dve televizije skloniji su da pozitivno ocene stranke nacionalne opozicije.

Tabela 8: Hijerarhijski linearni model predikcije evaluacije stranaka nacionalne opozicije

	<i>Prediktori</i>	<i>R2</i>	<i>R2 promena</i>	<i>F</i>	<i>df</i>	<i>B</i>
Korak 1	Pol					-.02
	Starost	.01	/	2.34*	2, 231	-.14*
Korak 2	Državne intervencije u ekonomiju					.05
	Raspodela bogatstva					.09
	Istopolni brakovi					-.25**
	Građanske slobode	.06	.05	2.84**	8, 231	-.07
	Imigracija					.01
Korak 3	Zaštita životne sredine					.06
	Autoritarnost	.07	.01	2.67**	10, 231	.13
	Religioznost					.06
Korak 4	Interesovanje za politiku	.06	/	2.26*	12, 231	-.02
	Obrazovanje					-.04
Korak 5	TV RTS					.14*
	TV PINK					-.06
	TV N1					.07
	TV PRVA	.13	.07	2.77**	19, 231	-.16
	TV B92					.22**
	TV HEPI					.13
	TV NOVA S					.06

Diskusija

Jedno od ključnih pitanja u okviru proučavanja političkog ponašanja u demokratskim sistemima tiče se razumevanja mehanizama na kojima počiva percepcija političkih aktera/ki, lidera/ki i političkih stranaka. Teorijska razmatranja i empirijska proučavanja u ovoj oblasti organizovana su oko debate u kojoj meri političke stranke prate, a u kojoj diktiraju javno mnjenje. Dok jedna perspektiva ističe značaj unutrašnjih individualnih činilaca (vrednosti, politički stavovi, osobine ličnosti, strukturalno us-

lovljene individualne karakteristike), koji građanima i građankama služe kao kriterijumi za procenu i odabir iz političke ponude, druga zagovara ideju da političke elite diktiraju oko kojih pitanja će se voditi politička debata unutar društva i kao ključne mehanizme ističe socijalni uticaj i učenje. Od uvođenja višestranačja, i domaća empirijska istraživanja pokušala su da rasvetle taj problem kroz ispitivanje načina na koji građani/ke na mentalnom planu organizuju političke stranke (struktura stranačkih evaluacija), kao i od kojih činilaca njihove percepcije zavise. Iako su ove studije već na osnovu nalaza o strukturi mogli da zaključie da se političke stranke uglavnom ne evaluiraju kroz prizmu vrednosti, političkih stavova i osobina ličnosti, za objašnjenjem mehanizama se uglavnom tragalo u ovom domenu. Studija prikazana u ovom radu nastavlja tradiciju ispitivanja strukture stranačkih evaluacija, ali nastoji da kontrastira dva pretpostavljena mehanizma njihovog porekla (individualne karakteristike građana/ki kao prizma za evaluaciju nasuprot socijalnom uticaju kroz medije).

Prvi cilj ove studije bio je da se ispita struktura stranačkih evaluacija, odnosno da se na osnovu međusobne povezanosti pojedinačnih procena uoče potencijalni organizacioni principi (latentne varijable) u percepcijama političkih stranaka, a stranke grupišu u ograničen broj faktora. Na osnovu sadržaja faktora može se zaključivati o organizacionom principu, odnosno o kriterijumu na osnovu kog se različite stranke grupišu na određenom faktoru. Naša analiza ukazala je na postojanje tri faktora, pri čemu je prvi okupio stranke građanske opozicije, drugi stranke režima, a treći stranke nacionalne opozicije. U poređenju sa prethodnim analizama strukture stranačkih evaluacija u domaćem političkom kontekstu, naši nalazi ukazuju na kontinuitet u pogledu glavnih organizacionih principa u opažanju političkih stranaka, ali i na diferencijaciju stranačke ponude. Kao i prethodne studije, i naša ukazuje da se u percepcijama građana/ki jasno odvajaju stranke režima i opozicije, no po prvi put i stranke opozicije se dele na dva stranačka bloka. U kontekstu predizborne kampanje i dilema u pogledu koalicionog nastupa dela građanske opozicije i dogovora o nenapadanju unutar celokupne opozicije, naši nalazi ukazuju da su građani i građanke koaliciju Ujedinjeni za pobeđu Srbije (SSP, DS, PSG i NS) opažali kao koherentnu, kao i blisku sa koalicijom MORAMO, uprkos odvojenom nastupu u predizornoj kampanji. Stranke nacionalne opozicije formiraju zaseban blok u percepcijama građana/ki, što može biti posledica različite programske orijentacije od ostatka opozicije, nepoštovanja dogovora o međusobnom nenapadanju opozicije, ali i većeg prisustva u medijima u odnosu na stranke građanske opozicije. Iako su tokom predizborne kampanje iznošene sumnje u opozicioni status pojedinih stranaka nacionalne opozicije, u percepcijama glasača i glasačica, takve sumnje se ne očitavaju iz uočene strukture. I stranke režima opažane su kao jedinstven blok, uprkos različitom pozicioniranju u kontekstu međunarodne politike tokom kampanje.

Kao i u prethodnim studijama, ovakvo strukturisanje strančke scene teško je objasniti dominantnim jednodimenzionalnim i dvodimenzionalnim modelima političkih ideologija. Da se stranke pozicioniraju prvenstveno na dimenziji levica-desnica ili liberalne-konzervativne, struktura stranačkih evaluacija mogla bi se opisati jednim faktorom sa kojim bi različiti blokovi stranaka bili povezani pozitivno ili negativno, što nije slučaj u našoj studiji, niti u sličnim prethodnim. Takođe, ne čini se ni da dvodimenzionalni model sa socijalnom i ekonomskom levicom-desnicom dobro opisuje strukturu naših podataka. Analiza pojedinačnih korelacija stranačkih evaluacija pokazuje da su jedine dve stranke između kojih postoji supstancijalna afektivna polarizacija SNS i stranke koalicije Moramo. Simpatisanje bilo koje druge stranke ne podrazumeva antipatiju prema nekoj drugoj stranci i obrnuto. Simpatisanje stranaka iz pojedinačnih blokova nije ni u kakvoj ili je u vrlo slaboj vezi sa simpatisanjem stranaka iz drugih blokova. Za glasače/ice jednog bloka kognicije o strankama drugog bloka ili nisu koherentno organizovane ili se organizuju prema sasvim različitim kriterijumima. Ovakvo stanje može biti posledica: 1) medijske polarizacije, odnosno različite dostupnosti medija različitim strankama i/ili različitog medijskog uokviravanja stranaka iz različitih blokova, 2) posledica odsustva ideološke polarizacije političke ponude, no osnovu koje bi i građani/ke sagledavali stranke, 3) različite političke motivacije glasača/ica različitih političkih blokova (bilo da ona proističe iz vrednosti, stavova, ličnosti ili strukturalnih prilika), iz koje proističu i različiti kriterijumi za evaluaciji političkih stranaka.

Na uočene slabe korelacije između pozitivnog evaluiranja različitih blokova treba se osvrnuti i u kontekstu potencijalnog pomeranja glasača i glasačica. Iako je reč o vezama vrlo slabog intenziteta, one pokazuju da je u aktuelnoj situaciji potencijal za prelivanje veći na relaciji glasači/ce režima i glasači/ce nacionalne opozicije, kao i između glasača/ca građanske opozicije i glasača/ca nacionalne opozicije, budući da osobe koje simpatišu stranke režima imaju vrlo blagu tendenciju da simpatišu stranke nacionalne opozicije i obrnuto, a slična veza postoji i između glasača/ca stranaka građanske opozicije i glasača/ca nacionalne opozicije. Simpatisanje režima nije ni na koji način povezano sa simpatisanjem građanske opozicije (ni pozitivno, ni negativno). Svakako, krupnija programska pomeranja stranaka, promene u medijskoj reprezentaciji stranaka ili pak strukturalne promene u glasačkom telu (promene u životnom standardu, produbljenje klasnih razlika, itd.) imale bi i drugačije implikacije na potencijal za promene u stranačkoj orijentaciji.

Stranačke evaluacije dobar su prediktor glasačke orijentacije. Osim toga, njihov intenzitet govori i o snazi podrške građana i građanki koju uživaju različiti stranački blokovi. Najintenzivnije simpatije od svojih glasača/ica uživaju stranke režima, dok stranke opozicije imaju govoto upola slabiju podršku svojih glasača/ca. Ovo može biti posledica autentičnog entuzijazma, ali i heterogenosti opozicionih blokova. Moguće je da se nepoverenje u opozicioni status stranaka nacionalne opozicije ogleda u

sniženom intenzitetu simpatija. Intenzitet simpatija takođe može ukazivati na potencijal za prelivanje glasača/ica. Glasačko telo režima gaji izražene antipatije prema oba opoziciona bloka, dok su antipatije glasača nacionalne opozicije znatno niže za stranke režima i snažnije su prema strankama građanske opozicije. Glasaci/ce građanske opozicije imaju izražene antipatije prema strankama režima, ali i vrlo slabe antipatije prema strankama nacionalne opozicije.

Drugi cilj ove studije odnosi se na testiranje različitih prediktora stranačkih evaluacija, odnosno pokušaja da se opisana struktura stranačkih evaluacija objasni pomoću faktora poznatih iz literature i predloženih alternativnih mehanizama uticaja. S jedne strane, testirana je prediktivna moć niza individualnih karakteristika za koje se pretpostavlja da mogu da oblikuju subjektivne doživljaje političkih akterea (politički stavovi, autoritarnost, religioznost i sociodemografske karakteristike), dok je sa druge strane testirana prediktivna moć praćenja televizija koje na različite načine i u različitoj meri prikazuju rad različitih stranačkih blokova. Ni u našoj studiji, kao ni u prethodnim domaćim istraživanjima, ideološke orijentacije nisu mogle da objasne stranački rascep. Vrednosti su značajan organizator simpatija i antipatija isključivo za blok građanske opozicije. Osobe koje usvajaju vrednosti socijalnog liberalizma, izražavaju simpatije prema ovom bloku i obrnuto. Niska autoritarnost takođe je odlika osoba koje simpatišu stranke građanske opozicije. Iako su vrednosti povezane i sa simpatisanjem drugih stranačkih blokova, one nisu ključne i drugi faktori ih istiskuju kao kriterijumi koji su odgovorni za međusobno povezivanje simpatija prema strankama režima ili simpatija prema strankama nacionalne opozicije. Pre nego što ih prodiskutujemo, osvrnućemo se na ideološke korelate podrške strankama režime i desnoj opoziciji. Naši podaci ukazuju da režim uspeva da komunicira i sa društvenim i ekonomskim preferencijama građana i građanki, i to onim složajem preferencija koje nazivamo populizmo ili komunitarizmom (ekonomski liberalizam i socijalni konzervativizam). S druge strane, stranke režima apeluju isključivo na socijalnu ideološku dimenziju: kao što je navedeno, stranke građanske opozicije dopadaju se glasačima/cima koji dele vrednosti socijalnog liberalizma, a stranke nacionalne opozicije socijalno konzervativnim glasačima/cama. Možemo se zapitati da li stranke opozicije mogle proširiti svoju bazu ukoliko bi jasnije komunicirale svoje politike koje regulišu ekonomske odnose u društvu. Ipak, ove nalaze treba tumačiti oprezno, u svetlu teorijskog pristupa koji zagovara ideju stranaka kao socijalizatora političkih stavova.

S druga strane, praćenje različitih televizija pokazalo se kao moćan prediktor simpatija prema različitim stranačkim blokovima. Povrh vrednosti socijalnog liberalizma i niže autoritarnosti, češće praćenje televizija N1 i Nova S, a ređe praćenje RTS-a i Prve predviđa simpatije prema građanskoj opoziciji. Praćenje televizije Pink, a ređe praćenje televizije N1 najmoćniji je prediktor i objašnjava čak četvrtinu ukupne varijanse podrške režimu. Pored ovog prediktora, iako simpatizere/ke režima od-

likuje i viša autoritarnost i starija životna dob, drugi ključni prediktor je nisko interesovanje za politiku. I konačno, mediji su ključni prediktor i podrške strankama nacionalne opoziciji, iako je njihova prediktivna moć ovde znatno slabija. Iako su simpatizeri/ke nacionalne opozicije socijalno konzervativni/e, njihove stranačke simpatije najbolje objašnjava mlađa životna dob i praćenje televizije RTS i B92. Ipak, važno je napomenuti da nam u ovoj studiji izmiču moćniji prediktori nacionalne opozicione stranačke orijentacije. Sa svim analiziranim prediktorima uspjeli smo da objasnimo 30% razlika u podršci građanskoj opoziciji, 40% razlika u podršci režimu i tek 13% razlika u podršci nacionalnoj opoziciji.

Zaključak i ograničenja studije

Kakve odgovore naši nalazi nude u kontekstu debate sa početka diskusije? Da li glasači/ce stranke vrednuju tako što ih porede sa svojim unutrašnjim vrednosnim kriterijumima, procenjuju koliko su instrumentalne u zadovoljenju njihovih potreba ili im pak same stranke organizuju pogled na političku arenu kroz dostupne kanale socijalnog uticaja, pre svega kroz medije? Nalazi ove studije nedvosmisleno ukazuju na izuzetnu snagu medijskog uticaja u svim grupama birača. Praćenje samo jedne televizije može da objasni četvrtinu razlika u podršci strankama režima. Takođe, stranački rascepi u lokalnom kontekstu ne odvijaju se dominantno duž ideoloških linija. To nije bio slučaj ni tokom devedesetih godina, a kriza ideologije kod domaćih političkih stranaka sve je izraženija tokom poslednjih desetak godina. Ipak, medijski uticaj nema prevagu nad unutrašnjim kriterijumima kod svih stranačkih blokova. Vrednosti su i dalje važan organizujući kriterijum koji okuplja stranke građanske opozicije. U našoj analizi nismo uspjeli da identifikujemo osnovne organizacione faktore percepcija nacionalne opozicije, iako je u studiju uključen znatan broj njihovih glasača i glasačica. Utvrdili smo da su ovim strankama naklonjeniji mladi ljudi, ali ostaje nejasno i zašto. U narednim istraživanjima, bilo bi vredno sprovesti analize moderatorskih efekata političke sofisticiranosti, starosti i ideoloških orijentacija na uticaj medija na stranačke evaluacije.

Zaključke iznete u okviru prethodne diskusije treba razmatrati uzimajući u obzir različita ograničenja ove studije. Na prvom mestu, ovo istraživanje je sprovedeno na prigodnom uzorku ispitanika/ca. Iako je uzorak adekvatan, dovoljno varijabilan i obezbeđuje dovoljno statističke snage za zaključivanje o latentnoj strukturi i za testiranje modela predikcije, utvrđene nalaze nije opravdano generalizovati na populaciju, a sa posebnim oprezom treba razmatrati razlike u intezitetu stranačkih evaluacija. Na drugom mestu, trenutak u kom je studija sprovedena mogao je uticati na obrasce rezultata. Studija je sprovedena neposredno pred izbore, kada su pozornost na političke informacije i prisustvo stranaka u medijima i svesti građana/ki najintenzivniji. Nezavisno od konteksta izbora, im-

plikacije nalaza o stranačkim evaluacijama uvek treba razmatrati u kontekstu aktuelnih dešavanja na političkoj sceni. I konačno, osvrnućemo se i na operacionalizaciju zavisnih varijabli. Stranačke evaluacije u našoj studiji uključuju prvenstveno afektivnu komponentu percepcije stranke. Neki autori sugerišu da su više kognitivno bazirane stranačke evaluacije prediktivnije za glasačke preferencije (Mededović i Petrović, 2013), no glasačke preferencije nisu bile predmet naše studije, a utvrđeni nalazi, i struktura i intenzitet korelacija, u skladu su sa nalazima prethodnih studija, i onih koji su koristile afektivne, i onih koje su koristile kognitivne operacionalizacije stranačkih evaluacija. Drugi problem u pogledu zavisnih varijabli tiče se faktorskih skorova stranačkih evaluacija. Reč je o izvedenoj hipotetskoj varijabli koja ne mora nužno postojati u svesti glasača/ica u obliku u kom je opisana u studiji. Takođe, grupisanjem evaluacija nekoliko stranaka u jednu meru gube se finije informacije, a zaključke o evaluacijama stranačkih blokova ne možemo genrealizovati na pojedinačne stranke iz istih blokova. No, analiziranje predikcija za evaluacije pojedinačnih stranaka nadišlo bi obime jednog rada i otežalo opažanje opštijih tendencija, ključnih stranačkih rascepa, kao i izvođenje zaključaka sa širim implikacijama.

Structure and predictors of party evaluations during the 2022 elections in Serbia

Abstract

▼
The goal of the research was to examine the latent structure of evaluations of political parties during the 2022 elections in Serbia, as well as to test a set of socio-demographic (gender, age, education, standard of living), dispositional (political attitudes, authoritarianism and religiosity) and contextual predictors (information through different televisions) of extracted dimensions. In a study conducted in the week before the elections on a random sample of 636 adult citizens, it was determined that sympathy for the parties that participated in the parliamentary elections is organized into three mutually independent factors: 1) parties of the regime (SNS, SPS, SRS), 2) civil opposition parties (PSG, SSP, NDBGD, NS, DS, Ekološki ustanak, SDS) and 3) national opposition parties (Dveri, Suverenisti, DSS, Zavetnici). Regression analyses showed that the evaluations of the three mentioned party blocs can best be predicted based on the monitoring of different television channels. Sympathy for the regime's parties is best predicted by watching PINK TV and low interest in politics. Sympathies towards civil opposition parties can only be predicted using dispositional factors (attitudes and authoritarianism), in addition to watching N1 television. The predictive power of all the mentioned predictors was weaker in the modeling of sympathies towards the parties of the national opposition, where only younger age and watching TV RTS explain a modest percentage of differences in party evaluations. The results show that the party split in Serbia is not of an ideological nature, and that it is to a significant extent the product of social influence realized through media.

Key words:

party evaluation, voting behavior, ideological orientation, authoritarianism, media bias

Literatura

- Barabas, Jason, et al. "The question (s) of political knowledge." *American Political Science Review* 108.4 (2014): 840-855.
- Baron, Jonathan. "Cognitive biases in moral judgments that affect political behavior." *Synthese* 172.1 (2010): 7-35.
- Bieber, Florian. *Uspón autoritarizma na Zapadnom Balkanu*. Biblioteka XX vek, 2020.
- Bittner, Amanda. *Platform or personality?: the role of party leaders in elections*. OUP Oxford, 2011.
- Boonen, Joris, Eva Falk Pedersen, and Marc Hooghe. "The effect of political sophistication and party identification on voter-party congruence. A comparative analysis of 30 countries." *Journal of Elections, Public Opinion and Parties* 27.3 (2017): 311-329.
- Caprara, Gian Vittorio, et al. "Basic values, ideological self-placement, and voting: A cross-cultural study." *Cross-Cultural Research* 51.4 (2017): 388-411.
- Carpini, Michael X. Delli, and Scott Keeter. "Measuring political knowledge: Putting first things first." *American Journal of Political Science* (1993): 1179-1206.
- Carsey, Thomas M., and Geoffrey C. Layman. "Changing sides or changing minds? Party identification and policy preferences in the American electorate." *American Journal of Political Science* 50.2 (2006): 464-477.
- Chirumbolo, Antonio, and Luigi Leone. "Personality and politics: The role of the HEXACO model of personality in predicting ideology and voting." *Personality and Individual Differences* 49.1 (2010): 43-48.
- Costa, Patrício, and Frederico Ferreira da Silva. "The impact of voter evaluations of leaders' traits on voting behaviour: Evidence from seven European Countries." *West European Politics* 38.6 (2015): 1226-1250.
- Dancey, Logan, and Paul Goren. "Party identification, issue attitudes, and the dynamics of political debate." *American Journal of Political Science* 54.3 (2010): 686-699.
- Dulić, Jasminka D. "Konzervativne orijentacije i stranačke preferencije." *Srpska politička misao* 48.2 (2015): 153-172.
- Eberl, Jakob-Moritz, Hajo G. Boomgaarden, and Markus Wagner. "One bias fits all? Three types of media bias and their effects on party preferences." *Communication Research* 44.8 (2017): 1125-1148.
- Evans, Geoffrey. "Social class and voting." *The SAGE handbook of electoral behaviour* (2017): 77-98.
- Fortunato, David, and Randolph T. Stevenson. "Heuristics in context." *Political Science Research and Methods* 7.2 (2019): 311-330.
- Freedom House. *Nations in transit. Serbia - country profile*. Web. 20. Okt. 2022. URL: Serbia: Nations in Transit 2022 Country Report | Freedom House
- George, A. L., and J. L. George. "Presidential Personality and Performance. Boulder, CO." (1998).
- Goren, Paul. *On voter competence*. Oxford University Press, 2013.

- Goren, Paul. "Party identification and core political values." *American Journal of Political Science* 49.4 (2005): 881-896.
- Highton, Benjamin, and Cindy D. Kam. "The long-term dynamics of partisanship and issue orientations." *The Journal of Politics* 73.1 (2011): 202-215.
- Jost, John T., Christopher M. Federico, and Jaime L. Napier. "Political ideology: Its structure, functions, and elective affinities." *Annual review of psychology* 60.1 (2009): 307-337.
- Jović, Nikola, Jakšić, Ivana, i Krstić, Milan. „Anksioznost u doba izbora: Izborna ponašanje glasača u kontekstu Rusko-ukrajinskog rata." *Srpska politička misao* 4 (2022): 275-305.
- Kovačević, Despot. "The role of media in fair and democratic elections: The problem of a'functional campaign'in Serbia." *CM: Communication and Media* 14.46 (2019): 153-182.
- Kovačević, Despot. "Uticaj potpunih i parcijalnih društvenih rascepa na partijske sisteme-uporedna analiza zemalja bivše SFRJ." *Sociologija* 62.3 (2020): 354-377.
- Kovačević, Despot Đ. *Institucionalizacije partija i partijskih sistema u zemljama bivše SFRJ*. Diss. Univerzitet u Beogradu-Fakultet političkih nauka, 2019.
- Kovačević, Despot. „Uticaj internih partijskih odnosa na demokratiju." *Srpski izazovi - u svetlu globalnih trendova treće decenije 21. Veka*. Ured. Jovan Komšić i Aleksandra Popović. Beograd: Fondacija Konrad Adenauer, 2021.
- Kuzmanović, Bora, and Nebojša Petrović. "Ciljevi i očekivanja kao činioci stavova prema političkim strankama." *Sociološki pregled* 44.3 (2010): 453-470.
- Leeper, Thomas J., and Rune Slothuus. "Political parties, motivated reasoning, and public opinion formation." *Political Psychology* 35 (2014): 129-156.
- Lenz Gabriel, S. "Follow the Leader." *How Voters Respond to Politicians' Policies and Performance* (2012).
- Ludeke, Steven G., Camilla N. Klitgaard, and Joseph Vitriol. "Comprehensively-measured authoritarianism does predict vote choice: The importance of authoritarianism's facets, ideological sorting, and the particular candidate." *Personality and Individual Differences* 123 (2018): 209-216.
- Međedović, Janko, and Boban D. Petrović. "Predictors of party evaluation in post-conflict society: The case of Serbia." *Psihologija* 46.1 (2013): 27-43.
- Mihailović, Srećko. „Levica i desnica u Srbiji." *Političke stranke i birači u državama bivše Jugoslavije*. Ured. Zoran Lutovac. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, Institut društvenih nauka, 2006.
- Norpoth, Helmut. "From Eisenhower to Bush: Perceptions of candidates and parties." *Electoral Studies* 28.4 (2009): 523-532.
- Orlović, Slaviša. "Prezidencijalizacija partija u Srbiji." *Politički život* 14 (2017): 7-25.
- Orlović, Slaviša. „Smanjenje izbornog praga - fragmentacija i bojkot izbora - polarizacija partijskog sistema Srbije." *Dijalog o izborima 2020*. Ured. Milan Jovanović i Dejan Milenković. Beograd: Fakultet političkih nauka, 2020.
- Petrović, Boban, and Janko Međedović. "Temporal changes in the evaluation of political parties: Does evaluation of political parties reflect attitudinal ideologies?." *Primenjena psihologija* 10.4 (2017): 499-520.
- Reiljan, Andres. "'Fear and loathing across party lines'(also) in Europe: Affective polarisation in European party systems." *European journal of political research* 59.2 (2020): 376-396.
- Spasojević, Dušan. "Transforming Populism-From Protest Vote to Ruling Ideology: The Case of Serbia." *The new politics of decisionism* (2019): 125-140.

- Dušan, Spasojević, and Stojiljković Zoran. "The presidentialisation of political parties in Serbia: Influence of direct elected president." *The presidentialisation of political parties in the Western Balkans*. Palgrave Macmillan, Cham, 2019. 49-71.
- Stojiljković, Zoran, and Dušan Spasojević. "Populistički Zeitgeist u "proevropskoj" Srbiji." *Politička misao: časopis za politologiju* 55.3 (2018): 104-128.
- Swedlow, Brendon. "Beyond liberal and conservative: Two-dimensional conceptions of ideology and the structure of political attitudes and values." *Journal of Political Ideologies* 13.2 (2008): 157-180.
- Todosijević, Bojan. "Left-right ideology: Its meaning and effects on party preferences in Serbia." *Sociološki pregled* 50.2 (2016): 161-178.
- Todosijević, Bojan, and Zoran Pavlović. *Pred glasačkom kutijom: Politička psihologija izbornog ponašanja u Srbiji*. Institut društvenih nauka, 2020.
- Tomz, Michael, and Robert P. Van Houweling. "Candidate positioning and voter choice." *American Political Science Review* 102.3 (2008): 303-318.
- Vladisavljević, Nebojša. *Uspom i pad demokratije u Srbiji*. Beograd: Arhipelag, 2019.
- Wagner, Aiko, and Bernhard Weßels. "Parties and their Leaders. Does it matter how they match? The German General Elections 2009 in comparison." *Electoral studies* 31.1 (2012): 72-82.

Prilog 2. Deskriptivna analiza evaluacija pojedinačnih stranaka

	Glasači stranaka režima		Glasači stranaka građanske opozicije		Glasači stranaka nacionalne opozicije		Ukupno	
	AS	SD	AS	SD	AS	SD	AS	SD
Srpska napredna stranka (SNS)	3.51	1.24	1.26	0.67	1.63	0.87	1.95	1.28
Socijalistička partija Srbije (SPS)	3.20	1.06	1.38	0.75	2.00	1.15	2.05	1.20
Stranka slobode i pravde (SSP)	2.10	0.98	3.46	1.25	2.15	1.02	2.66	1.30
Narodna stranka (NS)	2.12	0.99	2.88	1.19	2.16	0.89	2.44	1.13
Demokratska stranka (DS)	2.09	1.01	2.90	1.07	2.19	1.05	2.43	1.11
Pokret slobodnih građana (PSG)	2.06	1.04	3.18	1.11	2.33	1.07	2.60	1.18
Dveri	1.94	1.06	2.03	1.16	2.63	1.43	2.20	1.24
Ne davimo Beograd (NDBGD)	2.00	1.03	3.50	1.14	2.45	1.27	2.75	1.31
Demokratska stranka Srbije (DSS)	2.28	1.14	2.46	1.06	2.96	1.34	2.49	1.18
Zavetnici	2.38	1.30	1.86	1.06	2.68	1.41	2.27	1.29
Srpska radikalna stranka (SRS)	2.59	1.20	1.37	0.77	1.80	0.95	1.86	1.09
Socijaldemokratska stranka (SDS)	2.04	0.97	2.52	1.18	2.09	1.02	2.25	1.10
Ekološki ustanak	2.25	1.14	3.84	1.09	2.93	1.20	3.09	1.30
Suverenisti	1.97	1.01	2.43	1.22	2.88	1.42	2.43	1.27

Prilog 3. Interkorelacije evaluacija pojedinačnih stranaka i dispozicionih prediktora

	Državne intervencije u ekonomiju	Raspodela bogatstva	Istopolni brakovi	Građanske slobode	Imigracija	Zaštita životne sredine	Autoritarnost	Religioznost	Interesovanje za politiku	Starost	Obrazovanje	Životni standard
Srpska napredna stranka (SNS)	.16*	.07	-.16**	.18**	.12*	.24**	.30**	.15**	-.21**	.16**	-.01	-.02
Socijalistička par- tija Srbije (SPS)	.15**	.07	-.15**	.03	.06	.14**	.28**	.16**	-.21**	.13**	-.04	.13**
Stranka slobode i pravde (SSP)	-.14**	.04	.20**	-.03	-.22**	-.05	-.23**	-.16**	.12*	.03	.06	.01
Narodna stranka (NS)	-.10	-.03	.17**	.03	-.15**	-.02	-.13**	-.02	.01	.01	.05	-.01
Demokratska stranka (DS)	-.13**	.05	.20**	-.03	-.19**	.08	-.18**	-.09	.01	.01	-.01	-.08
Pokret slobodnih građana (PSG)	-.12*	.03	.21**	-.08	-.22**	-.08	-.28*	-.13**	.13*	-.01*	.01	.03
Dveri	-.01	-.05	-.24**	-.09	.16**	-.03	.20**	.18**	.01	-.02	-.02	.10*
Ne davimo Beo- grad (NDBGD)	-.12**	.08	.30**	-.17**	-.20**	-.24**	-.43**	-.24**	.17**	-.07	.03	-.02
Demokratska stranka Srbije (DSS)	.06	.05	-.04	.01	.03	.06	.09	-.04	.05	-.08	-.08	.01
Zavetnici	.10*	.07	-.22**	-.02	.13**	.10*	.30**	.24**	-.17**	-.01	-.05	.10
Srpska radikalna stranka (SRS)	.06	.09	-.21**	.07	.07	.17**	.28**	.18**	-.17**	-.08	-.07	.13**
Socijaldemokrat- ska stranka (SDS)	-.05	.06	.08	-.03	-.15**	.02	-.11*	-.07	-.03	-.01	.01	.07
Ekološki ustanak	-.08	-.02	.30**	-.12*	-.15**	-.28**	-.37**	-.23**	.24**	-.10	.05	-.01
Suverenisti	.08	-.06	-.06	-.10	-.11*	-.02	.06	.05	.10	-.14**	-.02	.03

https://doi.org/10.18485/fpn_pz.2022.23.6

UDK 659.2:308(497)

Medijsko uokvirivanje Ujedinjenih Arapskih Emirata na Zapadnom Balkanu²

Sažetak

U ovom radu predstavljani su rezultati prve faze istraživanja koje ima za cilj da sagleda kako su Ujedinjeni Arapski Emirati i teme u vezi sa Ujedinjenim Arapskim Emiratima prikazani u onlajn medijima na Zapadnom Balkanu. Oslanjajući se na teorije medijskog uokvirivanja i kritičku analizu diskursa namera ove studije je da istraži kako se konstruišu vodeći narativi o Ujedinjenim Arapskim Emiratima na Zapadnom Balkanu. Osnovna premisa je da se Ujedinjeni Arapski Emirati tokom izveštavanja smeštaju u okvire koji direktno utiču na evropocentričnu percepciju publike o ovoj državi i njenoj kulturološkoj, ekonomskoj i političkoj ulozi u savremenom svetu. Prva faza istraživanja - određivanje procesa uzorkovanja, prikupljanje podataka i uvid u preliminarne rezultate - predstavljena je u ovom radu uz teorijski i metodološki okvir istraživanja i nagoveštava da se narativi o Ujedinjenim Arapskim Emiratima zasnivaju na stereotipnom i senzacionalnom izveštavanju gde su UAE predstavljeni kao autoritarna država i raj za bogate. U drugoj fazi istraživanja biće obavljena kvalitativna i kvantitativna analiza sadržaja uzorkovanih medijskih tekstova, kao i detekcija dominantnih novinarskih diskursnih strategija.

Ključne reči:

Ujedinjeni Arapski Emirati, medijsko izveštavanje, Zapadni Balkan, medijsko uokvirivanje

[1] danica.piper@zu.ac.ae

[2] Research in Progress; Istraživanje je podržano programom finansiranja naučno-istraživačkih projekata *Zayed University Start Up Grant* (R21024).

Uvod

Tokom poslednjih osam godina ekonomski uticaj Ujedinjenih Arapskih Emirata³ na Zapadnom Balkanu je u stalnom porastu (Bartlett et al, 2017). To je dovelo do osnaživanja ekonomskih odnosa između Ujedinjenih Arapskih Emirata (UAE) i Srbije, Bosne i Hercegovine i Crne Gore. Prisustvo emiratskih investicija u regionu je značajno uticalo i na medijsko izveštavanje o temama koje se odnose na UAE. Medijsko prisustvo tema u vezi sa ovom zemljom posebno je postalo vidljivo tokom pandemije virusa korona kada su Emirati aktivno učestvovali u obezbeđivanju medicinskih sredstava i vakcina za države regiona u skladu sa humanitarnom državnom strategijom kojom su obezbedili pomoć za više od 128 država sveta (MOFA, 2021).

Imajući u vidu uticaj medija na način kako sagledavamo i razumemo svet u kojem živimo, a istovremeno uzimajući u obzir gore pomenuti uticaj Ujedinjenih Arapskih Emirata na region Zapadnog Balkana, glavni doprinos ovog istraživanja je predstavljanje i analiza prisutnih medijskih okvira o UAE i temama u vezi sa UAE u regionu. Pored pregleda postojećih medijskih okvira uočenih u medijskoj praksi, biće date preporuke za druge okvire izveštavanja koji bi omogućili balansirano i tematski raznovrsno izveštavanje. Rezultati istraživanja mogu pomoći u razvoju relevantnih diplomatskih poteza država u regionu i UAE koji se najčešće ogledaju u kreiranju strategija meke diplomatije posredstvom medija i u procesima kulturne diplomatije.

Iako je još tokom postojanja Savezne Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) tadašnja državna avio-kompanija JAT godinama imala redovan direktan let ka Dubaiju, Srbija i UAE gotovo deceniju i po od početka raspada nekadašnje SFRJ nisu ostvarivale ekonomsku i političku saradnju. U istom periodu UAE u mnogim regionalnim medijima skoro da nisu

[3] Dalje u tekstu ravnopravno uz pun naziv države navodi se i skraćenica UAE.

postojali kao tema. Tek 2007. godine su dve države uspostavile diplomatske odnose, ali se na otvaranje ambasada čekalo još punih sedam godina, kada su otvorene ambasade u Beogradu i Abu Dabiju (RTS, 2014). Nakon toga, UAE postaju značajno prisutniji, ali su mediji podeljeni prema tome kako vide dolazak te zemlje na naše prostore.

Emirati su vremenom postali značajan partner Srbije i država u regionu, kako politički, tako i ekonomski, pa se procenjuje da su emiratska ulaganja u Srbiju do 2022. godine premašila četiri milijarde evra (Slobodna Evropa, 2022). Od 2014. godine UAE su ulagale sredstva u srpsku nacionalnu avio-kompaniju Er Srbija otkupivši 49% odsto akcija pod okriljem pozajmice (Arabian Business, 2013), u poljoprivredna zemljišta i u projekat Beograd na vodi, a poslednje ulaganje je koncesija od 25 godina za postrojenje vode u Zrenjaninu. Kada je reč o drugim državama regiona čiji mediji su obuhvaćeni ovim istraživanjem, UAE ulaže u razvoj energetskog i poljoprivrednog sektora Bosne i Hercegovine (AKTA, 2022), a postoje i značajna ulaganja u IT sektor ove države. Emiratski kapital u Crnoj Gori ogleda se u razvoju tržišta nekretnina, a najpoznatiji projekat je Porto Montenegro u Tivtu koji je državni fond Dubaija u potpunosti otkupio 2016. godine (N1, 2016). Sve ovo su državni provladini mediji u Srbiji značajno promovisali, ističući da su UAE na taj način postali jedan od najvećih ekonomskih partnera Srbije i država u okruženju (Alo, 2022). S druge strane, opozicioni mediji, a uz njih i proevropske opozicione partije u Srbiji, žestoko kritikuju saradnju sa UAE (Nova, 2021). Često se u medijima navodi da je kapital iz UAE došao na ne potpuno transparentan način, i da je, recimo, baš Srbija odabrana za velike investicije zato što su regulative EU stroge, pa ni samim Emiracanima ne odgovara da većinski svoj kapital prebacuju u poslove u Uniji (Slobodna Evropa, 2022).

Hrvatska je, u tom smislu, specifičan akter Zapadnog Balkana, u ovom kontekstu drugačiji od tri već navedene države. Za razliku od dugogodišnjih strateških partnerstava zemalja iz svog okruženja, Hrvatska nije imala jake političke i ekonomske odnose sa Ujedinjenim Arapskim Emiratom. Naime, tek u poslednje dve godine UAE i Hrvatska ostvaruju značajniju ekonomsku saradnju (Tportal, 2022), što ukazuje na mogućnost da se uskoro otvori ambasada Hrvatske u ovoj arapskoj zemlji i da se uticaj Emirata proširi i ka trenutno "najmlađoj" članici EU.

Pored uticaja na Zapadnom Balkanu, Ujedinjeni Arapski Emirati u poslednjih nekoliko godina počinju da menjaju svoj spoljnopolitički pravac, pa se tako okreću sve više ka Kini, i donekle Rusiji, iako ne prekidaju dobre odnose sa Sjedinjenim Američkim Državama (Euronews, 2022). Takve geopolitičke prilike ukazuju na važnost ispitivanja uticaja UAE na globalne promene, ali i na lokalne politike i regionalna tržišta. U vezi sa tim, medijska uloga u ispitivanju datog uticaja jedna je od najvažnijih, zbog čega je i analiza medijskog izveštavanja o temama u vezi sa UAE logičan korak.

Teorijski okvir

Teorijski okvir ovog istraživanja je zasnovan na dva vodeća stuba – prvom, konstrukcionističkom, koji obuhvata teoriju socijalnog konstrukcionizma (Ber, 2001; Berger and Luckmann, 1967, etc) i ideje o diskurzivnim praksama u konstrukciji medijskih narativa (Van Dijk, 1988; Van Dijk 2008); i drugom koji obuhvata teoriju medijskog uokvirivanja (Entman, 1993; Entman 2008; Gitlin, 1980, Lakoff, 2021, etc).

Vodeći se premisama socijalnog konstrukcionizma da ne postoji stvarnost po sebi (Ber, 2001), odnosno da je u diskursu konstruisano sve što možemo da imenujemo, medijske diskurse možemo razumeti kao organizovano predstavljanje znanja o svetu i tumačenje tog sveta. Prema Ber, „reči i rečenice ne pripadaju same po sebi nekom određenom diskursu: u stvari, značenje onoga što kažemo zavisi od diskurzivnog konteksta, opšteg pojmovnog okvira u koji su reči smeštene“ (Ber, 2001: 86). U tom kontekstu, narative o Ujedinjenim Arapskim Emiratom koji čine diskurs o UAE moramo analizirati dvojako – sagledavanjem konteksta u kojem se ova tema javlja i analizom jezičke organizacije teksta.

Kritičku analizu diskursa i razumevanje društvene uloge diskursa značajno je razvio francuski filozof Mišel Fuko (Michel Foucault) smišljajući diskurs pod okrilje kritičke teorije. Fuko je isticao da se „diskursi više ne razmatraju kao skupovi znakova [...], već kao prakse koje sistematski obrazuju objekte o kojima govore“ (Fuko, 1998: 54). Prema Fukou, diskurs nije samo deo jezika ili jezička formulacija kojom se iskazuje specifično znanje ili ukazuje na izvor moći, već je upravo izvor moći i znanja (prema: Fuko, 1998). Kritička analiza diskursa omogućava nam da tragamo za odgovorom na pitanje kako se posredstvom diskursa konstruiše stvarnost.

Pri analizi medijskog izveštavanja, kritička analiza diskursa omogućava istraživanje medijskih praksi putem kojih se formira medijsko predstavljanje određenih pojava, događaja, grupa i pojedinaca. Za potrebe ovog istraživanja u upotrebi je kritička analiza diskursa koju je kao pristup istraživanjima diskursa razvio Teun Van Dijk (Teun Van Dijk). Van Dijkov pristup podrazumeva sagledavanje konteksta u kojem se određeni sadržaj pojavljuje i detektovanje aktera moći koji imaju uticaj na oblikovanje analiziranog sadržaja. Važnost analize odnosa aktera moći i konteksta ogleda se u činjenici da javni diskurs oblikuju oni koji poseduju moć (Van Dijk, 2008). Akteri moći direktno utiču na medijsko izveštavanje tako što vrše namerne ili 'neutralne' izbore tema, sagovornika ili konteksta u kojima je određena tema predstavljena. Prema tome, „važan korak u istraživačkom procesu kritičke analize diskursa predstavlja razotkrivanje praksi centara moći putem kojih kreiraju dominantne diskurse na osnovu kojih stvaraju privid naturalizacije određenog društvenog poretka i tako prisvajaju i zadržavaju deo moći“ (Čigoja Piper, 2018: 250). Radi sprovođenja istraživanja o medijskom predstavljanju Ujedinjenih

Arapskih Emirata na Zapadnom Balkanu ovaj teorijski pristup je pogodan zato što omogućava da se sagleda ne samo stepen prisutnosti UAE u odabranim onlajn medijima, već i da se napravi pregled i analiza diskursnih strategija kojima novinari i novinarske konstruišu dominantne regionalne narative o Emiratima.

Ispitivanje dominantnih medijskih okvira o Ujedinjenim Arapskim Emiratima zasnovano je i na konceptu medijskog uokvirivanja. Pojam medijskog uokvirivanja, prema Robertu Entmanu (Robert Entman) podrazumeva odabir određenje teme i predstavljanje iste kroz određeni okvir informisanja, a kao koncept „nudi način kako da opišemo i razumemo moć tekstualno organizovane komunikacije“ (Entman, 1993: 51). Medijsko uokvirivanje, dakle, znači oblikovati znanje o određenoj temi, odnosno „izabrati vidove opažene stvarnosti i učini[ti] ih istaknutim u komunikacijskom tekstu i to promovisanjem pojedinačnih definicija problema kauzalnog tumačenja, moralne procene i preporučenog tretmana opisane stavke“ (Entman, 1993: 52). Uokvirivanje informacija na taj način oblikuje određene poglede na svet „kroz pažljivi i, često stručni, odabir odgovarajućeg pojmovnog sistema, odnosno jezika“ (Čigoja Piper, 2018: 248). I dok jezik posmatramo kao osnovni kanal prenošenja informacije, fokus uokvirivanja prenosi se na ideje. „Primarne su ideje, a jezik prenosi i evocira te ideje“ (Lakof, 2012: 168). Ideje predstavljene posredstvom jezika medija smeštaju se u okvire koji podrazumevaju svojevrsnu šematizaciju informacija. Poput mustre za vez, medijski okviri poigravaju se kognicijom publike, interpretacijom informacije, predstavljanjem poruke, selekcijom, naglašavanjem, isključivanjem i drugim tehnikama koje doprinose uokvirivanju ideja i formiranjem medijskih poruka (prema: Gitlin, 1980). Novinarska rutina i neophodnost brzine obrade i objavljivanja informacija zahtevaju ovakav vid šematizacije u svakodnevnom procesu izveštavanja.

Uokvirivanje, kako ističe Entman, služi da se definiše tema izveštavanja, proceni važnost teme i da se odredi odgovarajući pristup izveštavanju. U skladu sa tim, proces medijskog uokvirivanja možemo podeliti na tri celine: izbor informacije, proizvodnja informacije i njeno publikovanje.

Navedene celine u procesu medijskog uokvirivanja uvek su pod uticajem više faktora poput uređivačke politike medija, vrednosnog sistema novinara ili izvora informacije, moći uticaja zainteresovanih strana. „Medijski radnici svakodnevno donose brojne odluke o tome šta i na koji način da kažu, a te odluke su uslovljene okvirom koji formira njihov vrednosni sistem, kao i sadržajem informacije koja je oblikovana od strane izvora informacije“ (Čigoja Piper, 2018: 249). Te odluke utiču na prisustvo ili odsustvo određenih činjenica, što direktno utiče na način predstavljanja informacije. Javnost tako biva informisana kroz unapred dati okvir, što bitno određuje način kako će ista biti primljena i dekodirana.

Metodologija istraživačkog procesa

Studija koja je u toku sastoji se iz dve faze i obe su empirijski orijentisane. Prva faza istraživanja – određivanje procesa uzorkovanja, prikupljanje podataka i uvid u preliminarnu rezultate je sprovedena i predstavljena u ovom radu. Preliminarni rezultati omogućavaju pripremu druge faze istraživanja koja podrazumeva ispitivanje uočenih medijskih praksi pri izveštavanju o Ujedinjenim Arapskim Emiratima posredstvom kvantitativne i kvalitativne analize sadržaja i kritičke analize diskursa.

Prva faza istraživanja podeljena je na podfaze koje su omogućile efikasnost istraživačkog procesa: (1) određivanje procesa uzorkovanja, (2) prikupljanje medijskih tekstova, (3) selekcija medijskih tekstova prema postavljenim odrednicama u prvoj podfazi, (4) pregled jedinica analize i razvoj kategorija analize koje će biti u upotrebi u drugoj fazi istraživanja i (5) uvid u preliminarnu rezultate istraživanja.

U prvoj podfazi određeno je da će za potrebe analize biti uzorkovani onlajn medijski tekstovi sa najčitanijeg portala iz četiri odabrane države (Srbija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora i Hrvatska). Vremenski okvir od 24 meseca obuhvatio je period od 1. jula 2019. godine do 1. jula 2021. godine. Ključne reči koje su bile u upotrebi tokom pretraživanja i uzorkovanja tekstova su: *UAE, Ujedinjeni Arapski Emirati, Emirati, Abu Dabi, Dubai, Zajed*. Utvrđeno je da će biti uzorkovani svi dostupni medijski tekstovi u datom vremenskom okviru, a da će za dalji rad biti izdvojeni samo tekstovi u formi vesti ili proširene vesti. U drugoj podfazi odabrano je 528 vesti, a u trećoj podfazi selektovana su 493 teksta za buduću analizu. U četvrtoj podfazi pregledane su i detaljno pročitane sve jedinice analize i izvedena je kategorizacija analize za potrebe analize sadržaja i kritičke analize diskursa. U petoj podfazi, izvedeni su preliminarni rezultati i pretpostavke o mogućem toku istraživačkog procesa.

Preliminarni rezultati

Analiza izveštavanja o Ujedinjenim Arapskim Emiratima na najčitanijim onlajn portalima na Zapadnom Balkanu očekivano je pokazala porast interesovanja medija za ovu temu u delu država čiji mediji su praćeni radi uzorkovanja sadržaja (Srbija; Bosna i Hercegovina). Tekstovi su uzorkovani sa četiri internet portala – Blic (Srbija), Vijesti (Crna Gora), Klix (Bosna i Hercegovina) i Dnevnik (Hrvatska). Ukupno su izdvojena 493 teksta za koje je utvrđeno da odgovaraju postavljenim okvirima buduće analize. Od ukupnog broja uzorkovanih jedinica, najveći broj medijskih tekstova je objavljen na portalu Blic (318). Na portalu Klix objavljeno je 128 tekstova, Vijesti su objavile 30 tekstova u istom periodu, dok je na Dnevniku pronađeno 17 članaka.

Prvi pregled izdvojenih medijskih tekstova ukazao je na dominantno prisustvo političkih i ekonomskih tema, kao i tema iz oblasti zabave. Teme

iz oblasti zdravstva takođe su često uočene u uzorku, ali se one odnose isključivo na izveštavanje o temama u vezi sa pandemijom virusa korona. Povod izveštavanja je uglavnom događaj (najčešće protokolarni i odnosi se na diplomatske susrete lidera UAE i lidera država regiona), ili pseudo događaj (uglavnom u političke svrhe, kao što je izveštavanje o događajima koji se odnose na izgradnju Beograda na vodi, poput posete Aleksandra Vučića gradilištu najviše kule izgrađene u okviru tog projekta).

Naslovi uzorkovanih tekstova uglavnom su usko povezani sa sadržajem medijskog teksta, a najzastupljeniji su naslovi iz dve kategorije: informativni i klikbejt (clickbate). Primeri informativnih naslova su: (1) *NOVA MERA U UAE: Ko želi da prisustvuje događajima mora da se vakciniše*, (2) *Stefanović sa bin Zajedom: UAE nastavljaju saradnju sa Srbijom*, (3) *Izrael otvorio ambasadu u Abu Dabiju*, (4) *Brajović primio novoimenovanu ambasadorku UAE*, (5) *Prvi let Er Arabije iz Abu Dabija zakazan za 12. jul*, (6) *Arapi zainteresovani za investiranje u proizvodnju stočne hrane u BIH*, (7) *Izrael i UAE postigli povijesni dogovor o normalizaciji odnosa*.

Klikbejt naslovi, odnosno naslovi koji pozivaju na pristupanje tekstovima koji nisu u vezi sa naslovom ili navode na informacije koje nisu utemeljene na činjenicama, ogledaju se u sledećim primerima: (1) *Gluhi telefoni: kome je pomoć iz UAE namenjena - BIH ili Crnoj Gori?* (2) *CIA špijunira gotovo ceo svet, ali na ovu državu žmuri i to joj se može obiti o glavu*, (3) *Upucajte me, ali me ne šalžite kući: špijun koji je pomogao princezi Latifi da pobegne* (4) *EMIRATI PROBILI BARIJERU Četiri ključna razloga zašto je zalivsko kraljevstvo PRISTALO NA SPORAZUM SA IZRAELOM*.

Najčešće prisutni akteri vesti su politički lideri (Muhamed bin Zajed Al Nahjan, Aleksandar Vučić, Milorad Dodik), predstavnici emiratskih kompanija koje se navode kao partnerske kompanije u investicionim projektima i različitih privrednih društava i institucija iz regiona, zatim Ujedinjeni Arapski Emirati kao država i niz lokalnih aktera. Kada je reč o autorstvu uzorkovanih tekstova, najzastupljeniji su akronimi novinskih agencija i inicijali novinara. Ovaj rezultat istraživanja ukazuje nam na činjenicu da portali najčešće prenose vesti novinskih agencija o Ujedinjenim Arapskim Emiratima, te da izostaje medijska inicijativa koja bi omogućila kreiranje reportažnih i mnogih hibridnih sadržaja o potencijalno značajnim temama u vezi sa UAE. Pored toga, uočljiv je nedostatak novinara i novinarki koji su specijalizovani za izveštavanje o Bliskom istoku.

Sadržaj vesti i odnos novinara prema temi ukazuju na učestalo prisustvo namere senzacionalizacije informacija i oslanjanje na stereotipe o UAE. Senzacionalizaciju sadržaja potvrđuju novinarski stilski i lingvistički izbori atipični za faktografiju, kvalifikacije, ocene i procene. To pokazuju tekstovi vesti i proširenih vesti koji uključuju izraze poput: „gde je ćerka *autokratskog lidera* Dubaja „Emiratima *nikad neće biti oprošten sporazum sa Izraelom*“, „*sjajne*“ vesti iz Abu Dabija“ i druge. Emirat Dubai, turistički centar Ujedinjenih Arapskih Emirata, najčešće se predstavlja kroz dva stereotipa - kao grad luksuza i destinacija namenjena

isključivo imućnima: „zemlja šeika“, „grad milionera“, „svi voze presku-pa kola“, dok se Emiraćani predstavljaju kao strogi u pogledu verskih i običajnih normi, bez navođenja da pravila ne važe za rezidente i turiste u toj zemlji što dovodi do dezinformisanja čitalaca. U mnogim vestima vidljiv je i stepen neinformisanosti novinara o temi, kao i niz pravopi-snih i gramatičkih grešaka. Naime, grad Dubai u delu uzorkovanih vesti transkribovan je i menjan kroz padeže kao *Dubaj* i *Dubaju* (i *Dubajiju*). Detaljna analiza biće data u drugoj fazi istraživačkog procesa.

Preostali istraživački rad

Kako je ovo istraživanje bazirano na analizi sadržaja i kritičkoj analizi diskursa, u narednoj fazi istraživačkog rada biće sprovedena detaljna kvantitativna i kvalitativna analiza sadržaja uzorkovanih tekstova, kao i detekcija dominantnih novinarskih diskursnih strategija. Nakon reali-zacije druge faze, rezultati rada će biti predstavljeni u odgovarajućim naučnim publikacijama.

Media Framing of the United Arab Emirates in Western Balkan

Abstract

This paper presents preliminary results of the research about media framing of the United Arab Emirates in online media in Western Balkans. The intent of this study is to explore how leading narratives about the United Arab Emirates are constructed in the Western Balkans. The research design is developed on the concept of media framing and critical discourse analysis. The basic premise is that the United Arab Emirates is placed in media frames that directly affect the audience's Eurocentric perception of this country and its cultural, economic and political role in the modern world. The first phase of the research - determination of the sampling process, data collection and insight into the preliminary results - is presented in this paper along with the theoretical and methodological framework of the research. This review of this phase suggests that the narratives about the United Arab Emirates are based on stereotypical and sensational reporting where the UAE is usually presented as an authoritarian state or a paradise for wealthy people. In the second phase of the research, a qualitative and quantitative analysis of the content of the sampled media texts will be performed, as well as the detection of dominant journalistic discourse strategies.

Keywords

United Arab Emirates, media reporting, Western Balkans, media framing

Bibliografija

- Alo. Jul 2022. <https://www.alo.rs/vesti/politika/647858/aleksandar-vucic-muhamed-bin-zajed-vest> (pristupljeno 1. avgusta 2022).
- Akta. April 2022. <https://www.akta.ba/vijesti/bih/147275/bih-i-uae-unapreduju-saradnju-u-pla-nu-novi-projekti-i-investicije> (pristupljeno 1. avgusta 2022).
- Arabian Business. Avgust 2013. <https://www.arabianbusiness.com/industries/transport/eti-had-buys-49-of-serbia-s-jat-airways-for-200m-512117> (pristupljeno 4. avgusta 2022).
- Bartlett, W., Ker-Lindsay, J., Alexander, K. and Prelec T. 2017. The UAE as an Emerging Actor in the Western Balkans: The Case of Strategic Investment in Serbia, *Journal of Arabian Studies*, 7:1, 94-112.
- Ber, V. 2001. *Uvod u socijalni konstrukcionizam*. Beograd: Zepter Book World.
- Berger, P. and Luckmann, Th. 1967. *The Social Construction of Reality*. New York: Anchor.
- Fuko, M. 1998. *Arheologija znanja*. Beograd: Plato.
- Gitlin, T. 1980. *The Whole World is Watching: Mass Media in the Making and Unmaking of the New Left*. CA: University of California Press.
- Čigoja Piper, D. 2018. „Medijsko uokvirivanje stabilokratije u onlajn medijima u Srbiji“, *Srpska politička misao*, br. 1/2018, Institut za političke studije, Beograd, str. 245-264.
- Lakof, Džordž. 2012. „Uokvirivanje – kako povratiti javni diskurs“, u *Moć i mediji* (priredili: Jovan Čekić i Jelisaveta Blagojević). Beograd: FMK, str. 167-193.
- Entman, R. 1993. “Framing: Towards Clarification of a Fractured Paradigm”, *Journal of Communication*, 43 (4), 51-58.
- Entman, R. 2008. *Improving the Democratic Contributions and Economic Prospects of Traditional Journalism, discussion paper prepared for the Carnegie-Knight Conference on the Future of Journalism*. Cambridge, Mass.
- Euronews. Mart 2022. <https://www.euronews.rs/svet/fokus/40341/odnosi-sve-hladniji-saudijska-arabija-i-uae-odbili-razgovor-sa-bajdenom/vest> (pristupljeno 2. avgusta 2022).
- MOFA. 2021. <https://u.ae/en/information-and-services/justice-safety-and-the-law/handling-the-covid-19-outbreak/humanitarian-efforts> (pristupljeno 4. avgusta 2022).
- N1. Maj 2016. Zvanična publikacija dostupna na linku: <https://rs.n1info.com/region/a157979-porto-montenegro-prodat-fondu-iz-dubaija/> (pristupljeno 2. avgusta 2022).
- Nova. Januar 2021. <https://nova.rs/vesti/hronika/prevara-u-beogradu-na-vodi-spolja-glad-ac-a-iznutra-jadac/> (pristupljeno 1. avgusta 2022).
- RTS. April 2014. <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/1571525/sirenje-saradnje-sa-emiratima.html> (pristupljeno 1. avgusta 2022).
- Slobodna Evropa. Jul 2022. <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-emirati-biznis/31934921.html> (pristupljeno 1. avgusta 2022).
- Tportal. Mart 2022. <https://www.tportal.hr/biznis/clanak/poslovni-forum-dubai-hrvatska-okupio-stotinu-tvrtki-iz-hrvatske-i-uae-a-burilovic-poslovanje-mora-ici-dalje-unatoc-problemima-foto-20220306/print> (pristupljeno 1. avgusta 2022).
- Van Dijk, T. 1988. *News as discourse*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Van Dijk, T. 2008. *Discourse and Power*. UK: Palgrave.

Slobodan M. Penezić

Katedra za novinarstvo, Fakultet za sport,
Univerzitet UNION - Nikola Tesla¹

Jana M. Vasiljević

Katedra za unutrašnju arhitekturu i građevinsko inženjerstvo,
Akademija strukovnih studija Zapadne Srbije²

https://doi.org/10.18485/fpn_pz.2022.23.7

UDC 81'22:71/72(516)

Društvena getoizacija kao tačka preseka savremenih veza arhitekture i komunikacija

Apstrakt

Savremeni društveni procesi u aktuelnoj, digitalnoj-informacionoj eri, vode i ukrštanju proizvodnih procesa različitih društvenih sfera i ljudskih aktivnosti, poput oblasti komunikacija i arhitekture. Izvorne ideje i očekivanja u pogledu rezultata njihovih veza, međutim, doživljavaju svojevrsno „izokretanje“ u aktuelnoj stvarnosti, jer se umesto punog nestanka granica, realizacije oslobađajućih potencijala kroz nove oblike komunikacija i unapređenja kvaliteta življenja, formiraju savremeni oblici zatvorenosti i nove, fizički često nevidljive, razlike i granice. Analiza ukrštanja arhitekture i komuniciranja u novoj društvenoj realnosti je zato usmerena ka primeni novih komunikacijskih okvira u savremenim arhitektonskim projektima – na taj način – i ka funkcionisanju arhitekture kao svojevrsne parakomunikološke discipline u kontekstu korišćenja novih medija, stapanja virtuelnog i realnog prostora i njihove upotrebe od strane građana. Ovaj rad, stoga, ispituje da li novoizgrađena naselja i oko njih formirane zajednice podstiču nestanak granica i nastanak nove javne sfere u kojoj se revitalizuju i kategorije javnosti i javnog mnjenja, ili pak novu vrstu getoizacije kao rezultata savremene dehumanizacije životnih sredine, koja znači izolaciju pojedinaca

[1] Kontakt sa autorom: slobodan.penezic@fzs.edu.rs

[2] Kontakt sa autorkom: akademijana@gmail.com

ali i čitavih zajednica - na taj način i osnov za nove vrste podela i dalje nekontrolisanih i nedovoljno poznatih razmera.

Ključne reči

savremeno doba, arhitektura, komunikacije, nove tehnologije, urbanizacija, megalopolisi, društvena i kulturna getoizacija

Umesto uvoda

Rušenje „Berlinskog zida“, koje je u određenoj simboličkoj interpretaciji tumačeno i kao nagoveštaj punog trijumfa liberalne političke demokracije i tržišne ekonomije, trebalo je da bude i dodatno pogonsko gorivo za veru u davno proklamovanu ideju progresa, kao procesa koji će postepeno linearno dovesti do napretka u svim oblastima društva i u svitanje novog milenijuma označiti „kraj istorije“ kakvom smo je do tad poznavali. Vera u proces svojevrstne društvene nivelacije, koja će, kako se mislilo, dolazeći na „trećem talasu demokratizacije“, ukinuti i brojne nejednakosti koje su do tada ciklično izranjale (pojavljujući se svaki put u sve fatalnijem obliku), ipak se pokazala kao utopija, jer se u stvarnosti dogodilo svojevrstno „izokretanje“ - tačnije - nije se, kako vidimo, pokazalo kao opravdana prognoza, a ideje političkog pluralizma, vladavine prava i jednakih građanskih sloboda ostale su mahom na nivou ideala praktično teško ostvarivih čak i u tzv. demokratski naprednijim društvima.

Neutemeljena linearnost navedenih uverenja svoju praktičnu refleksiju danas doživljava u svim oblastima ljudskog angažovanja i društvenih aktivnosti. Analiza svake od njih, a samim tim i uporedno praćenje njihove razvojnosti, kao nesporno umreženih procesa, danas iz tog razloga može voditi i uočavanju onih tački preseka u kojima se ukrštaju njihove razvojne putanje, mahom donoseći i kraj iluzija po pitanju ranijih očeki-

vanja. Budući da vode slično oblikovanim ishodima, to znači i nužnost njihovog optimalnijeg sagledavanja – dugoročno i pokušaj konstatovanja optimalne mere savremenih tokova istorije koja se, utisak je, ipak i dalje iznova ponavlja na isti način (samo u novim oblicima), često sasvim suprotnom od početnih procena.

Kroz ovaj naučni rad se, stoga, pokušavaju istražiti postojanje i manifestacije savremenih veza dva takva primera (oblasti) – arhitekture i komunikacija, gde nove tehnološko-komunikacijske alatke nalaze svoju primenu u realizaciji arhitektonskih projekata, koji, s druge strane, za cilj imaju i nastanak savremenih životnih prostora koji bi trebalo da omogućе upotrebu instrumenata i modela funkcionisanja koje diktiraju upravo nove tehnologije, savremeni okviri komuniciranja i ekonomski kontekst koji ih primarno uslovljava. Posmatrajući relacije između ova dva polja, izvorno uspostavljene zarad uzajamnog podsticanja u prilagođavanju novim tokovima stvarnostima (koje definišu nove tehnologije, ali, pre svega, finansijski tokovi) želi se ispitati kontekst u kojem dolazi do „izokretanja“ izvorne logike i ciljeva i tako odgovoriti na pitanje rezultata veza ova dva polja u aktuelnoj društvenoj stvarnosti.

Ovaj tekst, na taj način, uporedo se analitički kreće kroz koordinate dva navedena polja. S jedne strane, unutar dimenzija bazičnih komunikoloških postavki i savremenih teorija tzv. prekograničnog komuniciranja zajedno oličenih, pre svega, u aktuelnom komunikacijskom kontekstu koji donosi uticaj novih tehnologija i interneta, dok se s druge posmatraju promene u savremenim urbanizacijskim kretanjima u kontekstu arhitekture prostora i njihovim realnim dometima u društvenoj stvarnosti. Na taj način se sagledavaju procesi ukrštanja arhitekture i komunikacija, koji se posmatraju kroz analitičku optiku formiranu na osnovu radova autora različitih generacija, usmerenja i struka – od predviđanja nastanka savremenih tiranopolisa Sergija Lukača od pre više od dve decenije, preko tumačenja s početka 21. veka u analizama metropolisa Kevina Robinsa, praćenja urbanih prostorno-komunikacijskih tokova iz ugla Kastelsove paradigme tzv. Dualnog grada, Balovog objašnjenja preokretanja izvorne logike sa dolaskom „univerzalnog terminala“ i Debreovih zapažanja o fizičkoj urbanizaciji kao putu ka duhovnoj ruralizaciji i povratku šerijatskog zakona uz pomoć kompjutera. Oni se dalje u profesionalno-idejnom pogledu sagledavaju u Marejevim nalazima o formiranju savremenih prostora virtuelnih i kompozitnih realnosti, ali i u praktičnom smislu – kroz aktuelnu društvenu realnost u kojoj se događa povlačenje pojedinca u sferu privatnog koje primećuje Kanklini i pretvaranje krajnjih rezultata tih ideja u privatne-zatvorene prostore, o kojima piše Zanini.

U takvoj savremenosti, iz perspektive arhitektonsko-komunikacijskih veza se zato najpre mogu navesti brojna artistički usmerena postignuća, poput intervencija na tzv. mikro lokacijama, koje nemaju komercijalne pretencije u današnjoj društvenoj stvarnosti. Takve su instalacije i ideje poput Katedrale Petera Ejsnmana (Peter Eisenman Church), Van Gogovog puta (The Van Gogh-Roosegaarde cycle path), Hansmejeve

digitalne diskoteke (Hansmeyer Digital Discoteque) i posebno poznatog „Vremenskog projekta“ Olafura Elijasona (The Weather project, Olafur Eliasson). Aktuelna stvarnost takve resurse, međutim, po svemu sudeći, dalje modeluje i industrijalizuje zarad savremenih formi življenja. Šire primenjive, ali i prosečnoj publici svakako poznatije primere sličnih veza danas, stoga, predstavljaju oni primeri u kojima je očigledna komercijalizacija takvih i sličnih ideja, poput njujorškog Tajms skvera (Times Square) i razvoja novih, visotehnologizovanih urbanih centara na istoku, poput savremenih urbanih centara UAE – Abu Dabija i Dubajija – Dubajija ili kineskih megalopolisa. Ovakvi i slični primeri danas su ilustracija vrtoglavog tehnološko-komunikacijskog razvoja, koji se manifestuje i u arhitektonsko-urbanizacijskom pogledu, ali ujedno i novih vidova kontrole i limitiranja sloboda u svakom pogledu. Svojevrсни isečak ovakve komercijalno-potrošačke kulminacije, u određenom smislu, predstavljaju moderni šoping centri gde možete kupiti „sve na jednom mestu“, pa čak i unajmiti prostor da biste se tu nastanili i bili u mogućnosti da „direktnije“ nahranite svoje savremene potrošačke navike življenja, kako pokazuje skoriji primer iz jednog domaćeg tržnog centra.

Ovakvi primeri tako danas „uživo“ ilustruju praktičnu i komercijalnu manifestaciju savremenih veza arhitekture i komunikacija, u kojima se stapaju realno i virtuelno, a gde građani kao korisnici proizvoda ove sinergije (nekadašnji pasivni konzumenti) bivaju aktivni učesnici u njihovom daljem razvoju, ali, mahom nesvesni pravca i epiloga tog razvoja, tj. njihovih posledica po nove društvene okvire u kojima će sami morati da funkcionišu.

Nakon velikih očekivanja od efekata revolucionarne savremenosti, a zatim očiglednog epiloga svakolike „skučenosti“ u aktuelnom dobu, opravdanim se zato čini postaviti pitanje izneverenih nadanja i u kontekstu analize ove, svojevrsne komunikacijsko-arhitektonske dihotomije. Kao posebno važno pitanje se zato postavlja tema rezultata veza ova dva polja, koje se uočavaju na relaciji između novih oblika komunikacije s jedne i primene ekvivalentnih tehnologija u polju arhitekture s druge strane – stoga i dvosmernog uticaja i posledica tih veza na relaciji novi modeli komuniciranja-savremena percepcija arhitektonskog prostora, gde se kao logično nameće ispitivanje toga da li su arhitektura i komunikacija danas dominantno uslovljeni kreiranjem opšteg dobra ili su, ipak, skupa primarno determinisani ekonomskim faktorima, koji određuju i posledice procesa koje oni uzajamno ostvaruju?

Tehno-magistrale urbanizacije kao put u nematerijalnu geografiju i nerealna očekivanja

Aktuelni razvojne putanje unutar različitih društvenih oblasti su neretko, sasvim očigledno, zapravo slično usmereni i podupirući procesi, u kojima se razvojnost pojedinačnih sfera delatnosti i oblasti čovekovog

angažovanja naslanjaju jedna na drugu, pa su i u odnosu međuzavisnosti. Takav primer jesu i oblasti arhitekture, kao polja svojerodne praktične ljudske kreacije, i sfera komunikacije, kroz koju se oduvek realizuju bazične ljudske i društvene funkcije. Oni su kroz istoriju išli „ruku pod ruku“, unapređujući rezultate zajedničkih proizvodnih procesa, koji bi tako umreženi i u aktuelnom dobu trebalo da vode postizanju dobra po savremeno čovečanstvo.

Usložnjavanje savremenog sveta i novotehnološke inovacije koje premošćavaju stotine hiljada kilometara udaljenosti su, pak, uporedo uvećavale i važnost pitanja društvene orijentacije i komuniciranja u takvom, novom – digitalizovanom kontekstu, koja i dalje u svojoj suštini predstavlja proces razmene simbola među različitim akterima i pripadnicima različitih grupacija, tokom kojeg oni kreiraju (ili ne) zajednička značenja. Brojni su, međutim, pripadnici one struje mišljenja koji smatraju da se kultura i društvo u celini danas, u eri dominacije novih tehnologija, moraju posmatrati iz vizure kultura u pokretu, potpuno neomeđenih, ali ne samo u onom fizičkom pogledu. Džejms Kliford (James Clifford) tako naglašava da samo „ako usvojimo perspektivu takve, deteritorijalizovane kulture, zapravo možemo ispravno sagledati i prirodu promena koje nam se događaju poslednjih decenija i savremene aspekte sveta u kojem danas živimo“; a Manuel Kastels (*Manuel Castells*), stoga, opravdano konstatuje da je „današnja savremena kultura raspršena u dematerijalizovanoj geografiji, u okviru koje binarne opozicije poput one urbano-lokalno danas nikako ne stoje“ – on, s obzirom na globalnu umreženost, predlaže kao paradigmu „metaforu ‘Dualnog grada’ u okviru koje mesto, teritorija i granica i nemaju preteranu važnost, jer sa jedne strane imamo ‘powerless places’ a sa druge ‘placeless power’“ (navedeno prema Đorđević, 2008).

Ardžun Apaduraj (Arjun Appadurai) je istog mišljenja i zato smatra „da se bliži i kraj nacionalnih država omeđenih granicama i da se treba fokusirati na pojedinačne pejzaže poput tehnološkog ili ideološkog u okviru kojih se vrši povezivanje i komunikacija među najrazličitijim i najudaljenijim akterima“ (isto). Volfgang Zaks (Wolfgang Sachs) ovakav odnos – između „mesta (zemlje u kojoj živimo) i prostora (virtuelnih zajednica) – doživljava kao odnos lokalnog i univerzalnog“, dok Entoni Gidens (Anthony Giddens) tu relaciju predstavlja „odnosom prisustva i odsustva, tj. povlačenja iz realne stvarnosti da bi se u okvirima one virtuelne kompenzovao nedostatak realizacije određenih potreba u realnoj“ (isto). Sličnih razmišljanja je i Kevin Robins (Kevin Robins) koji ukazuje na to da su svetske metropole, poput Londona (koji on koristi kao paradigmu u svojim analizama), danas „najbolji primer nemogućnosti iscrtavanja granica, odnosno mešanja najrazličitih pojedinaca i kultura“. Ed Sodža (Edward Soja) zato predlaže „kreiranje nove geografske perspektive“, a Mark Poster (Mark Poster) tu perspektivu postavlja u okvir „virtuelne geografije“, odnosno novotehnološke zajednice (mahom zasnovane na internet tehnologijama), kao nove vrste javne sfere, koja

dopušta umrežavanja tih različitih aktera i kreiranje novih (danas logično - virtuelnih) identiteta.

Otuda i to da je tačka preseka i u slučaju dve ovde analizirane oblasti, pri početku onog što nazivamo savremenim dobom,³ bio optimizam u progres i njegove potencijale za koje se verovalo da će na „kraju istorije“ doneti samo pozitivne efekte čovečanstvu i u ova dva domena, ali i kroz proizvode njihove umreženosti. Nažalost, na posletku, reklo bi se, i utisak da je jednak i ishod ovih procesa, a koji se solidno ogleda i u društvenoj getoizaciji i atomizovanju pojedinca.

U ovakvoj funkcionalnoj postavci, a stoga i objektivnom ramu za tumačenje savremenih društvenih veza i okvira komuniciranja (i njihovih efekata), moraju se sagledavati i odnos i posledice veza savremenih to-kova komuniciranja i arhitekture.

Ogledalo relacija unutar analiziranih polja

Anticipirajući nadolazeće globalne vremene krajem 20. veka, ali i prateće utičuće faktore, Frensis Bal (Francis Ball) je na izmaku tog razdoblja dobro prognozirao da će „prostorno-vremenske granice kojima je uobičajni homo sapiens već tri miliona godina delio svet uskoro biti izbrisane“ (1997: 35). „Shodno sprezi optike i elektronike, vreme i prostor se ukidaju brzinom svetlosti i širenjem komunikacija: udaljeno postaje bliže, dok se u isti mah pojedinac sve više udaljava od svog suseda - to je kraj društva u obliku piramide u čijem se vrhu koncentriše glavna moć - rađa se novi prostor-vreme“ (Bal, 1997: 39). Kao zamajac ovih promena, on je video nove informatičke tehnologije koje će kreirati i nove komunikacijske transferzale jer je, kako je konstatovao: „povlačenje očigledno“, imajući u vidu to da se „nosioci informacije i tehnike budućeg informatičkog društva već preklapaju i mešaju pod zahtevnom vladavinom nove jedinstvene jedinice realizovane davno pre 1. 1. 1999, koju je ustanovila Unija zemaljske komunikacije, nova centralna banka znanja i kompjuterske zabave - bit“ (isto).

S druge strane, Čarls Dženks (Charles Jencks), uticajni teoretičar u oblasti arhitekture, nešto ranije, 1990. godine, takođe u trenucima iščekivanja efeketa „revolucionarnih“ društvenih promena, iz perspektive svoje oblasti pisao je da je „ukratko definisana, moderna arhitektura, zapravo univerzalni, intencionalni stil zasnovan na činjenicama novih konstruktivnih sredstava, prikladan novom industrijskom društvu koji ima cilj da menja društvo, kako u njegovom ukusi i percepciji, tako i po društvenom uređenju“ (447). S druge strane, ovaj autor je, međutim, konstatovao i to da su „postmoderna i kasnomoderna arhitektura začete

[3] U kontekstu analize ovog teksta, pojam „savremeno doba“ se tretira, pre svega, kao period nakon II svetskog rata, koji obeležavaju veliki naučni i tehnološki napredak i uspostavljanje kapitalističke ekonomije. On, na taj način, označava onaj vremenski period koji je blisko povezan s našim, tzv. sadašnjim vremenom, kao svojevrsnom perspektivom moderne istorije.

šezdesetih godina (20. veka, *prim. aut.*) kao reakcija na modernu arhitekturu i neke od njenih uočljivih promašaja” i da „tu između ostalog spada i očigledan neuspeh da se podstakne ubedljiv urbani razvoj i postigne delotvorna komunikacija” (1990: 452). Dženks još tada zato zaključuje da je, usled ovakvog epiloga, postmoderna arhitektura „razvila morfoloiju zasnovanu na gradskom tkivu, poznatiju kao kontekstualizam, kao i bogatiji jezik kulture zasnovan na metafori, istorijskim predstavama i duhovnosti” (isto).

Nastojeći da što bolje ilustruje ove promene, ali ujedno i svoja razmišljanja u vezi s njima, Dženks je na razmeđu ovih epoha analizirao i uticajne umetnike, poput Endija Vorhola (Andy Warhol), za koga navodi da je „jedan od onih koji kroz umetničke izraze prepoznaje ovu ironiju istorije, oličenu i u gubljenju kritičke i utopijske uloge avangarde, kao alternative masovnoj kulturi”, budući da je upravo on „formulisao i nihilistički zaključak takvog ishoda: novi umetnik stila je u krajnjoj liniji novac, i figurativno i bukvalno”, a što je, kako takođe primećuje zauvek ostao „mesijanski, kritički, ili čak društveni poziv za sve predvodnike” (1990: 446).

Kevin Robins, pak, iz komplementarne perspektive, u jednom od svojih radova citira Bogdana Bogdanovića (1995: 64, 46) koji je, kako navodi, konstatovao „da grad može funkcionisati kao kognitivni metod i sredstvo mišljenja, i da može funkcionisati kao interesantnije sredstvo nego što su nacija i nacionalna država” (navedeno prema Đorđević, 2008: 599). On zato sledi Bogdanovićevu ideju da je grad uvek funkcionisao kao „visokokompleksan i izrazito plodan epistemološki model”, pa konstatuje da London, kao model metropole koji on analizira, svojim stanovnicima „služi da ponovo promisle svoj odnos prema kulturi i identitetu”. Robins, stoga, opravdano podseća na to da je „ono što urbano postojanje podrazumeva, prema Bogdanoviću, svest o stvarnom prisustvu ljudi u gradskom prostoru koji poznaju i čije samo postojanje im pruža šansu da sa odgovornošću daju odgovor na pitanja o svom identitetu i orijentaciji – nacija tako postaje prostor identifikacije i identiteta, a grad postaje iskustveni i egzistencijalni prostor” (isto).

Savremeni globalizacijski procesi, posledično solidno oličeni i u krei-ranju onog što nazivamo „društvom spektakla”⁴, se u domenu manifestacije komunikacijsko-arhitektonskih veza kroz analitičku prizmu savremenih studija kultura, stoga, često sagledavaju u kontekstu urbanog razvoja novih oblika ljudskih naselja i u njima uspostavljenih zajednica, pa tako i kroz nastanak velikih, mišemilionskih gradova – tzv. megalopolisa. Ovaj razvojni proces u domenu izgradnje savremenih naselja i oko njih formiranih zajednica, međutim, kako možemo primetiti, često je rezultirao i

[4] Metafora koja je proistekla iz istoimenog dela francuskog filozofa Gi Debora (*Guy Debord*), u kojem on razmatra temu revolucije i slobode, zaključujući, između ostalog, da je u dolazećoj savremenosti po prvi put u istoriji prevaziđeno pitanje da li ljudi vole slobodu ili ne, jer su sada prisiljeni da je vole, ali da ona sada („novi dani”) više ne obećava ništa.

kreiranjem onoga što je Sergije Lukač⁵, takođe na prelasku iz minulog u 21. vek, nazivao (pribojavajući se takvih posledica) – tiranopolisima, tj. gigantskim gradovima koji su oličenje negativnih efekata nekontrolisane urbanizacije (on je još tad upozoravao i na ekološke posledice i neplan-sku gradnju). U njegovom tumačenju, oni bivaju logična posledica onoga što je imenovao kao paleokapitalizam⁶, a koji vidi kao naličje, ili tačnije – pervertiranu slike ranije očekivanih efekata vere u ideale neoliberalnog progressa. Lukač tako u jednom svom tekstu, nastalom pre više od dve decenije, a čiji naslov i danas opominje svojom zavodljivom simbolikom („Ključevi raja“)⁷, podseća da „ljudi najpre podignu grad, a onda grad učini ljude blagorodnim i srećnim ili neurotičnim i nesrećnim“, pitajući se i da li će i Beograd na početku 21. veka doživeti „sudbinu megalopolisa koji su postali ugnjetači svoji građana“. Analiziraju tadašnji generalni urbanistički plan, on je detaljno skicirao sve one aspekte koje treba imati u vidu u planiranju istog, opominjući na mogućnosti skretanja na trasu izgradnje „tiranopolisa“, što možemo izbeći samo ako se prethodno citirani zaključak stalno ima u vidu. Za opravdanost Lukačevih upozorenja danas, ipak, ne moramo otići u neki od svetskih višemilionskih gradova. Dovoljno je da se osvrenemo oko sebe, pa ćemo i u našem glavnom gradu (ali i drugim sredinama) – odnosno u našem lokalnom pejzažu – lako moći uočiti i sagledati razvojne procese o kojima je on davno pisao, i u njima analizirati i modele življenja koje oni indirektno propisuju.

Naime, savremeno doba, i te kako kotirano funkcijama i korišćenjem novih tehnologija i na njima zasnovanih komunikacija, uokvirilo je i dimenzije egzistencije i razvoja savremenog društva, koje je dominantno informatičko i računarsko – na taj način i – savremene tehnologizovane urbanizacijske procese i trendove u tom pogledu. U takvom egzistencijalnom okviru, savremena, tehno-globalizmom zaokupljena kultura, nesporno je interdisciplinarna, a umetničke forme hibridne. One zato zahtevaju i od oblasti savremene arhitekture da čini svoje pomake u tom pravcu, istražujući domene primene novih tehnologija, a kroz svoje nove koncepte analize i primene mogućnosti virtuelizacije, imaginacije, digitalizacije, dinamizma i futurizma. U savremenoj interdisciplinarnosti, prostori ljudskog duha i kreacije se na taj način uzajamno prožimaju i potpomažu čineći svojevrsne metaorganizme čiji „krvotok“ je dobrano zasnovan na radu i razvoju novih tehnologija. Dinamika i pojedinačni ishodi takvih kreacija su pak mahom determinisani ekonomskim faktorom, koji uslovljava i sam tehničko-tehnološki razvoj, a ne potencijalnim dobrim namerama samih kreatora. Nove tehnologije, koje su proizvod epohe u kojoj danas egzistiramo, podstiču tako uporedo i razvoj komunikacija, ali i arhitekture, gde nove tehnološko-komunikacijske alatke

[5] Legendarni novinar i jedan od osnivača Katedre za novinarstvo na FPN UB.

[6] U ovakvom njegovom tumačenju, potencijalni progresivni potencijali epohe kapitalizma, koji bi mogli doneti opšte dobro, preokreću se, regresiraju i vraćaju nas vekovima unazad, donoseći dobro (materijalno) samo manjim grupama ljudi.

[7] Tekst objavljen u nedeljniku NIN, 2000. godine.

postaju neophodan činilac novih arhitektonskih poduhvata, koji treba da vode izgradnji takvih zajednica u kojima bi novi komunikacijski kontekst bio primenljiv. Ne treba, ipak, posebno isticati važnost faktora finansija u tim procesima, kao podstičućeg ili limitirajućeg faktora, koji na taj način određuje i dinamiku „izvođenja ovih radova” i njihove rezultate u okviru šireg procesa savremene urbanizacije.

Imajući u vidu činjenicu da je tehnologija nesporni zajednički imenitelj razvoja i obe ove oblasti (komunikacija i arhitekture), a da se danas dominantno komunicira i društveno orijentiše uz pomoć slika, oslanjajući se na novemedijske forme, tj. interaktivnost i heterogenost njihovih sadržaja, današnji urbani prostori se, stoga, zarad njihovog boljeg sagledavanja, pretaču u takve, novotehnološke hipertekstove. Oni se dalje, na taj način, posmatraju i tumače, uzimajući u obzir i one eksterne faktore (poput ekonomije) koji dominantno kreiraju ambijent u kojem se ovi procesi realizuju.

Modeli i efekti veza u digitalnoj eri

Ekspanzija upotrebe računarskih tehnologija vezuje se za period druge polovine 20. veka, koji se naziva i „informacionom erom”. U toj epohi, kao nekoliko ključnih faza, nameću se najpre tzv. mejnfrjem era (*main-frame era*)⁸, koja danas označava početak razvoja računarstva šezdesetih godina minulog veka, kada više ljudi deli jedan računar. Nju je sledila tzv. *PC Personal Computers* era, kao faza razvoja personalnog računarstva, osamdesetih godina istog veka, kada čovek polako napušta tzv. realno okruženje i direktnije, kao individualni korisnik, uplovljava u svet računara, dok vrhunac, međutim, dolazi sa *UC Ubiquitous Computing* erom, koja označava eru razvoja sveprisutnog računarstva, a koja kreće početkom 21. veka, kada računari izlaze iz virtuelnog okruženja i praktično se integrišu u svet ljudi (Murray, 2003).

Revolucionarne promene u arhitektonskim tehnikama i medijima, bile su pak, u različitim fazama razvoja, očigledne najpre u domenu razvoja arhitektonskog crteža, zatim u upotrebi štampanih medija pa potom i industrijske proizvodnje, i na kraju - upravo kroz uticaj novih tehnologija i digitalnih medija, kada arhitektonski prostori bivaju bazirani na informacionim tehnologijama, kao novim pojavnim prostorima u arhitekturi. Arhitektura u novim medijima tada postaje nova arhitektura čoveka, mašine i interfejsa, gde je i sam pojam arhitekture neophodno redefinisati, s obzirom na činjenicu da u dobu interaktivnih i virtuelnih sredina nema jasne podele na tehnologiju i prirodu, koja utiče na to da i arhitektura mora proširiti svoje granice i definisati nove pojavnosti i karakteristike arhitektonskog prostora. Ove posledične promene u oblasti arhitekture

[8] Faza zasnovana na dominaciji velikih ih moćnih računara, koju su se, pre svega, koristili u industrijskim i državnim organizacijama za obradu tzv. podataka velikih razmera.

se ogledaju i u promenama u okvirima tzv. estetskog jezika, jer sve više „dominira estetika konceptualnog nad estetikom materijalnog” – konkretnije – „estetika dinamičkog i promenljivog i estetika informacije, gde arhitektura postaje algoritam, a arhitekta dizajner seta pravila ponašanja prostora, a ne njegovih vizuelnih karakteristika” (Brajković, 2017).

Veštačka inteligencija, nove tehnologije i novi mediji koje su one donele tako postepeno (ali sve brže) menjaju i kvalitet i ulogu arhitektonskog prostora, a principi arhitekture novih medija postaju interdisciplinarnost, dinamizam, evolutivnost, iluzija, simulacija, virtuelnost, umreženost, interaktivnost, matematika i kibernetika. Tačnije, uvećavanje prisutnosti informacionih mreža u polju arhitekture „stvara poseban nivo složenosti koncipiranja i realizacije, kao i jedinstveni karakter interaktivne arhitekture – interaktivni prostor nikada ne može biti isti, svaka interakcija je neponovljiv proces i svaki učesnik ostavlja lični trag u prostoru” (Krakowsky, 2008). Neke od konkretnih, lako uočljivih manifestacija, postaju i efekti tzv. digitalne revolucije u arhitekturi, koje, na primer, vidimo u krivim linijama i kružnim formama (primer zgrade „Gughajma” u Bilbou), zatim u matematičkim funkcijama (CAD tehnologije), implementaciji digitalnog dizajna (BIM tehnologije, 3D tehnologije...) i novim softverima za virtuelno stvaranje modela arhitektonskih objekata, provera i simulacije ponašanja objekata.

Neki od „novih pojava tipova arhitekture tako postaju:

- *pametna arhitektura;*
- *ekranska arhitektura (fasadne instalacije);*
- *svetlosna arhitektura (svetlosne instalacije);*
- *interaktivna arhitektura (arhitektura interaktivnih sistema);*
- *kinetička arhitektura (mobilna arhitektura);*
- *parametrička arhitektura (fluidna arhitektura);*
- *virtuelna i sajber arhitektura;*
- *organska arhitektura;*
- *eksperimentalna arhitektura (robotička, svemirska)”* (Brajković, 2017).

Prilično očigledno je, stoga, da je na delu i svojevrsna „pikselizacija” tzv. tradicionalne kulture koja olakšava svima pristup, pri čemu, ipak, sada nema tzv. direktnog dodira. S druge strane, savremene forme komunikacije, poput upotrebe tzv. novih medija, analiziraju se, kako nas Marej (Murray) upućuje, u prostorima virtuelnih i kompozitnih realnosti, interneta i video igara, interaktivne televizije i sličnih formi (2003). Vreme masovnog komuniciranja i masovne publike je takođe nesporno prošlo, ali upotreba digitalnih kanala komuniciranja i dalje nije dostigla fazu zasićenosti (što je, iz aktuelne perspektive, i upitno kao epilog), jer internet i dalje nije prisutan u svim domaćinstvima, kao ni pismenost digitalnog komuniciranja.

U kontekstu navedenih promena, nameće se, kao sasvim očigledno i opravdano, i pitanje autorstva, s obzirom na to da je autor i dalje tu, ali se

služi različitim formama, koje ga ponekad čine i neprimetnim. U internet kontekstu, autor sadržaja koji se multiplikovano šire mrežom je neretko sasvim nevidljiv (često i nebitan) i u nemogućnosti da kontroliše dalje procese nakon što taj sadržaj kreira i plasira u neku od internet „niša“. S druge strane, dolaskom novih medija nastupila je i era participacije u arhitekturi, u kojoj nije došlo do smrti pojma autora kao bezvremenog pojma duha, već određene tehnološki-specifične forme ovog pojma (Carpo, 2011). Autor tako, u savremenom kontekstu, omeđenom novim tehnologijama i novim medijskim alatkama, gubi punu kontrolu nad arhitektonskim delom, ali i kao kreator sadržaja i komunikator u okviru interneta na drugoj strani, dok sam korisnik, u oba slučaja (oba polja), postaje aktivni učesnik u oblikovanju i načinu upotrebe – i prostora i sadržaja.

Fransis Bal je na kraju minulog veka, stoga, opravdano konstatovao da „između tri sveta – informatike, audiovizuelnog i telekomunikacije – već nekoliko godina dolazi do sve većeg pretapanja i spajanja“ pa će „ubuduće nosači jednih medija koristiti da bi obezbedili usluge drugim medijima“ (1997: 37). On je, kako vidimo, na vreme uviđao da razvoj tehnologije vodi i razvoju uređaja koji integrišu pojedinačne mogućnosti nekadašnjih, omogućavajući višekanalnu komunikaciju („univerzalni terminal“, koji najavljuje Bal), koja će posledično koristiti i svim ostalim oblastima ljudskih aktivnosti i kreacija. Kao simbol takve, globalne komunikacije, univerzalni terminal je u interpretaciji Fransisa Bala, međutim, označavao i kraj geta u kojima su do tada različiti mediji bili zatvoreni od rođenja, a gde „sveprisutna digitalizacija započinje novu eru multimedija i globalne komunikacije“ (38).

Utisak iz stvarnosti koju svi danas živimo čini, međutim, da možemo konstatovati da je i u ovom slučaju otvaranje (kraj) jednog getoa značilo i novu getoizaciju, samo drugog tipa, tj. pre svega kulturološke vrste. Ona je posebno vidljiva u domenu kulture življenja i kulture svakodnevice u okvirima urbanih, novotehnološki kodiranih egzistencijalnih prostora, u koje smo svi dodatno samovoljno zatvoreni. Da li bi onda bilo preterano govoriti da i u ovom slučaju događanja „revolucionarnih promena“, izazvanih tehničko-tehnološkim inovacijama i pratećom verom u progres, možemo ponoviti ocene koje je Martin Hajdeger (*Martin Heidegger*) izricao još krajem prve polovine 20. veka, upozoravajući na mogućnost događanja „čudovišnog izokretanja“ u procesu progressa podstaknutom novim tehnologijama, a koje može voditi i negativnom epilogu (u praktičnom, ali i ontološkom pogledu), ukoliko se ove promene prihvataju bez prethodnog kritičkog otklona i uviđanja svih mogućih posledica?

Ka (ne)poznatom ishodu

U savremenom, digitalizovanom okviru funkcionisanja čovečanstva, fizičke granice praktično postaju nevažne, jer ih sve uspešnije „brišu“

brojne novotehnoške alatke, koje čoveka zavodljivo usisavaju u novi oblik društvene stvarnosti, kreirajući i nove oblike komuniciranja.

Istovremeno, u polju arhitekture se, po istom diktatu, takođe dešava nestanak granica između stvarnog i virtuelnog. Analizirajući arhitekturu prostora (pre svega unutrašnju) na početku 21. veka, i to primarno iz sebi bliske komunikološke perspektive, Lev Manovič (*Lev Manovich*) je takođe zapažao i pisao o tome da „radni prostor sada projektovan tako da (namerno) deluje kao metafora glavnih tema računarske kulture – interaktivnost, odustvo hijerarhije, modularnost” (2001: 257). Ovo njegovo zapažanje uporedno prati i još jedan, možda i suštinski zaključak, koji ukazuje na to da su „računarska baza i podataka i računarski 3D virtuelni prostor postali pravi kulturni oblici – glavni putevi koje koristi kultura da bi predstavila ljudsko iskustvo, svet i ljudsko postojanje u njemu” (2001: 259).

Ogledalo navedenih promena on, stoga, vidi upravo u dizajnu novih komunikacijskih formi, koje predstavljaju dva oblika u dizajnu novih medija, tj. arhitektura novih medija u domenu izgrade putanja ka „pristupu podacima i psihološkom uključivanju korisnika, koji se sukobljavaju unutar jedne te iste medijske stvari” (2001: 259-260). On pravovremeno uočava i to da se „poput suprotstavljanja površine i dubine u analizi i planiranja prostora, i suprotnost između informacija i uranjanja mogu smatrati posebnim slučajem opštije suprotstavljenosti koja odlikuje nove medije – suprotstavljenosti delanja i predstavljanja” (isto).

Posmatrajući savremeni kontekst ambijentalne arhitekture, Frenk Geri (Frank Owen Gehry), uticajni severnoamerički arhitekta⁹, u svojim javnim nastupima često primećuje takvo stapanje arhitekture koja se nalazi u domenima virtuelnog i arhitekture koja je realizovana, gde se mešanjem ove dve stvarnosti dolazi do prestanka poštovanja matrica i tzv. rastera u domenu arhitekture, ali, na taj način, i ograničavanja stvaralaštva. Takvo pomeranje granica tzv. tradicionalne arhitekture utiče na niz posledičnih efekata, pa je, primera radi, revolucija u konstruktivnim sistemima i materijalima obezbedila i mogućnost kreiranja apstraktnih formi, gde arhitektura više nije samo fizička kategorija, već i apstrakcija. Savremena arhitektura, sa svojim novouspostavljenim dimenzijama, direktno uranja u virtuelne sredine, ali čovek uporedo postepeno sve više gubi svoju nekadašnju prioritetnu poziciju. Stoga i arhitektura više nije samo u službi korisnika, već je i sam korisnik deo njenog interfejsa.

Deteritorijalizacija i stapanje prostora virtuelog i realnog u novu vrstu društvene stvarnosti, kao posledice progressa u koji se gotovo bezrezervo verovalo decenijama unazad, u savremenim arhitektonsko-komunikacijskim okvirima, međutim, uporedo vode i tokovima tehnourbanizaci-

[9] Frenk Geri je „ikona” savremenog građevinskog dizajna, čiji stil je zasnovan na tzv. skulpturalnom pristupu, a nazivaju ga i „apostolom metalnih manela”. Najpoznatiji je po svojim zgradama sa velikim zakrivljenim površinama često prekrivenim sjajnim metalima (jedan od njegovih najpoznatijih radova i primer stila je čuveni Gugenhajmov muzej u Bilbau u Španiji).

je u kojima se događa pomenuto globalno „izokretanje“, pa su i posledice ovih procesa prilično negativne po čoveka.

Kad je reč o polju komunikacija, Režis Debre (Jules Régis Debray) je takođe početkom novog milenijuma primećivao da „telekomunikacije olakšavaju pristup informacijama“, ali da ujedno i „povećavaju nejednakost u znanju“, jer „one izvrđavaju centralizovanu cenzuru, ali i pogoduju sektaškom zatvaranju“ (2000: 234). On zato izriče „banalno, ali i mudro podsećanje“, da se „prema svakom revolucionarnom medijumu treba se postaviti ezopovski kao prema najgorem i najboljem mogućem izumu“ (isto). On je i još pesimističniji kada konstatuje da se „planeta spojena tehnikom nije ujedinila duhom“, a da „jedinstveni svet predmeta u pokretu nije stvorio i jedinstvenog subjekta u pokretu“, već da je „uprkos predviđanjima, odgovor na ubrzano ekonomsko i tehničko ujedinjavanje, karakteristično za moderno doba – žestoka politička i kulturna balkanizacija¹⁰ sveta“ (236). Debre, poput mnogih savremenih teoretičara studija kulture (Fisk, 2001; Čejni, 2003), za paradigmu uzima upravo navedene velike „šoping centre“, ocenjujući da je vizija savremenog prostora, oličena u arhitekturi tržnih centara, postala manifest popularne kulture minulih decenija. Ovakav utopizam za svoj temelj ima takvu viziju, koja se, kako Debre konstatuje: „ne obazire na neobično oživljavanje folkloru u postmodernom dobu kao i povratak teritorijalnosti iz ranijih pokoljenja (gradovi, regioni, zemlje) kao posledice težnje za ukidanjem teritorija ili da se izrazimo slikovito – rejmarejma – Boga dovedenog čipom (*‘god and chips’*)“ (2000: 237).

Pišući o mondijalizacija znakova i narativima o kraju do tad poznatih procesualnosti unutar različitih društvenih sfera u eri virtuelnosti, Frensis Bal uporedo primećuje i pojavu „arhaizujuće modernizacije u svakoj društvenoj oblasti i sektoru“ (1997: 238), zaključujući s tim u vezi da je „izgleda da nam istorija zaista jednom rukom uzima ono što nam drugom daje – negde otvara, negde zatvara“ (239). Zbog toga on, čini se pomalo razočarano, zaključuje da postaje očigledno (suprotno ranijim očekivanjima) to da „planeta-grad nije zalog kosmopolitizma“, ali i da je „iz tog razloga smisleno zapitati se da li fizička urbanizacija vodi duhovnoj ruralizaciji“ (isto).

Nestor Garsija Kanklini (Néstor García Canclini) ekspanziju i razvoj gradova vidi kao „jedan od uzroka intenzivnije kulturne hibridizacije i put do velikog urbanog plana sa heterogenom simboličkom ponudom obnavljanom stalnom interakcijom između lokalnih, nacionalnih i transnacionalnih komunikacijskih mreža“ (navedeno prema Đorđević, 2008: 569). On se, na taj način, referira i na Manuela Kastelsa koji u svom čuvenom „Urbanom pitanju“ takođe primeđuje (1997) da je „zbog njihovog vrtoglavog razvoja, koji je činio vidljivijim mnoge dimenzije društvene

[10] U ovom narativu, termin „balkanizacija“ dobija prilično izvitopereno tumačenje i upotrebu, koje treba da označi zatvorenost i kulturnu getoizaciju i regresiju, a što je posledica stigme koja posebno prati ovaj region nakon ratnih sukoba i izolacije devedesetih godina minulog veka.

promene, postalo lako pripisivati gradovima odgovornost za šire društvene proceze" (isto).

Isti autor takođe uočava i da se „urbanizacija koja preovlađuje u savremenim društvima prepliće sa serijalizacijom i anonimnošću proizvodnje, rekonstruisanjem nematerijalne komunikacije (od masovnih medija do telematike), a što modifikuje odnose između privatnog i javnog", a da danas, kako se pogrešno očekivalo, život u velikom gradu „ne podrazumeva utapanje u masovnom i anonimnom, jer nasilje i javna nesigurnost vode selektivnim formama društvenosti, domaćoj intimnosti i susretima od poverenja" (navedeno prema Đorđević, 2008: 569). Kanklini zato smatra da „doba u kome grad ili javnu sferu zauzimaju akteri koji tehnički proračunavaju svoje odluke i tehnobirakrotski organizuju pažnju prema merilima prihoda i efikasnosti, čini da se polemički subjektivitet – ili prosto subjektivitet – povlači u sferu privatnog", jer se zapravo događa to „tržište preuređuje javni svet u pozornicu potrošnje i dramatizacije statusnih oznaka" (571). Kanklini, stoga, napominje da je „urbana kultura rekonstruisana prepuštanjem vodeće uloge u javnom prostoru elektronskim tehnologijama" (572), jer se „u kretanju grada, komercijalni interesi ukrštaju sa istorijskim, estetskim i komunikacijskim" (574). Sledeći ovakve njegove ocene, utisak je da, stoga, i ne možemo govoriti o nečemu fundamentalno novom u razvoju čovečanstva, što bi onda moglo doneti i neke takve ishode, za koje se očekivalo da će značiti i pozitivan preokret po mnoge dotašnje društvene procese.

Naime, kako i sam Kanklini primećuje, gubitak isključivog odnosa sa svojim teritorijama u eri tehnologija „za kulture znači i dobitak u domenu komunikativnosti i znanja" (navedeno prema Đorđević, 2008: 538), ali je ujedno očigledno i to da „nove tehnologije nisu samo promoteri kreativnosti i inovacija, jer reprodukuju i poznate strukture" (579). U delu *Značenje granica*, nastalom simbolično takođe početkom ovog veka, Pjero Zanini (Piero Zanini) u poglavlju „Militarizovani grad" primećuje da je „sa planova gradova izbrisan čitav niz mesta, zajedničkih repernih tačaka u prostoru, što je gradski prostor pretvorilo u instrument kontrole, ali se nije poklopilo sa stvarnim smanjenjem socijalnih sukoba u njegovoj unutrašnjosti", a što je „naprotiv, podstaklo njihovu radikalizaciju u strogo definisanim zonama, koje treba sakriti od pogleda" (2002: 115). On zato podseća na primer Los Anđelesa, koji navodi Majk Dejvis (Mike Davis), gde je danas „policijski odsek postao glavni učesnik u procesu projektovanja gradskog centra", a što se podudarilo sa „spajanjem bez presedana između projektovanja grada, arhitekture i policijskog aparata, u jedan jedini bezbednosni sistem" (isto). Sličan postupak i namere možemo uočiti i u našem lokalnom urbanom pejzažu, gde opravdane dileme i strah podstiče i pitanje uvođenja kamera nove generacije na ulice našeg glavnog grada ili korišćenja softvera za prepoznavanje lica, gde je potencijalno narušavanje privatnosti samo uvod u mogućnost ozbiljnijih zloupotreba.

Uništavanje otvorenog javnog prostora je, u ovome smislu, jedan od najočiglednijih znakove ove nove urbanističke metodologije, smatra Zanini takođe, pa dalje upozorava da se „zajednički prostor, onaj koji nije unakažen granicama koje su izvor dohotka – prostor puteva, trgova, javnih parkova – sve češće pretvara u privatn, zatvoren prostor” (isto). On i prilično radikalno konstatuje da bi čak „mogao i da se preciznim i spektakularnim tehnikama podigne sa zemlje i prenese uvid i postavi iznad, kako bi mu se lako i jednostavno kontrolisao i ograničio pristupu”, ali da on danas „obično, međutim, i na jednostavniji i ekonomičniji način, biva zatvoren iza taraba, zidova i ograda napravljenih od različitog materijala” (isto).

Posmatrajući urbane promene u planiranju i mapiranju javnih prostora, i uporedo ih tumačeći na navedeni način, Zanini navodi i konkretne primene. Neki od njih su tada bili primarna ilustracija za razvijenija severnoamerička ili zapadnoevropska društva, ali ih danas, čini se, i sami možemo primetiti u gotovo svačijem okruženju.

Zaključna razmatranja: zamke konformizma i nastanak zatvorenih zajednica

U svojoj navedenoj multidisciplinarnoj analizi, Pjero Zanini je svojevremeno analizirao tada aktuelni fenomen u SAD, koji je, kako on uočavao, ranije bio rezervisan samo za milijardere, a koji sada (tada, *prim. aut.*) doživljava „pravu eksploziju pre svega u srednjoj klasi, jer već ima više od 4 miliona osoba koji žive unutar tzv. zatvorenih zajednica (gated communities), a još 28 miliona stanuje u zonama kojima rukovode privatna udruženja takvih” (2002: 118). U ovako redefinisanom prostornom habitusu, pripadnost nekom prostoru, kako Zanini ocenjuje, ili bolje rečeno: „sticanje statusa koji dozvoljava ulazak u taj prostor, vezuje se, izgleda, za prepoznavanje ili neprepoznavanje određene slike na ekranu, izuzev kad nije, a to nije ekstremni slučaj, taj isti prostor zamenjen sopstvenom slikom” (isto).

Funkcionalni prostor gradova tako, kako Dejvid Bel (David Bell) opravdano zapaža, postaje elektromagnetni prostor, a elektronske komunikacione mreže ključni faktori koji omogućavaju funkcionisanje i život urbanih gradova (2009). Informacione mreže i sistemi koji prenose podatke, poput bežičnih mreža i savremenih telekomunikacionih sistema prenosa informacija, a posebno zavodljivi privid slika koje one kreiraju i koje čovek na osnovu njih projektuje u širi društveni kontekst u savremenom dobu, predstavljaju glavne sile razvoja i osnovne funkcionalne, ali i fizički nevidljive dimenzije novih gradskih sredina.

Realna manifestacija opisanih savremenih ukrštanja (veza) dva analizirana polja se istorijski gledano može najpre uočavati u onim konceptima naselja (zajednica i zajedničkog života) koja su inicijalno nastajala u novim radničkim naseljima u Evropi (potom i šire) šezdesetih i sedamde-

setih godina 20. veka, ali i prilikom formiranja univezitetskih kampusa u SAD i Zapadanoj Evropi i studentskih naselja-domova u ovom delu Evrope (umanjenoj verziji studentskih centara sa Zapada). U ovakvim prostovima, stanovnici su i prostorno i komunikacijski bili upućeni, pre svega, na pripadnike svoje zajednice, u čijim prostornim okvirima su infrastrukturno projektovani i oni elementi koji su im omogućavali olakšano zadovoljenje gotovo svih potreba (od prodavnica do mesta za socijalizaciju i zabavu). Bumerang efekat prevelike zatvorenosti u takve okvire viđan je obično onda kada bi neko kasnije napuštao te prostore i bio primoran da se prostorno i komunikacijski orijentiše u do tad nepoznatim okolnostima, što su mahom pratili kulturološki šok i različiti problemi u pogledu prilagođavanja nakon izlaska iz prethodne zone komfora.

Ubrzana urbanizacija, sve šireg dometa, koja svoju dinamiku crpi iz novih tehnologija i pratećih komunikacijskih osovina, a koji, pak, počivaju, pre svega, na finansijskim tokovima naše aktuelne stvarnosti, dovodi i do nastanka zagušenih gradskih sredina (poput pomenutih višemilion-skih gradskih centara). Ovaj proces s jedne strane obezbeđuje ranije nezamislive socijalne i kulturne razmene. Pri tome, međutim, s druge strane, ovako utemeljena globalna povezanost redefiniše ulogu pojedinca, pa čovek praktično svakodnevno orbitira unutar urbanih dinamičnih gradova, punih intenzivnih dešavanja i nametnutih susreta, pa se zato istovremeno često samoizoluje u virtuelne hodnike novotehnoloških zajednica. U takvom habitusu, pojedinci, ali i čitave grupe, stoga takoreći „beže” u prividnu predvidivost svojih novotehnoloških i novih egzistencijalnih zajednica, limitirajući dalje komunikacijske transfere usled „lakoće” i primamljivosti novostečnog komfora. Ovakav epilog znači i posledično konstruisanje brojnih manjih, getoiziranih mikro-zajednica, koje postaju samodovoljna (stoga i svesno samoizolovana) društvena ostrva za sebe, koja su prilično skupo plaćena (i to ne samo u novčanom pogledu). Time posredno, na neki način, dolazi i do dehumanizacije savremenih životnih sredina.

Analizirajući ovaj trend i tako nastale okvire savremenog življenja više, međutim, ne moramo ići predaleko i baviti se primerima gigantskih svetskih metropola. Za kontekstualizaciju takve analize, tj. zarad uviđanja posledica novih tokova urbanizacije i nastanka novih naselja unutar njih, koji se grade kao samodovoljne jedinice i predstavljaju „živu” manifestaciju savremenih ukrštanja polja arhitekture i komunikacija, dovoljno je da pogledamo oko sebe. U svakom od „naših” gradova se, utisak je, smisleno neplanski, a komercijalno i te kako planirano, grade nova ovakva naselja, postižući uglavnom suprotno od onog što je bar načelno bila ideja u početku i što bi trebalo da bude „proizvodno” opšte dobro koje izvire iz složenih savremenih veza između arhitekture i komunikacija.

Ovakva naselja se, naime, danas užurbano grade i širom Beograda, ali i u ostatku Srbije (posebno u turističkim centrima). U glavnom gradu su posebno popularna (i jednako skupa) ona koja niču uz obale dveju reka i na prostoru Novog Beograda, u blizini radnih mesta svojih poten-

cijalnih kupaca (novih članova tih zajednica-naselja). Ona ubrzano niču jedna uz drugu, bez poštovanja tradicionalno uspostavljenih prostornih i komunikacijskih relacija - stoga i arhitektonsko-urbanizacijske, ali i osnovne životne logike - a kako bi zadovoljili potrebe sve brojnije publike kojoj se za priličan novac obećava komfor i opisana vrsta društvene posebnosti, koja treba da im donese i rasterećenost i uglađenost sa reklama i bilborda. Ona ih, međutim, jednako zavodljivo uvlače i u zamku društvene učaurenosti, potirući tako u isto vreme čak i izvorno obećanu (reklamiranu) savremenu jednostavnost prostorno-komunikacijske organizacije i funkcionisanja. U takvom, savremeno postavljenom okviru življenja, suštinski je malo toga novog u odnosu na ranije opisana zajednice i prostore formirane oko pola veka ranije, izuzev količine novca koji je potrebno izdvojiti za kupovinu „ulaznice” u takvo društvo, koji je svakim danom sve veći.

Jedan od takvih primera jeste i sve nekontrolisanija urbanizacija i obimnije naseljavanje turističkih centara, koji se uporedo šire i tehnoloģizuju, jer u njih stižu novi stanovnici, koji će sada odatle, uz dostupna tehnička pomagala, moći da žive i „bez stresa” života u gradu obavljaju svoje poslove. Oni, na taj način, beže iz zagušenosti velikih gradskih sredina, ali ih, po svemu sudeći, paradoksalno, vrlo brzo i na tim mestima sustižu efekti ovih savremenih razvojnih procesa. Naime, kako takođe možemo videti, efekti ovakvog razvoja utiču i na to da i dojučerašnje turističke i prirodne oaze polako poprimaju konture urbanog haosa od kojih se izvorno želi pobeći, a primeri planinskih centara, poput Zlatibora, najbolja su slika takvog epiloga.

U svetu, ali i u našoj zemlji, moderni koncepti naselja i oko njih formiranih zajednica danas se maksimalno komercijalno eksploatišu privlačeći veliku publiku (kupce) koja ne žali novac da bi sebi obezbedila mesto u takvom okruženju. Reklamira im se upravo ranije opisana samodovoljnost i zaokruženost potreba u okvirima takvih mikrozajednica, iz kojih gotovo i da ne morate izlaziti, jer se „mislilo na sve vaše potrebe i želje” - od onih elementarnih (prodavnice, škole, vrtići, bolnice...) pa do onih rekreativno-zabavnih sadržaja (kafići, sportski centri...). Ulazak u takve zajednice prećutno znači i mogućnost da birate život sa onima „sličnima”, koji takođe mogu priuštiti lukzus ovakvog „komfora”, a stoga i svojevrsnu društvenu inicijaciju, ali i eskapizam, odnosno - status pridadniĀ određenog staleža i pokušaj bega iz opštedruštvenog preseka.

Novonastali društveni okvir i rascepi unutar njega čine da prestaju da funkcionišu čak i oni nekadašnji mehanizmi brisanja kulturoloških razliĀka i osvajanja novih sloboda, pa se, primera radi, umesto „lonca za pretapanje” u urbanoj stvarnosti formiraju nove zasebne zajednice, kreirane i samoizolovane i po takvim kriterijumima, koje je nekada bilo moguće prevazići, ali i po nekim novije generacije. Unutar takvih, novih egzistencijalnih mikrosvetova, pojedinci zapravo i ne moraju (često i ne žele) da komuniciraju sa ostatkom sveta, pa se umesto ideje otvorenije komunikacije meĀdu različitim akterima (na korist svih, kako se očekivalo) dolazi

do brojnih usitnjenih, prilično hermetički ukalupljenih zajednica, koje međusobno, ali i unutar samih zajednica, nevoljno komuniciraju. Uz upitan kvalitet življenja u takvim okolnostima, kao možda i jedno od njihovih retkih zajedničkih karakteristika, njih sada razdvajaju mnoge druge okolnosti. Često ih, naime, deli i teško premostiv jaz nerazumevanja (čak i zavade), koji eskalira i sukobima u virtuelnom ali i realnom prostoru, koji se danas očigledno stapaju. Oni su, međutim, proizvod toga što te pojedince, grupe i njihove zajednice, kako vidimo, ne dele nekadašnja objektivna i pre svega fizička ograničenja, već to danas, možda i snažnije nego do sada, čine ekonomija (novac), ali i nejednake mogućnosti i prilično suprotstavljena i u realnosti neutemeljena očekivanja, koje je u aktualnoj društvenoj stvarnosti sve teže prevazići.

Social ghettoization as a point of intersection of modern connections of architecture and communication

Abstract

Contemporary social processes in the current, digital-information era, obviously lead to the intersection of production processes of different social spheres and human activities, such as the fields of communications and architecture. The original ideas and expectations regarding the results of their relationships, thus, experience a kind of "twisting", because they lead to modern forms of closure and new, often physically invisible differences and borders, instead of the complete disappearance of borders, the realization of liberating potentials through new forms of communication and true improvement of the quality of life. The analysis of the intersection of architecture and communication in the current social reality is therefore directed towards the application of new communication framework in contemporary architectural projects, and for such reason also towards the functioning of architecture as a para-communication discipline in the context of the use of new media, the fusion of virtual and real space, and their use by citizens. This article, therefore, examines whether newly formed settlements and communities encourage the disappearance of borders and the emergence of a new public sphere in which the categories of the public and public opinion are revitalized, or a new type of ghettoization as a result of the contemporary dehumanization of such living environment - which means the isolation of individuals but also of entire communities - thus also the basis for new types of divisions of still uncontrolled and insufficiently known proportions.

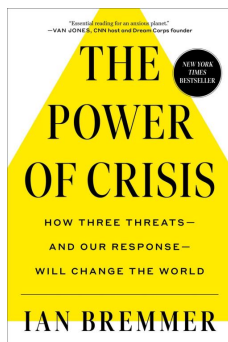
Key words

modern times, architecture, communications, new technologies, urbanization, megalopolises, social and cultural ghettoization

Извори и литература

- Bal, F. (1997): *Moć medija*. Beograd: Clio.
- Bell, D, Jayne, M (2009): *Small Cities: Urban Experience Beyond the Metropolis (Questioning Cities)*. London: Routledge.
- Brajković, J. (2017): *Novomedijska arhitektura - modaliteti upotrebe novih medija u arhitektonskoj praksi*. Beograd: Univerzitet u Beograd, Arhitektonski fakultet.
- Carpó, M. (2011): *The Alphabet and the Algorithm*. Cambridge, Massachusetts; London, England: The MIT Press.
- Culmer Bell, J. (2009): „Urban Otaku: Electric Lighting and the Noctambulist”. In *Architectural Design, Architectures of the Near Future*. Vol. 79, No. 5. Pp. 24-30.
- Čejni, D. (2003): *Životni stilovi*. Beograd: Clio.
- Debre, L. (2000): *Uvod u mediologiju*. Beograd: Clio.
- Debor, G. (2003): *Društvo spektakla*. Beograd: Anarhija, blok 45.
- Đorđević, J. (2008): *Studije kulture*. Beograd: Službeni glasnik.
- Dženkins, Č. (1990): *Modeni pokreti u arhitekturi*. Beograd: Građevinska knjiga.
- Fisk, Dž. (2001): *Popularna kultura*. Beograd: Clio.
- Manović, L. (2001): *Jezik novih medija*. Beograd: Clio.
- Krakowsky, T. (2008): „Interactive Architecture”, *segdDESIGN*, No. 22.
<https://segd.org/interactive-architecture>, Pristupljeno 24.09.2022.
- Murray, J. (2003): „Inventing the Medium. In Wardrip-Fruin”, in N., Montfort, N. (eds.) *The New Media Reader*. Cambridge, Massachusetts; London, England: The MIT Press. Pp. 3-13.
- Zanini, P. (2002): *Značenje granica*. Beograd: Clio.

O Moći kriza Iana Bremera

Ian Bremer, osnivač i predsjednik Evroazijske grupe, vodeće svetske firme u oblasti geopolitičkog savetovanja, objavio je svoju najnoviju knjigu Moć kriza sa podnaslovom *Kako će tri pretnje - i naš odgovor - promeniti svet*.

Poslednje delo proslavljenog globalnog mislioca već posle dve nedelje od objavljivanja, maja meseca 2022. godine, svrstano je na listu bestselera Njujork Tajmsa, po mnogima najprestižnijeg rangiranja novoobjavljenih knjiga u Sjedinjenim Državama.

Ian u ovoj pitkoj knjizi brze, njemu svojstvene, često šaljive i direktne naracije, analizira globalne krize koje potresaju svet. Pre svega, on se fokusira na ove tri - pandemiju, klimatske promene i nove tehnologije. Važno je napomenuti, da se autor fokusira na budućnost, koristeći istorijske kontekste za davanje mogućih odgovora na svetske izazove koje nam tek predstoje.

Laik, a kamo li student ili ekspert u oblasti (geo)politike, lako će primetiti da iz ove analize izostaje glavna tema svih naslovnih strana, političkih debata i neformalnih razmatranja: rat u Ukrajini i posledična svetska kriza. Ironija je utoliko veća uzimajući u obzir ne samo naziv firme koju je Ian osnovao 1998. godine, već i njegovu primarnu akademsku ekspertizu i naslov doktorske disertacije: *Politika etniciteta - Rusi u Ukrajini* objavljene na Stenford univerzitetu 1994. godine.

Razlog je pre svega praktične prirode - taj, da je rukopis predat u štampu manje od nedelju dana od početka (tj. obnavljanja višim intenzitetom) sukoba na istoku Ukrajine. Ian na često pitanje o propuštanju pisanja o ovoj krizi, u svom maniru odgovara da je predsjednik Ruske Federacije Putin trebalo da pročita rukopis pre otpočinjanja ofanzive, jer bi, dodaje Ian, možda i promenio odluku. Šta bi to ruski predsjednik naučio?

Prvo, da geopolitičke recesije, baš kao i one ekonomske, dolaze i vraćaju se na globalnu scenu ciklično. Ali, s jednom bitom razlikom: umesto relativno suženog ciklusa od 7-10 godina na ekonomskoj strani (pa samim tim i proživljavanja makar 3-5 kriza u životu prosečnog „potrošača“, „racionalnog igrača“ ili drugog sinonima za ekonomskog aktera u globalnoj ekonomiji...odnosno, nas samih), geopolitičke krize isplivavaju na naš politički horizont tek jednom do dva puta za života prosečnog glasača, pa im pridodajemo efekat crnog labuda, tj. unikatni, neponovljivi karakter.

Otuda, svetski politički akteri ne samo da su svesni postojanja ekonomskih kriza, već se i u mnogome slažu kako se protiv njih boriti. Naravno, ne umanjujem ovde heterogenost ekonomskih škola – fiskalnih i monetarnih alatki za borbu protiv prazne državne kase i novčanika građana. Ali, na primer, tokom Svetske ekonomske krize od pre deceniju i po, članice G7 grupe sastale su se sa Rusijom, Kinom, ostalim članicama G20 i drugih bitnih činilaca i zajedno trasirale put oporavka. Sličan scenario u političkim krizama – poput one tokom pada Berlinskog zida, ili mirovnih konferencija nakon I i II svetskog rata sa jasnim pobednicima i gubitnicima – prosto je nezamisliv, usled prevelikog jaza u viđenju situacije i saglasju oko uzroka problema.

Baš zato, odgovor na novonastale geopolitičke krize može, kako Ian tvrdi u naslovu, da promeni svet. Ali, samo one krize koje su „potaman“ za države i druge ključne donosiocice odlika, može doneti pozitivne promene. Dakle, kriza ne sme biti ni premala (jer neće mobilizovati one najmoćnije), ali ni prevelika (jer će u tom slučaju uništiti pregovarački potencijal i mogućnost pronalaženja zajedničkog jezika). Nakon što argumentuje zašto sukob SAD i Kine ne može biti okarakterisan kao hladni rat, te zašto se trenutno nalazimo u tzv. G-nula svetu (dakle, ni G2, G7 ili G8, bez i jedne, a kamo li više, svetskih sila koje fundamentalno utiču na oblikovanje svetskog poretka), Ian kroz tri glavna poglavlja, sa nizom pod-tema, analizira koja se (ako i jedna) od tri gorepomenute krize može svrstati u „idealnu“.

Iako, kako i sam tvrdi, *Moć kriza* predstavlja njegovu najoptimističniju procenu sveta u narednim godinama, Ian nas podseća, da je proces dolaženja do konsenzusa o načinu izlaska iz ovih kriza, ipak, zamršeniji. Države i nacije, pogotovu u svom izvornom obliku post-Vestfalskog mira, kao dominantnog činioca svetske politike, više nemaju monopol nad donošenjem, pa i implementiranjem rešenja. Multinacionalne korporacije (poput Majkrosofta i Huavejia, Tesle i Amazona), subnacionalni nivoi vlasti (poput Kalifornije ili Grada Tokija) i supranacionalne tvorevine (npr. Evropske Unije ili NATO), pa na kraju i nevladine organizacije (kao što je fondacija Bila Gejtsa ili Džordža Soroša) izborile su, parafrazirajući englesku frazu, svoje mesto za tim do skora ekskluzivnim stolom.

Baš se na primeru krize prouzrokovane ratom u Ukrajini vidi kakvu moć imaju nedržavni elementi. Kada ukrajinske pa i NATO zvaničnike upitate koje države trenutno najviše pomažu Ukrajini, odgovor će biti SAD, Ujedinjeno Kraljevstvo, pa na trećem mestu Majkrosoft (!), četvrtom Poljska, i dalje redom. Da li ovaj proces diferencijacije moći utiče pozitivno na sposobnost sveta da predvidi i uspešno odgovori na nastupajuće krize, koja je to kriza idealna da natera sveta da se „pomiri” i sabere, i zbog čega? Ove odgovore nudi Ianova knjiga koja ne patetiše kroz globalistički utopizam, već gradi argument kroz ono što autor smatra realnom šansom za bolji život u ostatku ovog veka.

Dividende mira između Rusije i Zapada više nedospavaju. Takav opis bezbednosne situacije u Evropi, iako ezoteričan, ipak se čini prikladnijim od paušalnog a za naš region i krajnje ciničnog „prvog rata na tlu Evrope od 1945. godine”. Energetska kriza, nestašica hrane, nastavak unutrašnje podele u jednoj i još žešća autoritarna konsolidacija moći u drugoj od dve najmoćnije svetske sile (pri čemu se ova dva opisa mogu koristiti i naizmenično), te ekonomsko tržište bliže slobodnom padu nego mirnoj luci. Ovakve okolnosti sigurno nam ne daju mnogo razloga za optimizam. Ali, u moru sivih pesimističnih analiza objavljenim od 24. februara na dalje, Moć kriza uliva dozu realističnog optimizma za decenije pred nama.

U Njujorku, 26.10.2022. godine.

Strahinja Matejić*

* Autor je zamenik direktora u kabinetu Iana Bremera.

Politički život, časopis za analizu politike izlazi od 2011. godine. Izadavač je Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka, Centar za demokratiju. Časopis se bavi analizom institucija i političkih struktura (polity), analizom političkih aktera, procesa i područja delovanja različitih aktera (politics), i analizom rezultata i uslova delovanja politike, odnosno političkim sadržajima u vidu javnih politika (policy). Osim politikoloških, časopis pokriva širi spektar tema i problema u oblasti društvenih nauka. U poslednjoj evaluaciji Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja prema Pravilniku o kategorizaciji i rangiranju naučnih časopisa unapređenu je u kategoriju vrhunskog časopisa od nacionalnog značaja (M51). Svi naučni radovi objavljeni od početka 2022. godine biće do daljeg vrednovani prema novom rangu.

Adresa za dostavljanje radova:

politickizivot@fpn.bg.ac.rs

Instrukcije za tehničko oblikovanje radova

Program:

Word for Windows

Pismo:

latinica

Font:

Times New Roman

Veličina fonta:

12

Prored:

1,5 (1.5 lines)

Minimalni obim:

15.000 karaktera (uključujući i praznine, *with spaces*).

Maksimalni obim:

20.000 karaktera (uključujući i praznine, *with spaces*).

Jezik:

Časopis prima radove na srpskom i engleskom jeziku.

Elementi rada:

Svaki tekst treba da ima naslov, ime i prezime autora, naučno i/ili nastavno zvanje, naziv ustanove u kojoj je zaposlen (univerzitet, fakultet, ime i prezime), kontakt e-mail adresu autora, tekst rada, bibliografiju, apstrakt na srpskom i engleskom jeziku (do 150 reči) i 5 ključnih reči.

Pri navođenju, strana imena prvi put pisati u originalu, a zatim ih transkribovati.

Svaka tabela i/ili grafikon treba da sadrže broj, naslov, izvor, kao i da pokažu svoju funkciju u tekstu.

U fusnote upisivati samo propratne komentare.

Referisanje: Čikaški stil

Na kraju citata otvoriti zagradu i u nju uneti prezime autora, godinu izdanja i stranu.

– jedan autor: (Beyme, 2002: 155)

– dva autora: (Evans i Whitefield, 1993: 548)

– slučaj kada se citira autor čija su dela navedena u spisku literature više puta a izdata iste godine: (Sartori, 2003 b: 143)

U spisku literature autore treba navesti po abecednom redu.

Red navođenja u slučaju knjiga: prezime, ime, godina izdanja, naslov knjige (kurzivom), mesto izdanja, izdavač.

Primer:

Downs, Anthony (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row.

Primer navođenja teksta u knjizi:

Lipset, Seymour Martin and Rokkan Stein, (1967). „Cleavage Structure, Party Systems and Voter Alignment: An Introduction“, u: *Party Systems and Voter Alignments Cross-National Perspectives*. New York: The Free Press.

Primer navođenja teksta iz časopisa:

Evans, Geoffrey and Whitefield Stephen, Identifying the Bases of Party Competition in Eastern Europe: *British Journal of Political Science*, Vol. 23, No. 4 (Oct., 1993), pp. 521–548.

Internet izvori:

Prezime, Ime, datum, „Naziv teksta“. Naziv institucije, <http://www.ipsa.org/publications/ipsr> (Datum posete: 05. 6. 2011)

Autorska prava:

Objavljivanjem teksta autor prenosi sva autorska prava na izdavača časopisa. Autor se obavezuje da rad nije priložio za objavljivanje u drugom časopisu.

Autori snose odgovornost za sadržaj, stavove i verodostojnost činjenica u tekstu.

Political Life – Journal for Policy Analysis has been published since 2011. The publisher is the University of Belgrade – Faculty of Political Science, Center for Democracy. The journal focuses on the analysis of institutions and political structures (polity); analysis of political actors, processes and areas of action (politics); and analysis of the results of politics (political content in the form of public policies). In addition to political science, the journal covers a wider range of topics and problems in the field of social sciences. In the recent evaluation, the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia, according to the Rulebook on Categorization and ranking of scientific journals, promoted *Political Life* to the category of leading journals of national significance (M51). All scientific papers published from the beginning of 2022 will be valued according to the new rank (until the new ranking).

E-mail address for submission of papers:

politickizivot@fpn.bg.ac.rs

Technical instructions

Program:

Word for Windows

Letter:

Latin

Font:

Times New Roman

Font size:

12

Spacing:

1.5 (1.5 lines)

Minimum volume:

15,000 characters (with spaces).

Maximum volume:

20,000 characters (with spaces).

Language:

The journal accepts submissions in Serbian and English.

Submission needs to contain:

title, name and surname of the author, scientific and / or teaching title, name of the institution where he is employed (university, faculty, institute, etc.), contact e-mail address of the author, text of the paper, bibliography, abstract in Serbian and English (up to 150 words) and 5 key words.

For submissions in Serbian:

when quoting, write the foreign names in the original for the first time, and then transcribe them.

Each table and / or chart should contain a number, title and source.

Footnotes should contain only comments.

Referencing:

Chicago style

At the end of the quote, open the bracket and enter the author's last name, year of publication and page.

- one author: (Beyme, 2002: 155)

- two authors: (Evans and Whitefield, 1993: 548)

- when quoting an author whose works published in the same year are listed in the bibliography several times: (Sartori, 2003 b: 143)

The authors should be listed in alphabetical order.

Order of citation in the case of books: surname, name, year of publication, title of the book (in italics), place of publication, publisher.

Example:

Downs, Anthony (1957). *An Economic Theory of Democracy*. New York: Harper and Row.

Example of quoting a chapter in an edited book:

Lipset, Seymour Martin and Rokkan Stein, (1967). "Cleavage Structure, Party Systems and Water Alignment: An Introduction", in: *Party Systems and Water Alignments Cross-National Perspectives*. New York: The Free Press.

Example of quoting a text from a magazine:

Evans, Geoffrey and Whitefield Stephen, Identifying the Bases of Party Competition in Eastern Europe: *British Journal of Political Science*, Vol. 23, no. 4 (Oct., 1993), pp. 521–548.

Internet sources:

Last name, First name, date, "Title". Name of institution, link, (Accessed: Month, Date, 2011)

Copyright:

By publishing the text, the author transfers all copyrights to the publisher of the journal. The author obliges herself/himself not to submit the paper for publication in another journal.

The authors are responsible for the content, attitudes and credibility of the facts in the text.

Politički ŽIVOT

Časopis
za analizu politike

Decembar 2022

Broj

23

ISSN 2217-7000

Univerzitet u Beogradu
Fakultet političkih nauka

CENTAR ZA
DEMOKRATIJU